

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**-miş BİÇİMBİRİMİNİN BETİMLENMESİ VE
ÖĞRETİMİNDE
YÖNTEM SORUNLARI**

Burcu KURNAZ

İZMİR

2018

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**-miş BİÇİMBİRİMİNİN BETİMLENMESİ VE
ÖĞRETİMİNDE
YÖNTEM SORUNLARI**

Burcu KURNAZ

Danışman

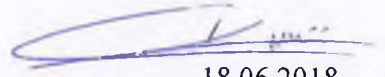
Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU

İZMİR

2018

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **"-mİş Biçimbiriminin Betimlenmesinde ve Öğretiminde Yöntemsel Sorunlar"** adlı çalışmamı, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden ibaret olduğunu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

18.06.2018

Burcu KURNAZ

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Öğretmenliği Programında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU

Üye :Doç. Dr. Seçkin AYDIN

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan DİNÇER

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

18/06/2018

Prof. Dr. Süha YILMAZ
Enstitü Müdürü V.

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında hoşgörüsü beni dinleyen, çalışmalarına titizlikle yön veren ve ileride akademik çalışmalarımda her zaman örnek alacağım danışman hocam sayın **Prof. Dr. Caner Kerimoğlu**'na teşekkür ediyorum.

Bu süreçte benden sevgi ve desteğini esirgemeyen **aileme** şükranlarımı sunuyorum.

_miş Biçimbiriminin Betimlenmesi ve Öğretiminde Yöntem Sorunları

ÖZET

Bu çalışmada, Türkçede -mXş biçimbirimi ile çekimlenen ve “geçmiş zaman” terimi ile karşılanan çekimli fiillerin kiplik anlam alanları belirlenmiştir. Bu alanları belirlerken fiillerin görünüş bakımından türleri, kiplik zarfları ile kullanımları, bu fiillerin kullanıldığı metin ve anlatım türü dikkate alınmıştır. -mXş biçimbirimi ile çekimli cümlelerin anlam alanlarının belirlenebilmesi için, önce semantik daha sonra bağlama dayalı alanlara bakılmıştır. Bağlama dayalı anlam alanlarını belirlemede farklı türlerdeki yazılı metinlerden cümle ve metin düzeyinde örnekler dikkate alınmıştır. Bilimsel metinler, deneme, hikâye, roman, masal, fabl, şiir, biyografi, mizahi metinler, eleştiri, söyleşi gibi türlerden seçilen bu metinlerdeki -mXş'lı kullanımlar saptanmıştır. Bu metinler üzerinde semantik ve bağlama dayalı yapılan çözümlemeler sonucunda -mXş biçimbirimi ile çekimli cümlelerde, zaman odaklı değil; özne (konuşucu) odaklı kiplik anlamlarının belirgin olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kiplik, kip, zaman, fiilde zaman, görünüş, çekimli fiil, -mXş biçimbirimi, geçmiş zaman.

The Theoretical Problems in the Describing and Teaching of -miş Morpheme

ABSTRACT

In this study, the semantic modality fields of the finite verbs, corresponding to "past tense" and conjugated with the morpheme -miş in Turkish, were determined. While determining these fields, the types of the verbs by means of aspect, their usages with modality adverbs, and their context along with the type of narration are taken into consideration. For the determination of the semantic fields of -miş morpheme and conjugated phrases, first semantic, then context based fields were examined. In the determination of the semantic fields based on context, statements and text based excerpts were taken from various types of written texts. Chosen from scientific texts, essays, stories, novels, fairy tales, fables, poems, biographies, humor texts, critiques and interviews, the usages of -miş were detected. As a consequence of the analysis made on these texts based on semantics and context, in the phrases conjugated with the morpheme -miş, it was put forth that not time oriented; but subject (narrator) oriented modality semantics were clear.

Key Words:Modality, mode, tense, tense of verb, aspect, conjugated verb, -miş morpheme, past tense.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TABLolar LİSTESİ	viii
I. BÖLÜM	1
GİRİŞ.....	1
1.1. ProblemDurumu	2
1.2. Amaç ve Önem	3
1.3. Problem Cümlesi ve Alt Problem	3
1.4. Sayıtlar.....	4
1.5. Sınırlılıklar.....	4
II. BÖLÜM	5
İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR	5
2.1. Geleneksel Dil Bilgisi Çerçevesinde Yapılan Çalışmalarda -mXş.....	6
2.1.1. -mXş'ın Yapısı ve Kökeni.....	6
2.1.2. -mXş'ın Çekimsel Özellikleri	7
2.1.3. -mXş'ın Kullanımları	9
2.1.4. Geleneksel Dil Bilgisi Çalışmalarının Değerlendirilmesi	14
2.2 Dil Bilim Bakış Açısıyla Yapılan Çalışmalarda -mXş.....	16
2.2.1. -mXş Tek İşlevli Bir Ektir	16
2.2.2. -mXş Çok İşlevli Bir Ektir.....	29
2.2.2.1. -mXş'ı Zaman-Görünüş-Kip Eki Kabul Eden Çalışmalar	30
2.2.3. Dil Bilimsel Çalışmaların Değerlendirilmesi.....	48
III. BÖLÜM	51
YÖNTEM.....	51
3.1. Araştırma Modeli	51
3.2. Evren ve Örneklem.....	51
3.3. Verilerin Toplanması	51
3.4. Veri Çözümlemesi	52
IV. BÖLÜM.....	53
BULGULAR VE YORUMLAR.....	53

-MXŞ VE ZAMAN-KİP-GÖRÜNÜŞ	53
4.1. Zaman Kavramı ve -mXş	53
4.1.1. Geçmiş Zamanlı İfadelerde -mXş.....	55
4.2. Kiplik Kavramı ve -mXş	57
4.2.1. -mXş'in Kullanıldığı Metin Türleri	61
4.2.1.1. Masallarda -mXş Biçimbirimi	61
4.2.1.2. Romanlarda -mXş Biçimbirimi.....	62
4.2.1.3. Şiirlerde -mXş Biçimbirimi	64
4.2.1.4. Fabllarda -mXş Biçimbirimi	66
4.2.1.5. Fıkralarda -mXş Biçimbirimi	67
4.2.1.6. Biyografilerde -mXş Biçimbirimi.....	68
4.2.1.7. Radyo Oyunlarında -mXş Biçimbirimi.....	70
4.2.1.8. Eleştirilerde -mXş Biçimbirimi	71
4.2.1.9. Denemelerde -mXş Biçimbirimi	72
4.2.1.10. Atasözlerinde -mXş Biçimbirimi	73
4.2.1.11. Bilimsel Çalışmalarda -mXş Biçimbirimi	74
4.2.1.12. Öykülerde -mXş Biçimbirimi.....	76
4.2.1.13. Söyleşilerde -mXş Biçimbirimi	77
4.2.1.14. Fıkralarda (Mizahi Anlatılarda) -mXş Biçimbirimi.....	78
4.2.1.15. Tekerlemelerde -mXş Biçimbirimi.....	79
4.2.2. -mXş Biçimbiriminin Anlamsal Değerleri-İşlevleri	80
4.2.2.1. Aktarım.....	80
4.2.2.2. Çıkarım	81
4.2.2.3. Varsayım.....	82
4.2.2.4. Şaşkınlık.....	82
4.2.2.5.Şaka.....	83
4.2.2.6. Şüphe	83
4.2.2.7. Serzeniş	85
4.2.2.8. Meydan Okuma.....	85
4.2.2.9.Alay	86
4.2.2.10. Hiciv.....	87
4.2.2.11. İltifat.....	88
4.2.2.12. Lakaytlık	89

4.2.2.13. Doğru Yolu Gösterme.....	89
4.3. Görünüş Kavramı ve -mXş.....	90
4.3.1. -mXş ve Bitmişlik-Bitmemişlik Görünüşü	92
V. BÖLÜM.....	95
İLKÖĞRETİM-ORTAÖĞRETİM TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA VE YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ KİTAPLARINDA -MXŞ BİÇİMBİRİMİNİN ÖĞRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	95
5.1. İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında -mXş Biçimbirimi	95
5.2. Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında -mXş Biçimbirimi.....	99
5.3. Yabancılar Türkçe Öğretimi Kitaplarında -mXş Biçimbirimi	104
VI. BÖLÜM.....	108
SONUÇ-TARTIŞMA VE ÖNERİLER	108
KAYNAKÇA.....	111
EKLER.....	117
Ek 1. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Çalışması Orijinallik Raporu	118

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.	8
Tablo 2.	9
Tablo 3.	23
Tablo 4.	24
Tablo 5.	25
Tablo 6.	32

I. BÖLÜM

GİRİŞ

Çalışmamızın konusunu oluşturan "-mXş" biçimbirimi bu biçimbirimin öğretimine yönelik kullanım ve işlevleri açısından ele alınmıştır. Türkiye Türkçesinde "duyulan geçmiş zaman kipi" olarak kabul gören -mXş biçimbiriminin temel işlevi olan geçmiş zamanı ifade etmek dışında birçok işlevi olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı ise, -mXş biçimbirimine yönelik şimdiye kadar yapılmış olan değerlendirmelerden hareketle bu biçimbirimi kuramsal açıdan betimlemek, biçimbirimin işlevlerini irdelenmek ve öğretimine yönelik yöntemsel açıdan varsa eksiklikleri ve sorunları belirleyerek çözüm önerileri getirmektir.

Türkçede fiil çekim ekleri fiilde zaman, görünüş ve kip olmak üzere üç kategorinin dil bilgisel biçimlenişidir. Bunlardan görünüş ve kip Türkçe dil bilgisi kitaplarında yaygın olarak fiilde zaman konusu başlığı altında incelenmiştir ve çoğu zaman kip, zaman, görünüş kategorileri birbirine karıştırılmıştır. Bunda Türkçede çekimli fiillerin bu üç kategoriyi de içine alan bir işlevde olmasının etkisi vardır. Kiplik anlam alanlarını belirlemede ise sadece çekimli fiille açıklanamayacak kadar geniş anlam alanları karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu kadar geniş alanı kapsayan anlamı, sadece bir biçimbirim ya da çekimli fiile bağlamak mümkün değildir, anlamın belirlenmesinde cümle ve metindeki diğer dil bilgisi kategorilerinin de etken olduğu göz ardı edilmemelidir.

Çalışmanın giriş bölümünde -mXş biçimbiriminin kuramsal ve yöntemsel açıdan irdelenmesi amaçlanmıştır. II. bölümde hem geleneksel dil bilgisi bakış açısıyla hem de dil bilimsel açıdan -mXş'ın nasıl ele alındığı değerlendirilerek yeterlilikleri tartışılmıştır. III. bölümde ise çalışma yöntemi belirlenmiştir. Bulgular ve yorumlara ayrılan IV. bölümde -mXş, farklı metin türleri üzerinde zaman-kip-görünüş bakımından ele alınarak anlamsal değerleri tespit edilmiştir. V. bölümde, -

mXş biçimbiriminin öğretiminin Türkçe ders kitaplarında ve yabancılara Türkçe öğretimi ders kitaplarında hangi etkinlikler aracılığıyla gerçekleştirildiği incelenmiştir. Ayrıca Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda -mXş'ın hangi beceri alanında yer aldığı ve hangi kazanımlarla ilişkilendirildiği belirlenmiştir. VI. bölüm ise tüm bu incelemeler ışığında saptanan önerilere ayrılmıştır.

1.1. ProblemDurumu

Türkiye Türkçesinde -mXş biçimbirimini ele alan geleneksel dil bilgisi ve dil bilimsel yaklaşımlarda bu biçimbirimin betimlenmesinde ve öğretiminde sorunlar ve eksiklikler dikkati çekmektedir. Ayrıca -mXş'ın ders kitaplarında anlamsal işlevlerinin ön plana çıkarılmadığı belirgindir. Bu sorunlar ve eksiklikler belirlenmelidir.

-mXş'ı bir geçmiş zaman eki olarak kabul etmenin ötesinde yapılandırmacı yaklaşım gereği cümeleye kattığı anlamsal değerler öne çıkarılmalıdır. Dolayısıyla bu sorunun ele alınıp tasnif edilmeye ihtiyacı vardır.

1.2. Amaç ve Önem

Bu çalışmanın amacı, dil bilgisel ve dil bilimsel çalışmalarda -mXş biçimbiriminin betimlenmesinde beliren kuramsal sorunlar ve eksiklikleri belirlemektir. -mXş biçimbirimi ile kodlanan zaman, görünüş ve kip değerlerinin neler olduğunu sorgulamaktır. Ayrıca -mXş'in öğretiminde ders kitaplarında ve yabancılara öğretiminde hangi yöntemlerin öne çıkarıldığını saptamaktır.

1.3. Problem Cümlesi ve Alt Problem

Bu çalışma, -mXş biçimbiriminin ne şekilde tasnif edildiğini ortaya koyacak ve konuyla ilgili öğretimsel sorunları ele alacaktır. Buna bağlı olarak araştırma, tek bir problem cümlesi yerine aşağıda maddelenen alt sorulardan meydana gelmiştir:

- a) Dil bilgisel ve dil bilimsel olarak -mXş biçimbiriminin yapısal ve işlevsel özellikleri nasıl betimlenmektedir? Bu betimlemelerdeki kuramsal sorunlar ve eksiklikler nelerdir?
- b) Türkçede dil bilgisel bir biçimbirim, birden fazla kategoriye üzerinde taşıyabilir mi?
- c) -mXş biçimbirimi ile kodlanan belirgin zaman-görünüş-kip değerleri nelerdir?
- d) -mXş biçimbiriminin zaman-kip-görünüş değerlerinin belirlenmesinde sorunlar var mıdır?
- e) -mXş biçimbirimi metin türlerine göre hangi anlamsal değerleri almaktadır?
- f) Yabancılara Türkçe öğretiminde -mXş biçimbirimi biçimsel olarak mı işlevsel özellikleriyle mi öğretilmektedir?
- g) Ders kitaplarında -mXş biçimbirimini öğretmek amacıyla uygulanan etkinliklerin sorunları ve eksiklikleri nelerdir?
- h) Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda -mXş biçimbiriminin öğretimine yönelik kazanımlar yeterli midir?

Bu çalışma, yukarıda belirlenen sorunları tespit amacını güderken aynı zamanda -mXş biçimbiriminin belirlenen çok çeşitli anlam özelliklerine karşı farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir.

1.4. Sayıtlılar

Bu çalışmada -mXş biçimbiriminin farklı metin türleri üzerinde görünüş, zaman ve kip işlevleri açısından bağlamsal özelliklerine göre değerleri tespit edilerek tüm değerlerinin belirlendiği varsayılmıştır. Yapılan metin taramaları ise rastgele tercih edilmiştir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu çalışmada -mXş biçimbirimi, yalın fiil çekimleri ve birleşik fiil çekimleriyle sınırlandırılmıştır. Ortaç eki olan -mXş biçimi ise çalışma kapsamına alınmamıştır.

II. BÖLÜM

İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR

-mXş biçimbirimi üzerine yurtiçinde ve yurtdışında yapılan araştırma ve özel olarak bu biçimbirimin işlevine yönelik çalışmalar sınırlı sayıdadır. Dil bilimsel açıdan Yavaş (1980), -mİş biçimbiriminin kiplik kodlayan bir ek olduğu görüşünün açıkça dile getirildiği en eski tarihli çalışmalardan biridir. Bunlardan doğrudan -mXş biçimbirimini merkeze alan Aksu Koç-Slobin (1986) ve Aksu Koç (1988)'dir.

Masalların metin yapısının incelendiği Zeyrek'e (1990) ait çalışmada ise -mXş biçimbiriminin masallardaki işlevi üzerine saptamalar söz konusudur. Bu doğrultuda bir başka çalışma ise merkeze görünüşü olarak -mXş biçimbirimine yer veren Erguvanlı Taylan'a (1996) aittir. Türkçe eylem çekimi dizgesine farklı bir yaklaşım olarak dikkat çeken diğer çalışmalardan biri N.E. Uzun'undur (1998, 2004). Uzun (1998), dil bilgisi ve dil bilimi incelemelerindeki çok işlevlilik yaklaşımını eleştiren bir çalışmadır.

Csato (2000), doğrudan Türkçedeki -mXş ve -ImXş biçimbirimleri ile kurulmuş yapıları inceleyen bir çalışmadır. Ayrıca Göksel-Kerslake (2005) ve Erkman-Akerson (2016) bu alana ışık tutan diğer çalışmalar arasındadır. Bacanlı (2006), -mXş biçimbiriminin pragmatik anlamları üzerine bir çalışmadır. Artzamanlı bir bakış açısıyla -mXş ekinin dolaylılık ve dolaylılık-dışı kullanımlarındaki zamansal ilişkilerini ele alan Bacanlı'ya (2008) ait bir makale bulunmaktadır.

-mXş, daha çok Türkçe dil bilgisi kitaplarında ya da Türkçe dil bilgisinin özel bir bölümünü veya konusunu ele alan bazı araştırma ve incelemelerde alt bir konu olarak değerlendirilmiştir.

Çoğu Türkçe dil bilgisi kitabında (örneğin Ergin, 1988: 284-285; Korkmaz, 2007: 599-608; Güneş, 1995: 199-200; Karaağaç, 2012: 366-367) -mXş doğal olarak fiil çekimine ayrılan bölüm içinde ele alınmıştır.

2.1. Geleneksel Dil Bilgisi Çerçevesinde Yapılan Çalışmalarda -mXş

Geleneksel dil bilgisi çerçevesinde -mXş eki artzamanlı bir bakış açısıyla ele alınarak Eski Türkçeden bugüne anlamsal ve biçimsel açıdan incelenmiştir.

-mXş, hem zaman ifade eden bir ek olarak ele alınmış hem de ekin cümle düzeyinde işlevleri belirlenmiştir. Zaman olarak ise görülmeyen-öğrenilen geçmiş zamanı belirttiği konusunda birleşmiştir. Yani bu ek, görülmeyen geçmiş bir zaman diliminde yapılan eylemi haber veren zaman eki olarak kabul görmüştür.

-mXş eki bu çerçevede ele alındığında konuşanın görmeyip başkasından duyup öğrenmesi dışında sonradan farkına varma işlevini üstlenmektedir. Dolayısıyla görülen ve duyulan geçmiş zaman arasındaki fark, gerçekleşen eylemi görüp-görmeme ya da bilip-bilmeme noktasında toplanmaktadır.

2.1.1. -mXş'ın Yapısı ve Kökeni

-mXş biçimbiriminin kökeni ile ilgili araştırmacılar çeşitli açıklamalar ortaya koymuşlardır:

"Kökeni bakımından -mİş/-mUş sıfat-fiilinden gelen duyulan geçmiş zaman kipi; fiilin karşıladığı oluş ve kılışın içinde bulunan zamandan daha önce gerçekleştiğini, ancak konuşanın bunu görmediğini, bilmediğini, başkasından duyup öğrendiğini veya farkında olmadan işlediğini ve sonradan farkettiğini ya da gördüğünü bildiren bir şekil ve zaman kalıbıdır" (Korkmaz, 2007:599-600).

Bu biçimbirimin kökeni hakkında Ercilasun ise şu yorumu getirir:

"Başlangıçta sıfat-fiil olan -mİş, bu işlevini de diğer lehçelerde -GAn ekine bırakmıştır. -mİş ekinin aslında fiillerden isim türeten bir ek olduğunu, en azından sıfat-fiil işleviyle isim işlevinin aynı derecede eski olduğunu; ögmiş(övgü), togmuş(doğmuş olan) gibi örneklerden (ETG, 53; ETİF, 105); Kutadgu Bilig'in Ödgülmiş, Odgurmuş, Küsemiş adlı kahramanlarından ve Tercümân-ı Türkî' deki Aydoğmuş, Kündoğmuş, Satılmış gibi kişi adlarından (KTG, 144) tahmin edebiliriz. Bu durumda Ramstedt'in ekin kökeni hakkında ileri sürdüğü '-m fiilden isim yapma eki + iş(iş, şey) etimolojisi (ETİF, 41) bizce mantıklıdır. Ögmiş örneğindeki "iş ismi" anlamı, bu etimolojiyi açıklamaya en uygun anlamdır. (ög-ü-m iş(öğüm, öğme, işi >ögmüş) ve diğer işlevler bu aslî işlevden çıkmış olmalıdır" (Ercilasun, 2006: 109).

Bacanlı (2006: 37), *"Türkçe iki dolaylılık işaretleyicisine sahiptir: -miş eki ve imiş koşacı. Her iki işaretleyicinin dolaylılık işlevleri Orhun-Yenisey anıtlarından beri geçerlidir. imiş koşacı tarihi olarak Eski Türkçedeki "olmak" anlamındaki er-fiiliyle -miş bitimli ekinin terkibine uzanır: i-miş<er- + -miş" şeklinde biçimbirimin kökenine dair açıklama getirir.*

Geçmişten bugüne -mXş biçimbiriminin farklı işlevlerde ve kullanım özelliklerinde bulunduğu görülmüştür. Günümüze değin farklı evrelerden geçmiş olsa da bu biçimbirim, bugün temel olarak fiil çekiminde ve ortaçağ olarak kullanılmaktadır. Anlamsal açıdan -mXş olumlu, olumsuz, olumlu soru ve olumsuz soru çekimlerinde varlığını bütünüyle korumaktadır.

2.1.2. -mXş'ın Çekimsel Özellikleri

-mXş biçimbiriminin çekimsel özelliklerine ilişkin olarak verilen bilgiler tüm kaynaklarda [(Korkmaz, 2007: 600); (Ergin, 1988: 284); (Güneş, 1995: 199)] aynıdır.

Öğrenilen geçmiş zaman kipinin çekimi, bütün şahıslarda ortak olarak kullanılan "-mış/ -miş/-muş/-müş" ekiyle yapılır. Ek, ünlü ve ünsüzle biten fiillere

doğrudan; olumsuzlaştırılmış fiillere "-ma/-me" ekinden sonra getirilir. Çekim sırasında 1. tip kişi eklerinden faydalanılır:

Tablo 1
-mXş'ın Fiil Çekimlerinde Aldığı Biçimler

Ünlü ile biten fiil	Ünsüz ile biten fiil	Olumsuzlaştırılmış fiil
oku-muş-um	gel-miş-im	yap-ma-mış-ım
oku-muş-sun	gel-miş-sin	yap-ma-mış-sın
oku-muş	gel-miş	yap-ma-mış
oku-muş-uz	gel-miş-iz	yap-ma-mış-ız
oku-muş-sunuz	gel-miş-siniz	yap-ma-mış-sınız
oku-muş-lar	gel-miş-ler	yap-ma-mış-lar

Olumlu çekimde "duyulan geçmiş zaman" eki tüm kişilerde -mXş olarak gerçekleşir: *al-mış-ım, al-mış-sın, al-mış, al-mış-ız, al-mış-sınız, al-mış-lar*; olumsuz çekimde tüm kişilerde "-mXş"*al-ma-mış-ım, al-ma-mış-sın, al-ma-mış, al-ma-mış-ız, al-ma-mış-sınız, al-ma-mış-lar* biçimini alır. Olumlu soru çekiminde "duyulan geçmiş zaman" tüm kişilerde -mXş biçimi *al-mış-mıyım?, al-mış-mısın?, al-mış-mı?, al-mış-mıyız?, al-mış-mısınız?, al-mış-lar-mı?* ile çekilir. Olumsuz soru çekiminde de tüm kişilerde "-mİş"*al-ma-mış-mıyım?, al-ma-mış-mısın?, al-ma-mış-mı?, al-ma-mış-mıyız?, al-ma-mış-mısınız?, al-ma-mış-lar-mı?* biçimindedir.

-mXş biçimbiriminin tüm bu çekimsel özelliklerini Tablo 2'de olduğu gibi görselleştirebiliriz:

Tablo 2
Dil Bilgisi Kaynaklarında -mXş Biçimbiriminin Olumlu,
Olumsuz, Soru ve Olumsuz Soru Çekimlerinde Aldığı Biçimler

Kişi	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
1. Tekil Kişi	al-mış-ım	al-ma-mış-ım	al-mış-mıyım	al-ma-mış-mıyım
2. Tekil Kişi	al-mış-sın	al-ma-mış-sın	al-mış-mısın	al-ma-mış-mısın
3. Tekil Kişi	al-mış	al-ma-mış	al-mış-mı	al-ma-mış-mı
1. Çoğul Kişi	al-mış-ız	al-ma-mış-ız	al-mış-mıyız	al-ma-mış-mıyız
2. Çoğul Kişi	al-mış-sınız	al-ma-mış-sınız	al-mış-mısınız	al-ma-mış-mısınız
3. Çoğul Kişi	al-mış-lar	al-ma-mış-lar	al-mış-lar-mı	al-ma-mış-lar-mı

2.1.3. -mXş'in Kullanımları

-mXş'in kullanımları ile ilgili olarak literatürde aşağıdaki belirlemeler yapılmıştır:

Türkçenin fiil çekim eklerini bildirme (haber) kipleri ve istek (dilek) kipleri olmak üzere ikiye ayıran geleneksel dil bilgisi çerçevesinde çalışan dilciler -mXş biçimbirimini "haber (bildirme) kipleri" arasında saymaktadırlar. Her ne kadar -mXş biçimbiriminin adlandırılmasında terimsel farklılıklar¹ gözlense de bu dilciler -mXş'in kullanım alanlarını ya da işlevlerini anlatırken ortak ifadeler kullanmaktadırlar. Her şeyden önce tüm araştırmacılar -mXş'li duyulan geçmiş zamanın konuşan tarafından görülüp bilinmeyen ve başkasından duyulan veya öğrenilen oluş ve kılışları anlattığı noktasında hemfikirdirler.

¹ Korkmaz (2007) "duyulan geçmiş zaman kipi", Ergin (1988) "öğrenilen geçmiş zaman eki" terimiyle adlandırma yaparken Güneş (1995) "öğrenilen geçmiş zaman kipi" terimini kullanmaktadır. Ayrıca Karaağaç (2012) "öğrenilen geçmiş zaman" ismiyle belirtirken Gülsevin (1997) "duyulan-farkına varılan geçmiş zaman" ifadesini kullanmaktadır. Banguoğlu (1998) ise "dolaylı geçmiş kipi" ifadesini tercih ederken; Gencan (2001) "-miş'li geçmiş zaman kipi-sanılı geçmiş" ifadesini kullanır.

Ergin (1988: 324) bu biçimbirimi, "öğrenilen geçmiş zaman eki" ya da "miş'li geçmiş" şeklinde adlandırarak şu kullanımlarını belirlemiştir: "*hareket olduğu zaman görmemişsek, bunu sonradan başkasından duymuşsak veya biz onun farkına sonradan varmışsak bu çekimi kullanırız*" ve şu örnekleri sunmuştur:

Ali gelmiş.

A düğmem kopmuş.

Bak kar yağmış.

Banguoğlu (1990: 460) -mXş biçimbiriminin² yukarıda bahsedilen kullanımını destekleyici nitelikte örnekler ortaya koyar:

Süleyman askere gitmiş.

Epeyce şişmanlamışsın.

Gazete okurken uyumuşum.

Kırlar yeşillenmiş.

Örneklerde de görüldüğü üzere hem başkasından duyma hem de sonradan farkına varma bu biçimbirimle ifade edilmiştir.

Banguoğlu (1990: 460) -mXş + -mXş yapısının ise cümleye "kılışı şüpheli gösterme, kinaye ile çürütme ve yalanlama" gibi anlamlar katacağına vurgu yapmaktadır:

²Banguoğlu (1990), dolaylı geçmişin "şüpheli geçmiş, işitme geçmiş" olarak da anıldığını, bunun da tarihsel gerçekleri anlatan anlatı metinlerinde değil, masal ve fıkra gibi gerçek dışı olayları anlatan biçimlerde kullanılmasına neden olduğunu belirtmektedir. Araştırmacıya göre (1) numaralı cümlede -DI biçimbiriminin, (2) numaralı cümlede ise -mXş biçimbiriminin kullanılmasının nedeni cümlelerin yer aldığı metinlerin biçemleridir.

1. *Ordu Belgrat'a çekildi.*

2. *Nasrettin Hoca'ya sormuşlar.*

Diin saat onda uğramışmış.

Ondan teklif beklemişmişsiniz.

Ödemeyi vadetmişmişim.

Gülsevin (1997: 80) -mXş ekinin başkasından duyma veya aktarılma durumunun söz konusu olmadığı örnekler belirler:

Sular donmuş.

Hoca derse girmiş olmalı.

Şehrin üstüne sinsi bir yağmur yağıyor. Buzlu bir beyazlık. Parmaklarım donmuş (A. İlhan, KS, 105).

Kendimi kaptırarak tekerleğin sesine/ Uzanmışım kalmışım yaylının şiltesine (F. N. Çamlıbel, HD, 12).

Gencan (2001: 235) yukarıdaki düşüncelere paralel şekilde bu biçimbirimin işin yapıldığının kesinlikle kavranmadığının ortaya koyan şu örnekleri verir:

Başladım uyku taharrisine, lakin ne gezer?

Sızmışım bir aralık neyse yorulmuş da meğer

Ayrıca Gencan (2001: 235) -mXş biçimbiriminin şaşma, şaşırtma durumlarında; acıları, üzüntüleri anlatmada; ton değişikliği ile övünme ve böbürlenme bildirmede kullanıldığını söyleyerek aşağıdaki örnekleri belirlemiştir:

Bak, bak! Karşiki tepelere kar yağmış!

[...] Gama tebdil olmuş ülfetin çağı / Güller kurumuş, son kuş uzaklaşmış ufuktan / Sönmüş hep ocaklar ve ölmüş kelekler [...]

Biz öylelerini çok görmüşüz.

Gencan (2001: 236) -mXş biçimbiriminin görmeye değil de duymaya dayalı olması nedeniyle masal ve fıkra anlatımlarında bu biçimbirime sıklıkla rastlanabileceğine de vurgu yapmıştır:

Bir varmış bir yokmuş...

Bir gün Nasrettin Hoca'ya sormuşlar...

Bir varmış bir yokmuş, gurbet çölünde bir susuz seyyah varmış. Allah ona acımıŝ, bir pınara rastgetirmiŝ: pınar ona can, sonra da iman vermiş[...]

Korkmaz (2007: 603) -mXş biçimbiriminin şaşma, hayıflanma, yakınma, yanılma, pişmanlık, sitem, küçümseme ve teslimiyet bildiren anlatımlarda karşımıza çıktığını; ancak bu tür anlatımlarda anlamı, cümledeki yönlendirici ifadelerin etkilediğini belirtmektedir:

Bütün bu anlattıklarınızı o mu yapmış? Allah Allah! Hayret doğrusu (küçümseme) (T. Banguoğlu, KG, 97).

Hoş geldin Salih. Ne olmuŝŝsun vire...İçeceksin bir şey (şaşma) (T. Buğra, KA, 57).

Görürüm ki seni Veziriazamlığa getirmekle hata etmişiz paşa (pişmanlık) (F. H. Çorbacioğlu, KS, 32).

Korkmaz (2007: 604) -mXş biçimbiriminin aynı zamanda kırgınlık, karşı koyma (itiraz), olmazlık bildiren anlatımlarda da karşımıza çıktığını eklemektedir:

Anlaşılan ben yakınlarıma saçımı süpürge etmek için doğmuŝum, yetsin artık bu çile!

Ben hiçbir baltaya sap olmamak için gelmişim dünyaya (R. Özdenören, HI, 60).

Korkmaz (2007: 605) sevinme ve övünme bildiren anlatımlarda kullanımını ise şu şekilde örnekler:

Biz bin yıllık tarih boyunca İslam dünyasının başını çekmişiz (övünme) (T. Banguoğlu, KG, 66).

- Ah vire Salihim, sen gelmişsin ha (sevinme) (Tarık Buğra, KA, 59).

Karaağaç (2012: 367), -mXş'ı "belirli bir geçmişte ve kesin biçimde tamamlanmış, fakat sonradan öğrenilmiş veya kesinliği hala bilinmeyen bir olma ve yapmaya işaret eder" şeklinde açıklar ve şu örnekleri sunar:

İstanbul'u aldığında Fatih 21 yaşındaymış (belirli bir geçmişte kesin bir biçimde tamamlanmış)

Dün gece İzmir'e çok yağmur yağmış (kesinliği hala bilinmeme) (Karaağaç, 2012: 367).

Ayrıca Korkmaz ve Karaağaç'a göre tahmine ve varsayıma dayalı anlatımlarda, -mİş biçimbirimi "belki, sanırım, galiba" gibi cümle başı edatlarıyla kullanılır. Ayrıca çoğu kez tahmin ve varsayıma güç kazandırmak için -mXş, -Dır bildirme ekiyle genişletilir:

Belki o da beni sevmiştir.

Şu vahşi tabiatın güzelliğine bir baksanıza, seyrine doyum olmuyor...Galiba buralara şimdiye kadar hiç bozucu bir insan eli değmemiş...

Biga'da olanları duymuşsunuzdur (S. Çokum, AB, 107).

Duyulan geçmiş zaman kipinin en yaygın kullanışlarından biri de işitmeye dayanan bir oluş ve kılışı değil, gerçekleştiği kesin olarak bilinen bir eylemi dile getirmesidir. Ek, bu tür kullanımlarında -DI görülen geçmiş zaman ekine koşut bir işlev yüklenmektedir. Eylemdeki kesinlik çoğu kez -mXş ekine -Dır bildirme ekinin eklenmesi ile de pekiştirilir (Korkmaz, 2007: 606):

Aslında hakiki garplılaşmanın bir manada bize has olan bu kıymetleri muhafaza edip geliştirmekten ibaret olduğunu kavrayamamış, onları zedelemeyi marifet saymışız (M. Turhan, GN, 60).

Çünkü orta çağda zannedildiği gibi hiçbir vakit Eski Yunan ve Latin kaynaklarıyla münasebet kesilmemiştir (M. Turhan, GN, 19).

-mXş'ı işitilen (belirsiz) geçmiş zaman kipi olarak adlandıran Kahraman (2009) ise, "bu biçimbirimle çekimlenmiş fiillerin geçmiş zamanda yapılmış olduğu halde, konuşanın yapılışı görmeyip başkasından işittiği ya da yapıldığını sonradan farkına vardığı eylemlerin karşılığıdır" şeklinde açıklar ve örneklendirir: *gitmişsin, götürmüş, kırmışsınız, vurmüşlar...* gibi.

Sunulan tüm bu araştırmalar ışığında görülüyor ki -mXş biçimbiriminin çeşitli kullanımları ve bu kullanımlardan doğan çeşitli işlevleri bulunmaktadır.

2.1.4. Geleneksel Dil Bilgisi Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında -mXş biçimbiriminin işlevi, Türkçenin diğer fiil çekim ekleri gibi ekin kullanımlarından hareketle yapılan gözlemlerle ve sezgisel çıkarımlara dayanarak belirlenmeye çalışılmıştır. Kuramsal bir bakış açısı yerine ekin işlevlerinin kural koyucu nitelikte belirlenmesi, bu biçimbirimin işlevini ve Türkçe dil bilgisindeki konumunu belirlemede yetersiz kalmaktadır.

-mXş biçimbiriminin Türkçede hangi kategorileri belirttiği, işlevinin ne olduğu ve Türkçede tam olarak neyi ifade ettiği sunulan dil bilgisi kaynaklarında anlaşılmamaktadır. Ayrıca dilcilerin açıklama için başvurdukları kavramları dilsel açıdan tanımlamamaları ya da farklı nitelikteki olguları ifade eden kavramları birbirine karıştırmaları da kavram karmaşasını beraberinde getirmektedir.

Bilindiği üzere çağdaş dil bilim çalışmalarında fiil eklerinin işlevleri açıklanırken zaman-kip-görünüş üçlüsüne başvurulmaktadır. Oysa geleneksel dil bilgisi çalışmalarının çoğunda [(Ergin, 1988); (Güneş, 1995); (Korkmaz, 2007); (Banguoğlu, 1974); (Gencan, 2001)] Türkçe fiil ekleri ele alınırken görünüş kavramı hiç geçmemektedir.

Geleneksel dil bilgisi -mXş biçimbirimini adlandırmak ve işlevlerini belirlemek için "duyulan geçmiş zaman (kipi)" kavramını kullanmaktadır. Dolayısıyla bu durumda zaman ile kip kavramı birbirine karışmakta ve -mXş'ın işlevinin ne olduğu; bu biçimbirimin kip eki mi, zaman eki mi yoksa her ikisini aynı anda ifade eden bir ek mi olduğu anlaşılmamaktadır.

Görüldüğü üzere, bu kaynaklarda fiillere gelen ekler "fiil kipleri" başlığı altında ele alınarak tümü de kip olarak kabul edilmekte ve kipler de "haber/bildirme kipleri" ve dilek/isteme kipleri" olarak ikiye ayrılmaktadır. Sonrasındaki aşamada ise "haber kipleri" zaman bildiren kipler olarak nitelendirilmekte ve her kip zaman değerleri bakımından değerlendirilerek işlevleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Buradan hareketle bir "haber kipi" olan -mXş "geçmiş zaman kipi" olarak kabul edilmekte ve "geçmiş zaman kipi" de geçmişte gerçekleşmiş eylemlerin sonradan duyulmasının ya da farkedilmesinin ifade edilmesinde kullanılmaktadır. Yani -mXş aslında zaman değerleri göz önünde bulundurularak kip kabul edilmektedir. Ancak "haber kipleri/dilek kipleri" ayrımının zaman bildirme ya da bildirmeme ölçütüne dayandırılması ve fiillere ulanan eklerin önce kip başlığı altında ele alınıp sonra da zaman eki (kipi) olarak nitelendirilmesi; zamanın belirsiz bir şekilde kipe bağlandığını (kipin alt grubu olarak kabul edildiğini) göstermektedir. Oysa, zaman ve kip kavramının ayrı birer kategori olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bir biçimbirimin hem zamansal hem de kipsel değerler taşıması olasıdır. Ancak kipin zaman kullanımlarıyla açıklanması yerine söz konusu ekin farklı kategori değerlerinin açıklanması gerekmektedir.

Kaynaklarda yer alan "geçmiş zaman kipi" ifadesi "zamanın kip" ya da "kipin zaman" olduğu (bu iki kavramın birbirine karıştırıldığı) yorumunu beraberinde getirmektedir. Nitekim "geçmiş zaman kipi" zamansal kullanımları ile açıklanmakta ve ardından "sonradan farketme, şaşma, hayıflanma, pişmanlık, küçümseme, sevinme, övünme..." gibi anlam özellikleri sıralanmaktadır. Bir başka deyişle, bu biçimbirim zaman kullanımları ile "kip" olarak değerlendirilmektedir ve "kip" olması "kesinlik, tahmin, şaşma..." gibi anlamsal değerleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu

durumda da niçin sadece "zaman" ya da "kip" değil de "zaman kipi" kavramına gerek duyulduğu da akla gelmektedir.

Geleneksel dil bilgisi anlayışıyla yapılan açıklamalara ilişkin diğer hususlar şu şekilde maddelenebilir:

- a) Bir biçimbirimin tam olarak neyi ifade ettiğinin belirlenebilmesi için onun tüm kullanımlarının incelenmesi gerekmektedir. Oysa incelenen geleneksel dil bilgisi çalışmalarında -mXş biçimbiriminin tüm kullanımlarına yer verilmediği görülmüştür.
- b) Ayrıca -mXş'in anlamsal değerlerini açıklarken çoğunlukla bağlam dışı örnekler kullanılmıştır. Bu yüzden bu biçimbirimin anlamsal değerlerini belirlemede, açıklamada ve sınıflandırmada yetersiz kalınmıştır.
- c) "Geçmiş zaman" olarak adlandırılan -mXş biçimbiriminin, çeşitli sözcelerdeki kullanım alanları incelendiğinde geçmiş zaman kavramına uymayan birçok anlamsal değeri tespit edilmiştir.

2.2 Dil Bilim Bakış Açısıyla Yapılan Çalışmalarda -mXş

-mXş biçimbiriminin incelenmesinde dil bilgisi kaynakları hiç kuşkusuz temel oluşturmaktadır. Ancak bu biçimbirimin daha kapsamlı incelenmesine dil bilimsel kaynaklar da farklı açılardan ışık tutacaktır.

Dil bilimsel çalışmalarda dilin hangi yönü ele alınırsa alınsın; söz konusu sınırlar içinde araştırmacılar yöntemlerini uygular, betimleme, açıklama ya da uygulamalarını gerçekleştirir, kuramlarını oluşturur ve sınarlar. Bu doğrultuda çalışma iki başlıkta ele alınmaktadır:

2.2.1. -mXş Tek İşlevli Bir Ektir

-mXş biçimbirimi Yavaş (1980), Sezer (1990), Zeyrek (1990), Uzun (1998, 2004) başta olmak üzere çeşitli araştırmacılar tarafından yalnızca bir kiplik eki olarak

kabul görmektedir. Bu araştırmacılara göre, -mXş biçimbiriminin işlevi aktarım ya da çıkarım gibi anlamsal değerleri işaretlemektir.

-mXş biçimbiriminin kiplik kodlayan bir ek olduğu görüşünü açıkça dile getiren en eski çalışmalardan biri de Yavaş'ın (1980) Türkçe eylem çekim eklerinin anlamsal özelliklerini incelediği doktora tezidir. Yavaş'a (1980) göre iki ayrı -mXş biçimbirimi bulunmaktadır:

- a) Yan tümcelerde bitmişlik işaretleyen bir ortaç eki olan -mXş
- b) Üstlenmeme kipliği işaretleyen bir eylem çekim eki olan -mXş

-mXş'in yapısal olarak iki biçimi olduğunu kabul etmekle beraber çalışmasında daha çok eylem çekim eki olan -mXş üzerinde durur ve bu ekin iki temel işlevinden bahseder:

1. *John hastaymış.*
2. *John çalışıyormuş.*
3. *Eskiden John çok içki içermiş.*
4. *John Türkiye'ye gidecekmış.*
5. *John evlenmiş.*
6. *John bugün çalışıyormuş.*
7. *John gidecekmış.*
8. *John mastır sınavına giriyormuş.*
9. *John yarın gidiyormuş.*
10. *Yarın hava güzel olacakmış* (Yavaş, 1980:44).

Yavaş (1980), yukarıdaki örnek cümleleri belirleyerek bu cümlelerde eylem çekim eki olan -mXş'in "aktarım" ve "çıkarım" işlevlerine vurgu yapar. Bu cümlelerin "*X öyle diyor*" ifadesini alabildiği ve bu durumda cümlelerin *aktarım* anlamını kodladığını bildirmektedir. Ancak bu cümlelerin "*anlıyorum ki, fark ettim ki, açıkça görüliyor ki*" ifadelerini alabileceği durumlarda ise *çıkarım* anlamını kodladığını belirtmektedir.

Yukarıda örneklelen cümlelerden hareketle görülüyor ki Yavaş (1980), -mXş çekim ekinin çıkarım ve aktarım anlamlarından hangisini ne zaman işaretlediğine ilişkin bir ayırım yapmamaktadır. Yani bu iki anlamın hangi durumda kodlanacağına dair cümle içinde bir dilsel birimi işaret etmemektedir. Araştırmacının dayanak noktası ise çıkarım da olsa aktarım da olsa bu kullanımların hiçbirinde konuşucunun olayı kendisinin algılamadığıdır. Bu durumda dil bilgisel olarak konuşucunun olayı nasıl öğrendiği ya da hangi kaynaktan bilgiye ulaştığı -mXş'ın işlevi açısından önemsizdir. Bu nedenle Yavaş (1980), aktarım ve çıkarım kullanımlarının her ikisinde de cümleye konuşucunun "önermenin doğruluğunu üstlenmemesi" anlamını kattığını, bu durumun iki kullanımın ortak özelliği olduğunu söyleyerek -mXş ile kodlanan anlamı *üstlenmeme kipliği* (non-committative mood) olarak adlandırmaktadır.

Yavaş (1980), çıkarım kullanımıyla ilgili olarak geleceğe yönelik çıkarımların ancak kesin gözüyle bakılan, planlanmış olayların ya da yapılmış bir düzenlemenin gelecekteki sonucundan söz ederken kabul edilebilir olduğuna dikkat çekmektedir. (10) numaralı cümle örnek alınacak olursa bu cümle planlanabilecek bir olayı anlatmamaktadır. Bu nedenle (9) numaralı cümleye eş değer biçimde açıkça gelecek gönderimi taşıyan (10) numaralı cümle birisinden duymaya dayandığı için bir çıkarımı anlatmamaktadır. Yani bilginin bir başkasından edinildiğini açığa çıkaran "X diyor ki" ifadesi ile cümlede -mXş çıkarım değil, aktarım anlamı kodlamaktadır.

1. *Çok acıkmışım.*

2. *Çok yorulmuşum.*

Yavaş'ın (1980) altını çizdiği bir başka nokta ise, yukarıdaki (1)-(2) numaralı cümlelerde örneklediği türden kullanımlardır. Bu cümlelerde örneklelen *acıkmak* ve *yorulmak* eylemleri kişinin kendisinin deneyimleyebileceği türden eylemlerdir. Bu nedenle (1) ve (2) numaralı cümlelerde anlatılan, konuşucunun anlatılan hissi deneyimlemekte olduğunu bir anda fark etmesidir.

Ayrıca Yavaş (1980), bu tür anlamların sadece hissedilen türden eylemler ile sınırlı olmadığını da ekleyerek konuşucu cümlede anlatılan olayı ya da durumu daha önceden bilmediği ya da bunun olmasını beklemediği için şaşırdığı durumlarda da -mXş'ın benzer anlamı kodlağını söylemektedir (1980: 46).

3. *Ne de çok elbisem varmış.*

4. *John da buradaymış.*

Yavaş (1980), -mXş ekinin (3) ve (4) numaralı cümlelerde örneklenen kullanımını bu ekin sadece fiziksel uzaklığı (tanık olmama, olay gerçekleştiği anda orada olmama nedeniyle varlığı bilinen uzaklık) değil, psikolojik zihinsel uzaklığı da aktardığını söyleyerek açıklamaktadır. Bu betimlemeler Yavaş'a (1980) göre -mXş ekinin üstlenmeme kipliği aktardığı savunusunu kanıtlar niteliktedir. Çünkü (1)-(4) numaralı cümlelerde -mXş konuşucunun önerme içeriğine ilişkin tutumunu belirginleştirmektedir. Bu tutum, önermenin doğruluk değerinden konuşucunun sorumlu olmadığını göstermektedir.

Üstlenmeme kipi ile aktarılan "önermenin doğruluğundan sorumlu olmama durumu"nın bazen önermenin yanlış olarak kodlanmasına bile neden olduğunu belirten Yavaş (1980), aşağıda verilen cümlelerle bu durumu örneklemektedir:

5. *Çok uyurmuşum.*

6. *Zor sınav verirmişim.*

7. *İçkiyi çok severmişim.*

Yavaş'a (1980) göre yukarıdaki (5) - (7) numaralı cümlelerde önermede aktarılan bilginin başkalarından duyulduğu kodlanırken konuşucu, cümlelerde aktarılan bilginin yanlış olduğu kodlamasını yapmaktadır. Bu durum, (5) - (7) numaralı cümlelerden sonra "Başkaları öyle diyor, ama aslında değil" ifadesinin gelmesinin kabul edilebilir olmasını sağlamaktadır. Bu eklentinin kabul edilebilir olması Yavaş'a (1980) göre önermeye "yanlış" değeri yüklendiğini kanıtlamak için yeterlidir.

"-mXş biçimbiriminin bir zaman eki olduğu" görüşüne karşı çıkan Yavaş (1980), bitmişlik ya da öncelik (geçmiş) anlamının ortaç eki olan -mXş biçimbirimi ile işaretlendiğini savunmaktadır. Araştırmacı, ortaç eki olan -mXş'in yan cümlelerde bitmişlik işaretleyen bir ek olarak işlev gördüğünü dile getirmektedir. Aşağıda örneklenen (1)-(6) numaralı cümlelerde vermektedir.

1. *Fakirliğe alışmış olan insanlar bu enflasyondan korkmuyor.*
2. *Büyümüş olan dalları kestiler.*
3. *Açılmış olan kapıdan kedi girdi.*
4. *Açılmış kapı*
5. *Çürümüş elma*
6. *Büyümüş ağaç*

"Tamamlanmış sürecin sonucu" anlamını görebileceğimiz diğer kullanımların ise "{-mXş}" + "{-IDI}" ve "{-mXş}" + "{ol-}" yapıları olduğunu söyleyen Yavaş (1980); aşağıda (1)-(3) numaralı cümlelerde bu yapıları ve -mXş'in -IDI ile nasıl bir ikili aykırılık gösterdiğini örneklendirmektedir. Aşağıda yer alan (1)-(3) numaralı cümlelerde -mXş ile işaretlenmiş "a" cümleleri kabul edilebilir ancak -DI ile işaretlenmiş "b" cümleleri dil bilgisel olarak kabul edilemez niteliktedir. Yavaş (1980), örneklenen cümlelerde -DI'nın kabul edilmemesini, bu ekin geçmişteki bir gönderim noktasından önceliği işaret etmeyeşine, onun yerine kendisinin bir gönderim noktası oluşturmaya bağlamaktadır. Zamansal öncelik ilişkisi ise belirtilen yapılarda -mXş ile işaretlenir. Geçmişin geçmişi (örneğin (7)-(10) numaralı cümlelerdeki {-mXş} + {-IDI} yapısı) ya da gelecekteki geçmiş (örneğin (3)-(6) numaralı cümlelerdeki {-mXş} ol+kip yapısı) anlatımlarında ekin bu özelliğinin görülebildiğini belirtmektedir. Kiplik çekimlerinden önce -mXş'in kullanıldığı yapılardaki (-mXş olmalı, -mXş olacak, -mXş olabilir vb.) durumunu ise şöyle değerlendirmektedir: Kiplik ekleri ile olası bir gönderim noktası işaret edilir, -mXş ile aktarılan öncelik anlamı ise bu gönderim noktasına bağlı olarak belirlenir.

1. a. *Çürümüş elmaları atıyorum.*
- b. **Çürüdü elmaları atıyorum.*

2. a. *John gelmiş olmalı.*
b. **John geldi olmalı.*
3. a. *Haftaya hastaneden çıkmış olacak.*
b. **Haftaya hastaneden çıktı olacak.*
4. *Haftaya John tezini bitirmiş olacak.*
5. *John yemeğini yarın 8'de yemiş olacak.*
6. *John dün çalışmış olmalı.*
7. *John 8'de yemeğini yemişti.*
8. *Mary eve geldiğinde John gitmişti.*
9. *Saatimi masaya koymuştum. Şimdi bulamıyorum.*
10. *Ben bu filmi galiba görmüştüm.*

Yavaş (1980), yan cümleli yapılarda -mXş'ın bitmişlik işaretlediğini göstermekle birlikte bu ekin ana cümlelerin eylem çekiminin bir parçası olarak kullanıldığında kodladığı anlamın bitmişlik görünüşü değil üstlenmeme kipliği olduğunu savunmaktadır. Yavaş'a (1980) göre, -mXş ol- gibi farklı çekim ekleriyle kullanılan yapılar, üstlenmeme kipliğinin zaman bildirmemesinin bir sonucudur.

11. *John çalışmış.*
12. *John Mary ile 1950'de evlenmiş.*
13. *Mary güzelmiş.*
14. *Mary bir zamanlar güzelmiş.*
15. *Mary gençken güzelmiş.*
16. *John çalışıyormuş.*
17. *Seneye John Mary ile evlenecekmiş.*

Yavaş'a (1980) göre, Underhill'in (1967) -mXş'ın geçmiş zaman eki olduğu iddiasını dayandırdığı yukarıdaki (11)-(14) numaralı cümlelerde -mXş ekinin kiplik değeri değil de geçmiş zaman işaretlediğini söylemeyi gerektirecek bir fark yoktur. Öyle ki bu cümlelerin neden geçmiş anlamı aktardığını -mXş'ı bir geçmiş zaman eki olarak tanımlamadan da açıklamak mümkündür. Ayrıca Yavaş (1980), (13) numaralı cümlede -mXş'ın tek başına geçmiş zaman okumasını tek seçenek olarak

sunamadığını da vurgulamaktadır. Böylece -mXş ekinin bitmişlik işaretlemesinin yan cümle yapıları ile sınırlı olduğunun tekrar altını çizmektedir.

Zeyrek (1990) çalışmasında, Yavaş'ın (1980) -mXş için tanımladığı üstlenmeme kipliği tanımını kabul etmiştir. -mXş ekinin zaman değil, kip göstergesi olduğunu "konuşucunun olayın doğruluğunu garanti etmeme, olaya kefil olmama duygularını iletme" işlevini yerin getirdiğini, bu işleve de "yükümlenmemek" adının verilebileceğini ifade etmiştir. Masalların metin yapısını incelediği çalışmasında Zeyrek (1990), -mXş biçimiyle yazılmış Türkçe örnekleri incelemiş ve bu biçimbirimin görünüş veya zaman eki olup olmadığı yönünde bir tartışmaya yer vermeden -mXş biçimbirimini sadece bir kiplik belirtisi olarak kabul etmiştir.

Kiplik belirteçlerinin hangi eylem türleri ve çekim ekleriyle bağdaştığının araştırıldığı çalışmada Ruhi-Zeyrek-Osam (1997), "kesinlikle" ve "galiba" belirteçlerinin "inanma" belirtme anlamında -mXş ile kabul edilebilir olduğuna dikkat çekmektedir:

1. *Kesinlikle okula gitmiş.*
2. *Galiba sevgiye inanmış.*

"Herhalde", "belki" ve "mutlaka" gibi belirteçlerin ise -mXş ile bağdaşmadığını ancak bu belirteçlerin "-mXşDir" ekiyle bağdaştığını yani kabul edilebilir olduğunu ortaya koymaktadır.

3. *Mutlaka okula gitmiştir.*
4. *Herhalde ödevini yapmıştır.*
5. *Belki sevgiye inanmıştır* (Ruhi-Zeyrek-Osam, 1997: 108).

Sezer'in (1990) geleneksel dil bilgisi çalışmalarının Türkçe eylem çekim dizgesini ele alma biçimlerini eleştirdiği yazısı ise Yavaş'ın (1980) çalışmasıyla benzer bir biçimde -mXş ekinin bir kiplik işaretleyicisi olduğunu savunan bir diğer çalışmadır. Bu çalışma -mXş ekinin geçmiş zaman eki olarak değil bir kip eki olarak

değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Dil bilgisi çalışmalarındaki eylem çekimi tablolarında tanımlanan "tanık olunmuş geçmiş zaman (-DI)" ve "aktarılan geçmiş zaman (-mXş)" ayrımını zayıf bularak ve dil bilgisel dayanağı olmaması gerekçesi ile eleştirmiştir. Ayrıca aşağıda verilen örnekler üzerinde kolayca yanlışlanabileceğini göstermiştir. Örneğin Sezer'e (1990) göre, aşağıda (1) numaralı cümlelerin konuşucusunun anlatılan olaya tanık olması gerekmez. Yine (2)a ve (2)b numaralı cümlelerde kodlanan ise geçmişin aktarımı değildir.

1. *Atatürk 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastı.*

2. a. *Atatürk 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmış.*

b. *Atatürk 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmıştır.*

Sezer (1990), -mXş eki ile aktarılan anlamları, "SEVİYORMUŞUM" cümlesinin olası okumalarını gösteren bir tablo ile şöyle açıklar:

Tablo-3

(64) SEVİYORMUŞUM		
Şimdiki Zaman	1	<i>Sevdiğimi şimdi anlıyorum.</i>
	2	<i>Sevdiğim söyleniyor.</i>
Geçmiş Zaman	1	<i>Sevdiğimi şimdi fark ediyorum.</i>
	2	<i>Sevdiğimi söylüyorlar.</i>

Sezer (1990), iki türlü -mXş'tan söz eder: Birincisi en az üç farklı anlamı bulunan kip ekidir ve anlamlar şöyle sıralanır:

- i) *"Söyleneni aktarmak:* Gelmişler.
- ii) *Olan biteni fark etmek:* Gelmişler.
- iii) *Şüphe duyulduğunu ima etmek:* İngilizce bilirlermiş."

Üçüncü maddede belirtilen şüphe anlamının -mXş biçimbiriminin çift kullanımı ile daha da pekiştirilerek alaycı bir anlatım sağlayabileceğini de ekler. Ayrıca aşağıda YAZMIŞIM için verdiği ikinci bir tabloda bu anlamlara dördüncüsünü ekler:

Tablo-4

(69) YAZMIŞIM
1. <i>Yazdığımı şimdi farkediyorum.</i>
2. <i>Yazdığımı söylüyorlar.</i>
3. <i>Yazdığımı söylüyorlar ama ben yazmadım.</i>
4. <i>Yazdığım için gururluyum.</i>

Sezer'e (1990) göre ikinci -mXş ise "gel-miş-tim" yapısındaki -mXş'tır. Bu -mXş ise bir olayı anlatırken işlev gören bir anlatı ekidir.

- 1.a. *Meğerse somunda Ankara'ya yerleşecektim.*
- b. *Somunda Ankara'ya yerleşecektim.*

Yukarıda örneklenen cümleleri,"-mXş ile aktarılanın zaman değil de kip olduğu" görüşüne kanıt olarak göstermektedir. Sonuç olarak Sezer (1990) çalışmasında iki -mXş'tan birincisini kip eki olarak tanımlarken, ikinci -mXş'ı anlatı eki olarak değerlendirmektedir.

Türkçe eylem çekimi dizgesine farklı bir yaklaşım olarak dikkati çeken bir diğer görüş de Uzun (1998, 2004) tarafından ortaya konmuştur. Bu çalışma dil bilgisi ve dil bilimi incelemelerindeki çok işlevlilik yaklaşımını eleştiren bir çalışmadır. Uzun (2004), Türkçede "tek ek-tek işlev" ilkesi ile yapılacak incelemelerin bu dilin doğasını daha iyi yansıtacağını ileri sürmektedir. Türkçe fiil kategorilerinde kullanılan eklerin zaman, görünüş ve kip işlevlerinden sadece birini karşıladığı görüşünü ortaya atar ve bu iddiasını da Türkçenin karakteristiğine dayandırır:

"Tipik olarak bir eke bir işlev yükleyen eklemeli dillerin bir üyesi olmasına ve başkaca hemen hemen hiçbir paradigmada benzer bir ilişki sergilememesine karşın, Türkçenin tek bir ekle görünüş, kip ve zaman kategorilerini aynı anda sergilediği görüşü, bu dilin genel karakteristiğine aykırı bulunmalıdır ama nedense; geleneksel Türkçe dilbilgisi kitaplarının yanı sıra, modern dilbilim bulguları ışığında yapılmış birçok yeni çalışmada da bu görüş kabul görmüş, eklerin çok-işlevliliği yaygın olarak benimsenmiş, tartışma daha çok, hangi kategorilerin hangi eklerle yansıtıldığı üzerine yoğunlaşmıştır" (Uzun, 1998: 5).

Uzun (1998), tek ek - tek işlev görüşünü benimserken, sıfır eki (zero morpheme) önerisiyle yeni bir yaklaşım sunmuştur. Bu yaklaşım Türkçedeki eklerin birden çok işlevi yerine getiriyor gibi görünmelerine neden olarak *"sıfır eki"* adı verilen olguyu gösterir. Sıfır eki denilen olgu kaynağını, bir ekin yokluğunun da belirli bir anlamı aktarmak için kullanıldığı bir dil dizgesi olduğu düşüncesinden almaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle Uzun'un (2004) tanımladığı Türkçe zaman, görünüş, kip çekim dizgesi Tablo 5'teki gibidir:

Tablo-5

Türkçede sıfır eki ile tanımlanan eylem çekimi değişkesi (Uzun, 2004: 165)

Görünüş ekleri		Kip ekleri		Zaman ekleri	
sürme	-yor	tahmin	-acak	geçmiş	i-di
bitme	-dı	olasılık	-ar	geçmiş-dışı	Ø
başlamama	Ø	rivayet	-(ı)mış	olgusal	Ø

Bu tabloya göre Türkçede eylem, hiçbir görünüş eki ile işaretlenmemiş ise başlamama görünüşü, hiçbir zaman eki ile işaretlenmemiş ise geçmiş dışı zaman değerini ya da -mXş, -Iyor ve -DI ile işaretlenmişse olgusal kip değerini kendiliğinden aktarabilir. Bu dizgede -mXş tek işlevi rivayet kipi kodlamak olan bir kip eki olarak tanımlanmaktadır. -mXş biçimbiriminin geçmiş anlamının olduğu, fakat bu anlamın kiplik anlamının bir yan etkisi olduğu görüşünü Uzun (2004) da Sezer (1990) gibi kabul etmektedir. Ayrıca Johanson (2000) ve benzeri çalışmaların aksine Uzun (2004) -mXş ile -ImXş arasında hiçbir ayrım olmadığını söyleyerek "Ali eve gelmiş" ve "Ali eve geliyormuş" cümlelerindeki -mXş birimlerinin işlevleri açısından hiçbir fark olmadığını altını çizmektedir. -mXş + -IDI yapısının varlığını

ise, -mXş'ın geçmiş aktarmadığının açık bir kanıtı olarak ele alır. Uzun (2004)'a göre -mXş rivayet kipliği anlatan ve yalnızca rivayet edilen olay geçmişte olduğu için geçmiş anlatıyormuş gibi görünen bir kiplik ekidir.

Uzun (1998), çalışmasında kip bildiren ekleri üç bölümde ele alır. İlk bölümde *kanıtla dayalılık* eki -mXş vardır. Bu ekin işlevini ise konuşurun kanıtla ilgisini sunmak olarak belirler.

1. a. *Gel-meli-(y)miş*

b. *Gel-meli*

Buna göre (1)a'da yer alan -mAII konuşucunun tutumunu değil, başka birinin tutumunu yansıtmaktadır. Konuşurun tutumunu ise (1)b'deki -mAII yansıtmaktadır. Aynı kip eki üst üste geldiğinde iki tutum varmış gibi görünür. Oysa konuşurun tek bir tutumu olur, diğer ek başka birinin tutumunu yansıtır (Uzun, 1998:13-15). Bu nedenle *başkası kipi* ve *konusucu kipi* olarak iki tip kip belirler. Başkası kipi dil bilgisi kitaplarında rivayet birleşik çekimi olarak adlandırılan çekimde yer alan ilk eklerle bildirilir: -(A)cAkmış, -sAymış, -mAıymış, -(A/I)rmış vb. Konuşucu kipi ise ikiye ayrılır. 1. tip konuşucu kipi fiile doğrudan gelen eklerle veya dil bilgisi kitaplarında hikaye birleşik zaman olarak adlandırılan çekimde yer alan ilk eklerle karşılaşılır: *gelmeli, gelmeliydi, gelecek, gelecekti* vb. 2. tip konuşucu kip eki ise dil bilgisi kitaplarında rivayet birleşik çekimi adı verilen çekimde yer alan ikinci ek "-(y)mXş"tır: *gelseymiş, alacakmış*.

-mXş biçimbiriminin tek işlev bildirdiği savını savunan tüm bu çalışmalar her ne kadar adlandırmalarda ve yaklaşımlarda farklılık gösterse de açıklanmaya çalışılan çalışmaların birleştiği nokta -mXş ve -ImXş birimlerinin arasında bir fark olmadığı ve -mXş biçimbiriminin sadece kiplik işaretleyicisi olduğudur. Dolayısıyla -mXş eki ister eylem köküne isterse i- yardımcı ile ad soylu yükleme ya da çekimlenmiş eyleme eklensin, dildeki tek işlevi, konuşucunun cümlede anlatılan

olayı dolaylı bir bilgi aracılığıyla elde ettiği anlamına gelen dolaylı tanıtıcılığı³ işaret etmektedir.

Görüldüğü üzere -mXş'ın anlamsal özellikleri ayrıntılı bir biçimde incelenmesine rağmen yapılan betimlemeler her durumda dil bilgisel gerekçelere dayandırılmamaktadır. Örnek olarak, Yavaş (1980), (1)-(3) cümleleri -mXş'ın kodladığı iki ayrı anlam içeriği (aktarım ve çıkarım) olarak tanımlamıştır.

1. *John evlenmiş.*

2. *John, Mary ile evlenmiş.*

3. *John araba almış.*

Yavaş (1980), (1) numaralı "John evlenmiş" cümlesini "*Deniyor ki Ali evlenmiş.*" biçiminde açtığı aktarım anlamını örneklemek için kullanırken, hemen hemen aynı yapıdaki (2) numaralı "John, Mary ile evlenmiş" cümlesinin John'un parmağındaki yüzüğün görülmesi üzerine söylenmesinden dolayı çıkarım kodladığını belirtmektedir. Ayrıca (3) numaralı cümleyi de yapısal olarak herhangi bir fark taşımadığı halde cümlelerin aktarım değil, "konuşucu John'un araba anahtarlarını görerek bu cümleyi söyler" gerekçesiyle çıkarım anlamını örneklemek için kullanmıştır. Halbuki bu cümle için aktarım anlamı da çıkarım anlamı da olasıdır. Çünkü bu cümle çıkarım biçiminde açıklanabildiği gibi (1) numaralı cümle gibi "Deniyor ki John araba almış" biçiminde açıklanarak da aktarım anlamını örnekleyebilir. Araştırmacı (Yavaş, 1980) her ne kadar aktarım ve çıkarım kullanımlarını üstlenmeme kipliği başlığı altında incelese de bu okumaların nedenlerini ya da belirli anlam içeriklerine verdiği örnekleri neden diğeri için kullanmadığına yönelik açıklamaları sunmamaktadır. Dolayısıyla -mXş'ın aktarım ya da çıkarım anlamlarının ne tür cümlelerde hangi dilsel araçlarla aktarıldığının belirlenmesi ise gerekli görülmektedir.

³ Yavaş (1980), bu kavramı "üstlenmeme kipi", Uzun (2004) ise "rivayet kipi" olarak isimlendirmiştir. -mXş ile kodlanan bu kavram farklı adlandırılrsa da anlam özellikleri ile ilgili benzer betimlemeler yapıldığı için daha başka adlandırmalar burada yinelenmemiştir.

Yavaş (1980), -mXş ile işaretlenen üstlenmeme kipliğinin anlamsal içeriğinde konuşucunun olay gerçekleşirken fiziksel olarak ilgili yere uzak oluşunun kodlandığını söylemektedir. Ayrıca -mXş'in anlamsal değerleri arasında olan şaşkınlık, şüphe, alay gibi edimsel uzanımları kodlamasını ise psikolojik uzaklık yani zihinsel uzaklık olarak açıklamaktadır. Bu çerçevede Yavaş (1980), (1)a-(3)a numaralı cümlelerde -mXş ile şaşkınlık anlamının kodlandığını söylemekte ve psikolojik uzaklık kavramı ile açıklamaktadır. Ancak bu kavram konuşucunun dış dünyaya ait bilgileri aracılığıyla tanımlanan edimsel bir kavramdır. Dolayısıyla aşağıda örneklenen kullanımları psikolojik uzaklık kavramı ile açıklamak konuşucunun zihinsel durumu gibi cümle ya da sözce düzleminde incelenemeyecek bir olguyu dilsel birimler ile bu düzlemlerde incelemek anlamına gelmektedir. Tamamen dış dünyaya ait bir açıklamanın dilin anlamlandırma sürecini açıklamada yetersiz kalacağından psikolojik uzaklık olgusu ile yapılan açıklamalar, dil bilgisel düzlemde değerlendirmeye alınamayacak niteliktedir.

1. a. *Ne çok elbisem varmış.*
b. *Ne çok elbisem var.*
2. a. *Zor sınav verirmişim.*
b. *Zor sınav veririm.*
3. a. *Çok iyi İngilizce bilirmiş!*
b. *Çok iyi İngilizce bilir.*

Ayrıca -mXş ile işaretlenmemiş (1)b-(3)b cümlelerin de aslında konuşucunun şaşkın ya da alaycı tavrının dildeki karşılığı olarak işletilmesini engelleyecek herhangi bir dilsel birim de göze çarpmamaktadır. Ek olarak örneğin, (1)a numaralı cümlede şaşkınlığın dile getiriliyor olması tek seçenek olarak görülmemektedir. Çünkü bu cümlelerin aynı zamanda cümlede aktarılan durumdan şikayet etmek için kullanılması da olası bir durumdur. Bu olasılık da söyleme ait etmenler yoluyla açıklanması gereken bir olguyu açığa çıkarmaktadır.

Corcu'ya göre (2010) -mXş biçimbirimi, konuşucunun aktardığı anlamsal değeri işaret eden bir dilsel birim değildir. Bu durumu -mXş biçimbirimi ile çekimlenmiş iki farklı anlamsal değerde cümle üzerinden kanıtlar.

Aşağıda verilen (1)' ve (1)' numaralı örnek bağlamların hem a hem de b cümeleri, kabul edilebilir niteliktedir. Bu örneklerden hareketle -mXş'in konuşucunun yüklediği edimsel değeri işaret eden dilsel bir birim olmadığı ve -mXş biçimbiriminin kullanımı ile birlikte konuşucunun cümleyi kullanarak aktaracağı durumların şüphe, şaşkınlık ya da alaycılık ile sınırlı olmadığını da göstermektedir.

(1)' *Ayşe esirgeme kurumunda yaşarken zengin bir aile tarafından evlatlık alınmıştır. Eve gelip kendisi için hazırlanan dolabı açtığı anda dolabında çeşit çeşit elbiseler olduğunu görür. 'Ne çok elbisem var(mış)' der.*

(1)' *Bahar temizliği yaparken Ayşe, elbise dolabını açmış, yazlık ve kışlık giyecekleri düzenlerken çok yorulmuştur. Sıkıntı içinde 'Ne çok elbisem var(mış)' der (Corcu Gül, 2010: 89).*

"Bu nedenlerle, -mXş'in numaralı tümcelerde kattığı anlamın adı geçen şaşkınlık, alaycılık, şüphe edim değerlerinin tümcelere -mXş ile yüklenmediğini görmekteyiz"(Corcu Gül, 2010: 90).

Tüm bu çalışmalar ışığında görülüyor ki -mXş biçimbirimi kipsel değeri bakımından farklı anlam özellikleri barındırmaktadır. Ancak araştırmacılar bu biçimbirimin anlamsal değerlerinde ayrılıklar gösterse de -mXş'in kip belirtmesi bakımından tek işlevli olması yönünde hemfikirdirler.

2.2.2. -mXş Çok İşlevli Bir Ektir

Dil bilimsel yaklaşımlar ele alındığında -mXş biçimbiriminin işlevinin sadece kiplik kodlamak olmadığı görülmektedir. Bu biçimbirimin kiplik işaretlemek dışında zaman ve görünüş kodladığı da birçok araştırmacının kabul ettiği bir görüştür. Bu

bölümde -mXş biçimbirimini hem zaman hem görünüş hem de kiplik işaretlemek işlevini yüklenen bir ek olarak değerlendiren çalışmaların temel kabulleri örnekler cümleler üzerinden sunulacaktır.

2.2.2.1. -mXş'ı Zaman-Görünüş-Kip Eki Kabul Eden Çalışmalar

Aksu-Koç (1988) merkeze görünüş ve kiplik kategorilerini alan bir edinim çalışmasıdır. Tükçenin görünüş ve kiplik özelliklerinin çocuk tarafından nasıl kazanıldığını tartışır. "-mXş" biçimbiriminin anlamsal yapı ve dildeki işlevleri ile ilgili betimlemelerin yapıldığı çalışmada araştırmacı, "-mXş" ve "-ImXş" biçimbirimlerinin ayrı görünseler de ortak bir kaynaktan gelmiş olabileceklerine dikkati çekmektedir.

Aksu-Koç (1988), "-mXş" biçimbiriminin geçmiş bitmiş anlatmasının da görünüş değerine bağlı olduğunu savunur. "-mXş" biçimbiriminin zaman ve görünüş işlevi dışında 'tanık olunmamış süreç' anlamını veren bir kiplik işlevinin de bulunduğunu belirtir.

Ayrıca "-mXş"ın aktarım ve çıkarım anlamlarının her ikisinde de bir tanıt sunumu olduğunu ve bu nedenle de *tanıtsallık*⁴ teriminin bu ekin iki işlevini de karşılayan bir üst terim olduğunu vurgulamaktadır. Ancak -mXş'ın kullanımlarından kaynaklanan bazı uzanımlarının da varlığına dikkati çeker. Bu kullanımlar söylem bağlamında çeşitli edimsel etmenlerle ortaya çıkmaktadır. Örneğin konuşucu beklemediği bir bilgiyi öğrendiğinde şaşkınlığını ya da bazı eylemleri gerçekleştirirken bilincinin yerinde olmadığını/farkında olmadığını "-mXş" ile işaretlemektedir:

1. *Aman, şarkının sözlerini de amma biliyormuşum.*

⁴ Tanıtsallık terimi, bir başkasının algısı yoluyla elde edilen bilginin aktarılmasıdır. Bu ifadeye benzer şekilde "kanıta dayalılık" (evidentiality) terimi de kullanılabilir.

Aksu-Koç (1988)'a göre bütün bu kullanımlarda, konuşucu bilgiyi kendi bilincinden sunarken dolaylı bir anlatımı sağlayan -mXş'ı seçiyorsa bunun nedeni, konuşucunun olaya/sürece kişisel katılımı ya da olayı/süreci algılayıp algılamadığının yanı sıra, konuşma anında zihinsel olarak hazır olup olmadığını da bu ek ile belirtiyor olmasıdır. "Konuşucunun zihninin hazır olmaması" bu kullanımların altında yatan edimsel etmendir.

Aksu-Koç (1988), edimsel kullanımların bağlam bağımlılığı ile ilgili "anlatı" işlevine de vurgu yapar. Birçok çalışmada da söylendiği gibi "-mXş", gerçek dışı olayları anlatan masal, hikaye, şaka ya da hayaller gibi metin biçimlerinde başlıca eylem çekimini oluşturmaktadır.

Aksu-Koç, Slobin ile yaptığı diğer bir çalışmada -mXş'ın işlevleri ve anlamsal/edimsel yapısı ile ilgili daha net saptamalar sunmaktadır. Slobin ve Aksu-Koç, Türkçenin geçmiş zamanı iki birim ile işaretlediğini tekrar eder: "-mXş" ve "-DI". "-mXş", konuşucunun olaya/sürece tamamen ya da doğrudan katılımcı olarak bulunmadığı geçmiş zaman olayını/süreçlerini anlatmaktadır:

2. *Ahmet gelmiş.*

a. çıkarım: Ahmet'in paltosunu vestiyerde görür, ama Ahmet'in kendisini görmez.

b. aktarım: Ahmet'in geldiği konuşucuya söylenir ama konuşucu Ahmet'in kendisini görmez (Aksu Koç-Slobin, 1986: 159).

Slobin ve Aksu-Koç (1986), çalışmalarında -mXş biçimbiriminin zihinsel anlamda konuşucunun cümlede aktarılan olaya/sürece uzak olduğunun altını çizmektedir. Aşağıda (1) ve (2) numaralı örneklerde her ne kadar konuşucu olayın doğrudan katılımcısı olsa da aslında olay gerçekleşirken zihni bu olayın gerçekleştiğinin farkında değildir.

1. *Uyumuşum.*

2. *Elimi kesmişim.*

Çıkarım kullanımında konuşucu, aktarılan süreç sonunda geline son noktayı anlatırken, olayın o noktaya gelmesini sağlayan süreçten uzaktır. Konuşucu bu sürecin hiçbir anına tanık olmamıştır ya da olaya katılmamıştır. Aktarım kullanımında ise zaten konuşucu bütün olayı başkasından duymuş, hiçbir kesitini bilinçli/farkında olarak gözlemlememiştir. -mXş biçimbiriminin edimsel uzanımları olan şaşkınlık, kinaye de konuşucunun aktarılan olay/süreçe zihinsel olarak hazırlıklı olmaması, başka bir deyişle olayla arasındaki psikolojik uzaklık sayesinde aktarılmaktadır. Slobin ve Aksu-Koç (1986), "-mXş"ın eylem köküne eklenmesi ile varoluş anlatımı, yineleme (iterative), alışkanlık (habitual), süreklilik (durative) eklerinden sonra sadece aktarım anlamı yüklenebileceğini, çıkarım anlamının bu kavramlar ile birlikte bulunamayacağını belirtmektedir:

3. *İskender buradaymış.*
4. *Her gün koşuyormuş.*
5. *Küçük köpeğimi çok severmişim.*
6. *Evi yokmuş.*

Erguvanlı Taylan (1996), merkeze görünüşü alan ve Türkçe fiil sisteminde kullanılan eklerin çok işlevliğinin kabul edildiği bir çalışmadır. Bir ekin görünüş, zaman ve kiplik işlevlerinden hangisini hangi durumlarda yerine getirdiği belirlenmeye çalışılmıştır. Erguvanlı Taylan'da (1996) Türkçe fiil sistemindeki ekler I. paradigma ve II. paradigma olarak şu şekilde tablolaştırılır:

Tablo-6

I. Paradigma	II. Paradigma
Fiil + Çatı + -DI	-IDI
-MIŞ	-İMİŞ
-İYOR	-DIR
-(y)ECEK	
-ER/IR	
-MELİ	
-SE	
-(y)E	

Bu tabloda I. paradigmada yer alan -(y)AcAk, -(A/I)r, -mAlI, -sA, -(y)A eklerinin kiplik (modal) bildirdiği ancak fiilde tek başlarına kullanıldıklarında farklı işlevleri de olabileceği, II. paradigmada yer alan -IdI ekinin geçmiş zaman, -ImXş ekinin kanıta dayalılık (evidential), -DIr ekinin ise gerçeklik-gerçek dışılık (factive/non-factive) bildirdiği ifade edilir. Buna göre ikinci paradigmadakilerde herhangi bir belirsizlik yoktur, tek işleve sahiptirler. Fiilin bu paradigmaların her ikisinden de bir ek aldığı dil bilgisi kitaplarında birleşik çekim olarak adlandırılan çekimlerde (*Gelmişti* vb.) eklerin işlevlerinin belirsiz (ambiguous) olmadığı, ancak fiilin yalnızca I. paradigmadan bir ek alması durumunda (*Geldi* vb.) belirsizliğin ortaya çıktığı savunulur:

1. *Çocuk okula gitmiş.*

Bu cümlede -mXş ekinin zaman ya da kiplik işlevlerinden hangisini karşıladığı belirsizdir. Eğer konuşur çocuğun bir ceketini görmüş ve ona göre bir olayın sonlandığını vurguluyorsa ek geçmiş zaman işlevine sahiptir. Ama eğer konuşur bilgiyi bir başkasından duyuyorsa (rivayet) ek, kanıta dayalılık işlevine de sahiptir (Erguvanlı Taylan, 1996: 164-165).

Erguvanlı Taylan (2000), *meğer* ve *hani* kelimelerinin kiplik anlamlarına katkılarını tartışır. *Meğer* kelimesinin konuşurun önermeyle ilgili tutumunu yansıtmada -mXş/-ImXş ekine; *hani* kelimesinin ise -IDI ekine ihtiyaç duyduğunu ifade eder:

1. *Meğer o ne kadar akıllıymış.*

2. *Meğer o hiç içki içmemiş/içmezmiş/içmiyormuş/içmemeliymiş.*

Örneklenen cümlelerde söz konusu ekin (-mXş/-ImXş) yokluğunda gramatik olmayan biçimlerin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. *Meğer* olmadan (*O ne kadar akıllıymış* vb.) cümlede konuşurun tutumunun bildirilmediği, bu yönden cümlenin yansız olduğu ifade edilir. -ImXş ve -IdI eklerinin paradigmatic karşıtlık sergilediğini belirten araştırmacı, her iki ekin kanıta dayalılık kipliği işaretlediğini

ancak -ImXş ekinin dolaylı deneyim, -IDI ekinin ise doğrudan deneyim sonucunda elde edilen birinci elden kanıtın varlığını bildirdiğini ifade eder. *Meğer* kelimesinin önerme düzeyi işlemcisi özelliği sergilediğini ve konuşurun önceki yargılarına dair yaklaşımlara işaret ettiğini belirtir. Sonuç bölümünde ise bu kelimelerin leksik içeriklerinin cümledeki ilişkileri olmaksızın belirlenmesinin güçlüğüne dile getirerek "Bu kelimeler tam gramatik değillerse de yarı-gramatik öğelerdir" sonucuna ulaşır (Erguvanlı Taylan 2000: 139-142).

Johanson (2000), {-mIş} biçimbirimi üzerine çalışan diğer çalışmacılardan farklı olarak ilk defa kendisinin tanımladığı *dolaylılık* (indirectivity) kavramını ortaya koymuştur. {-mXş} biçimbirimini, dolaylılık kavramını kodlayan ek olarak ele alan araştırmacıya göre dolaylılık, "önermeye konu olan olayın dolaylı bir yoldan sunulması" demektir (Johanson, 2000: 59). Johanson (2000) dolaylılığı, *aktarım* (reported), *söylenti* (hearsay), *çıkarım* (inferential) ve *beğeni* (admirative) ulamlarını birleştiren bir üst kavram olarak değerlendirmektedir.

Araştırmacı, {-mXş}'ın algısal kullanımını örnekleyen aşağıdaki (1)-(12) numaralı cümlelerin ortak özelliğinin konuşucunun, olayları bir başkasının algısı aracılığıyla değil, kendi algısı yoluyla aktarıyor olmalarını vurgulamaktadır. Johanson (2000), algısal kullanımı, (1), (5) ve (7)-(11) arası cümlelerde "gördüğüm kadarıyla", (2), (4)ve (12)'de "duyduğum kadarıyla" ve (3)'de "tattığım kadarıyla" biçiminde açıklamaktadır. Bu ve benzeri kullanımlarda konuşucunun, örneğin tablonun güzelliği ya da çorbanın tadı ile ilgili yargılarına, kendi deneyimleriyle ulaştığını, bu nedenle de sergilenen anlamın "bir başkasının algısı yoluyla elde edilen bilginin aktarılması" demek olan tanıtısal olamayacağını iddia etmektedir.

1. *Şu tablo ne güzelmiş.*
2. *O kız, şarkıyı iyi söylüyormuş.*
3. *Çorba, çok güzel olmuş.*
4. *Kızınız, çok iyi piyano çalışıyormuş.*
5. *Ali bakıyor ki eşek ölüyormuş/ölmüş.*
6. *Yaş günü toplantısını ne güzel anlatmışsın.*

7. *Misafir saatine baktı, "benimki durmuş" dedi.*

8. *Ali gelmiş.*

9. *Çok büyümüşsün.*

10. *Ali pencereden baktım misafir geliyormuş.*

11. *Şu tablo ne güzelmiş.*

12. *O şarkıyı iyi söylüyormuş.*

Dolaylılık, önermede ifade edilen bilginin kaynağının konuşucu olmadığı durumlara işaret eder. Önermenin dayanağının yani kanıtının dolaylı yollarla edinildiğini gösteren bir kategoridir. Dolaylılık ile ilgili önemli bir başka nokta da bu kavramın işaretleyicisinin "-mXş" biçimbirimi olduğu savunulsa da bu biçimbirimin temel işlevi olmadığı görüşüdür. Johanson (2000), "-mXş"ın asıl işlevinin *zaman aşımli bitme* görünüşünü işaretlemek olduğunu iddia etmektedir. Yani zaman aşımli bitme görünüşü, bitmişlik görünüşüne benzer bir şekilde, "-mXş" olayın bittiğini, olayın son noktasının geride kaldığını anlatmaktadır. Zaman aşımli bitme görünüşü dolaylılık yorumunu tetikleyebilir. Araştırmacıya göre bu durum tipik bir olgudur. Bu yorumlardan yola çıkarak Johanson (2000), "-mXş" biçimbiriminin aslında bir görünüş eki olduğunu, yukarıda tanımlanan dolaylılık ulamının ise aslında "-mXş"ın yan işlevlerinden biri olduğunu ileri sürmektedir. Artzamanlı olarak incelendiğinde ise "-mXş"ın bir geçmiş eki olduğunun, zaman içinde de dolaylılık işaretlemeye de kullanılmaya başlandığının açıkça görülebileceğini vurgulamaktadır (Johanson, 2000: 80).

Csato (2000), "-mXş" ve "-XmXş" biçimbirimiyle kurulmuş yapıları incelerken, bu birimlerin birbirinden farklı olduğu görüşüne yer vermektedir. Csato da (2000: 38) tıpkı Johanson (2000) gibi, "-mXş" biçimbiriminin asıl işlevini zaman aşımli bitme görünüşü işaretlemek olarak tanımlarken, birimin bir yan anlam olarak dolaylılık da aktardığı görüşünü yinelemektedir. Ayrıca yine Johanson (2000) gibi "-ImXş"ın tek işlevinin dolaylılık aktarmak olduğunu, "-mXş" için geçerli olan zaman aşımli bitme görünüşünün "-ImXş" ile işaretlenemeyeceğini savunmaktadır. Csato (2000), "-mXş" ve "-ImXş" arasında bu anlamsal farkın dışında yapısal olarak da farklılık olduğunu belirtmektedir. Öyle ki; "-mXş" biçimbirimi sadece eylem köküne

eklenirken, {-ImXş} ya adıl bir yükleme (örn. anlam+(I)+mış) ya da çekimlenmiş yükleme (örn. anlıyor+(I)+muş) eklenebilmektedir (Csato, 2000: 37).

Csato da (2000), daha önce adı geçen araştırmacılar gibi, "-mXş" biçimbiriminin cümlelerin ifade edildiği zamandan önceki bir zaman dilimine/noktasına gönderim taşıması açısından "-DI" ile benzerlik taşıdığını söylemektedir. Ancak, "-DI", olayları tarihsel olarak sıralar, olayların oluşuyla doğrudan bağıntılı bir ilişki kurar ve olayın gerçekleşme anının belirli olduğunu aşağıda (1) numaralı cümle işaretler iken "-mXş", zaman aşımını bitme anlamını aktarır ve cümlelerin ifade edildiği anda olayın başladığı ya da bittiği anın geçmişte kaldığını işaretler. Bu nedenle de tarihsel bir sıralama yapamaz. (2) numaralı cümlede örneklendiği gibi "-mXş" artalan bilgisini sunmaya olanak verebilir, çünkü anlatı zinciri kırılır. Ancak, (3) numaralı örnekte olduğu gibi anlatı metninin tamamı "-mXş" ile işaretli ise anlatı zinciri kırılmaz.

Csato'nun (2000) sözünü ettiği diğer bir kullanım ise "-DI" biçimbiriminin doğrudan olayın gerçekleşmesine (occurence) gönderim yaptığını kanıtlayan bir "taze haber (hot news)" anlatımı sırasında ortaya çıkmaktadır. Csato'ya (2000) göre, "-DI"nın, bu tür okumalara izin verebilmesinin tek sebebi doğrudan olayın olduğunu anlatmasıdır (bkz. (4) ve (5) numaralı cümleler)

1. *Bir taş aldım, yılanı attım ve onu öldürdüm.*

2. *Kulübün idarecilerine haber uçuruldu, geldiler, ama... Mektubu almamışlar.*

3. *Her hazırlığını kendi tamamlamış, arabaya bindirmiş, kendi de girmiş yanına oturmuş.*

4. *Sabahın 9'unda neden yorgun görünüyorsun sorusuna cevap:) Bu gece iyi uyumadım.*

5. *Otobüs geldi.*

Csato (2000), eylem çekim eki olan "-mXş" ile ortaç eki olan "-mXş"ı da ayrı tutar. Çekim eki "-mXş" cümlelerin sonuna eklenerek önermenin bilgisel kiplik

değerini etkileyen bir tür kiplik eki iken ortaç eki "-mXş" hiçbir koşulda dolaylılık kodlamamaktadır. (6) ve (7) numaralı cümlelerde a cümleleri ile b cümleleri arasındaki fark, olayın zaman aşımli olması (a cümleleri) veya zaman aşımli olmamasıdır (b cümleleri). Ortaç "-mXş", (8) ve (9) numaralı cümlelerde örneklendiği gibi [{"-mXş}/{-XmXş}+gibi" yapıları] ya da (10)-(12) numaralı cümlelerde örneklendiği gibi yan cümle yapılarının parçası olarak kullanılabilir. Ortaç eki "-mXş", ayrıca, yan cümle yüklemi olarak da görev alabilir (13 numaralı cümle). Ortaç "-mXş", olumsuzlayıcı sözcük 'değil' gibi (14 numaralı cümle), ya da 'ol-' ile birleşebilir (15 numaralı cümle). Bütün bu kullanımlarda tek kodladığı zaman aşımlılıktır. Dolaylılık ortaç eki ile kodlanamamaktadır.

6. a. *gelmiş otobüs*

b. *gelen otobüs*

7.a. *pullanmış zarflar*

b. *pullanacak zarflar*

8. *Olmamış şeyler olmuş gibi, olmuş şeyler olmamış gibi anlatılacak.*

9. *Adam karısının kaçtığı kişiyi bilemiyormuş gibi yapsın.*

10. *Çok oturulmuş olan iskemlenin yüzü eskimiş.*

11. *Dede 'nin bu sözü neden söylemiş olabileceğini merak etmişti.*

12. *Ben şimdi iki kere kontrat imzalamış oldum.*

13. *Rüstem pabuçlarını çıkarıp bağdaş kurmuş oturuyordu.*

14. *Ölmüş değil.*

15. *Gelmiş olmalı.*

Csato (2000), "-mXş"ı bir çekim eki olarak tanımlarken, ayrı bir yapı olarak ele aldığı "-ImXş"ı "koşaçlı parçacık" olarak tanımlamaktadır. Bu yapının zaman içinde "-mXş"tan farklı olarak sadece dolaylılık kodlamakla yükümlü bir ek haline geldiğini ileri sürmektedir. "-mXş" ile "-ImXş" arasındaki temel nitelikli anlamsal farkların ise zaman (temporality), zaman-aşımli (postterminality) ve dolaylılık (indirectivity) başlıklarını kapsadığını söylemektedir. Csato'ya göre, "-ImXş" hem şimdiki zamana hem de geçmiş zamana gönderim taşıyabilmesine izin verecek

biçimde zamansal ya da zaman-aşımlılık özellikleri açısından boştur. (1) numaralı cümledeki hasta olma durumu geçmişte kalmış olabilir, devam ediyor da olabilir. Diğer yandan, "-mXş", zorunlu olarak öncelik kodlamaktadır. Örneğin, (2) numaralı cümlede hastalanma işinin bitmiş olması gerekir. Dolaylılık anlamına gelince, hem "-mXş" hem de "-ImXş" dolaylılık anlamını kodlamaktadır. Bu birimlerin kodladığı dolaylılık anlamı, sırasıyla (1)a, b ve c açılımları ile örneklenen aktarımsal, çıkarımsal ya da algısal dolaylılık olabilir. (3) ve (4) numaralı cümlelerde olduğu gibi, "-mXş" eki, başka eklerden sonra eklendiğinde de zamansal olarak hiçbir işlev taşımaz, yalnızca dolaylılık anlamını kodlamaktadır.

1. *Ali hastaymış.*

a. *Ali hasta/Ali hastaydı. Duyduğum kadarıyla.*

b. *Ali hasta. Bugün işe gelmemesinden anladığım kadarıyla*

c. *Ali hasta. Ateşine bakıp da anladığım kadarıyla.*

2. *Ali hastalanmış.*

3. *Siz de göreceksiniz çünkü aynı yerde kalacakmışsınız.*

4. *Çok para kazanmışmış.*

"-mXş" ile farklı eklerin kullanımı sırasında bazı durumlar, Csato (2000) tarafından özel durumlar olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki, "-mXş"+"-DI" ve "-mXş"+"-tIr" yapıları geçmişte önceki bir zamanı anlatmak için kullanılabilir (5 numaralı cümle). Ancak, Csato'ya göre (2000) Hint-Avrupa dil ailesindeki kullanımın dışında, Türkçedeki bu geçmiş-bitmiş yapının psikolojik uzaklığı anlatmak için kullanıldığı durumlar da bulunmaktadır. Örneğin (6) numaralı cümlede konuşucunun Japonca dersi almış olması o kadar uzak bir ihtimaldir ki geçmiş-bitmiş olmasa da cümledeki eylemi "-mXş"+"-DI" yapısı ile kodlanmıştır. "-mXş"+"-ImXş" yapısı hiçbir koşulda dolaylılık kodlaması yapmamaktadır.

5. *Ben geldiğim zaman sen gitmiştin.*

6. *Ben bundan 4-5 yıl önce Türkiye 'de Japonca dersi almıştım.*

Csato (2000), anlamsal olarak farklı bir yapı sergileyen diğer bir birleşimin de "-mXş"+"-tIr" yapısı olduğunu söylemektedir. Bu yapının üstleneceği anlamsal içerik kullanıldığı bağlama göre değişiklik göstermektedir. (7) numaralı cümledeki gibi belirtisiz geçmiş biçimleri olarak hiçbir özel anlam yüklenmemektedir. (8) numaralı cümlede örneklenen günlük dil kullanımında ise "-mXş"+"-tIr" yapısı sayılı (assumption) ve ön-sayılı (presumption) arasında bir içerik aktarabilmektedir. Bu gibi örneklerin nasıl okunacağı cümlelerin konuşucusunun kim olduğuna bağlı olarak değişmektedir. (9) numaralı cümledeki gibi bir kullanımda 'hep' sıklık bağlacının da etkisi ile tekrarlanan olayların bir toplamı sunulurken, (10) numaralı cümlede örneklenen kullanımda ise bir gözlemden yola çıkarak konuşucu, kendisi ile ilgili bir çıkarımı dile getirilmektedir. (11) numaralı cümlede ise "-mXş"ın, ikinci kişi çekimi ile ortaya çıkan ön-sayıltısal kullanımı örneklenmektedir.

7. Anadolu doğu ile batı arasında ticaret yapan ülkelerin yolu olduğu için doğu ve batıdan birçok istilalara uğramıştır.

8. Magazin yazarı sordu: "Halamız evde kalmış bir kadın mıydı?" "Hiç evlenmemiştir" dedi.

9. O balkonlu odaya rüyalarım hep girmiş çıkmıştır.

10. "Dün çok düşünceli duruyordun" dedi. "N'oldu?" "Yorulmuşumdur"

11. Herhalde duymuştur.

Sebzecioğlu (2004), sunduğu örneklerin sırasıyla *şaşırtma-övgü, alay ve hafife alma* kipsel değerlerinin olduğuna vurgu yapmaktadır ve bu kiplerin oluşumunda -mXş'ın görevinin oldukça önemli olduğunu söylemektedir. Bu durumda -mXş'ın belirsiz bir geçmiş zaman değil, çeşitli kipleri kodladığını açıkça kanıtlamaktadır. -mXş biçimbiriminin sınıflandırılmasında ise *beğeni kipi* ve *iddia kipi* olmak üzere iki alt başlık belirlemiştir ve şu şekilde örneklendirmiştir:

1. Gerçekten güzelmiş!.. (Beğeni kipi)

2. Para bunları şımartmış. (iddia kipi)

Geleneksel sınıflandırmalarda kip ve zaman kategorilerinin birbirine karıştırıldığına dikkati çeken Sebzecioğlu (2004), yapılacak iyi bir sınıflamanın ancak kip-zaman-görünüş kategorileri altında değerlendirilmesi ile mümkün olacağını savunmaktadır. -mXş biçimbiriminin belirsiz bir geçmiş zamanı işaretlediği görüşüne karşı olarak aşağıdaki örnekler sunmaktadır:

3. *Araba da arabaymış ha!*

4. *Güya çok zekiymiş!*

5. *Neymiş efendim, ben oraya ayağımı atarsam beni kovacakmış.*

Göksel-Kerslake (2005), kiplik ifadelerini "kiplik bakımından yansız sözceler" ve "kiplik sözceler" olmak üzere ikiye ayırmaktadır. -mXş ve -(y)mXş'ı kiplik ifadeler içinde değerlendirerek *dolaylı edinilmiş bir bilgiye dayalı bilgi ifadesi* olarak sunar. Araştırmacılar belirlediği birkaç temel ifadeye odaklanarak biçimleri ele almışlar ve zaman ile kipliği birbirinden ayırarak bu görüşü gramerlerine yansıtmışlardır.

Göksel ve Kerslake (2005: 327) "-mXş" ve "-ImXş" biçimlerini ayrı niteliklere sahip iki ayrı ek olarak görmektedir. "-mXş", bir geçmiş zaman ve bitmişlik görünüşü eki, "-ImXş" ise dolaylı yoldan edinilmiş bilgiyi kodlayan kip ekidir. "-mXş", "-ImXş" gibi dolaylı bilgiyi kodlayabilse de bu durum ancak ve ancak geçmişte gerçekleşmiş olayların anlatımı ile sınırlıdır. "-ImXş" ise, "-mXş"tan farklı olarak, görünüş ya da zaman bakımından belirginleşmemiş bir içeriğe sahiptir. Bu ek hem geçmişte hem de sözcelem anında gerçekleşen durumları zaman açısından bir sınırlılık olmaksızın kodlayabilmektedir. Örneğin, (1) numaralı cümlede konuşucu sözcelem anında devam eden bir durumu anlatırken, (2) numaralı cümlede konuşucunun anlattığı olay geçmiştedir. İki cümle arasındaki tek fark ise olayın gerçekleşme zamanını belirginleştirerek anlam bulanıklığını (ambiguity) ortadan kaldıran bir zaman belirtecinin kullanılmasıdır. Göksel ve Kerslake (2005), bu gibi cümlelerin bulanık bağlam yaratmasını, Türkçe dil bilgisinin iki biçimbirimin üst üste kullanılmasına izin vermemesinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir.

1. (Ayşe Çiğdem'e) *Annem biraz rahatsız.*
(Çiğdem Nesrin'e) *Ayşe'nin annesi biraz rahatsızmış.*
2. (Ayşe Çiğdem'e) *O gün annem biraz rahatsızdı.*
(Çiğdem Nesrin'e) *O gün Ayşe'nin annesi biraz rahatsızmış.*

Göksel-Kerslake'in (2005) tanımlamalarına göre cümlede tanıtısalılık "-mXş" ya da "-ImXş" ile kodlanmışsa aktarılan bilgi iki türden bilgi olabilir: *bilgiye dayalı tanıtısalılık* (information based evidentiality) ve *sonuca dayalı tanıtısalılık* (result based evidentiality).

Bilgiye dayalı tanıtısalılık, konuşucunun sözlü ya da yazılı olarak bir başka kaynaktan öğrendiği bilgiyi dinleyiciye aktarırken kullandığı bir ulamdır. Türkçede tanıtısalılık kodlamasının seçimli bir özellik olmadığının altını çizen Göksel-Kerslake (2005), eğer tanıtısalılık "-mXş" ile kodlanmazsa yerine kullanılacak diğer birimin "-DI" olduğunu söylemektedir (bkz. (3)a ve (4)a numaralı cümleler). "-DI", "-mXş" ile karşıtlık ilişkisi içindedir ve bilginin kişisel deneyimle edinilmiş ve birinci elden bilgi olduğunu işaret etmektedir. Aşağıdaki örneklerdeki (3)b ve (4)b cümlelerinden aktarılan bilginin kodlanmasında "-mXş" tek seçenektir.

3. a. (Ali, Gül'e): *Bahçeye bir meşe ağacı diktim.*
b. (Gül, Orhan'a): *Ali bahçesine bir meşe ağacı dikmiş.*
c. (Orhan, Ali'ye): *Sen bir meşe ağacı dikmişsin, bana göstere.*
4. a. *İki tarafın temsilcileri Hilton Oteli'nde bir araya geldiler.*
b. (Haber okuyan Ahmet, Gürkan'a) *İki tarafın temsilcileri Hilton Oteli'nde bir araya gelmişler.*

Göksel-Kerslake (2005), bilgiye dayalı tanıtısalılığın birinci ve ikinci kişi çekimleriyle nadiren kullanıldığını ve farklı tür anlamlar doğurduğunu da vurgulamaktadır. 1. kişi ile "-mXş", konuşucunun hatırlayamayacak kadar küçükken, uyurken ya da bilinci yerinde değilken yaptığı olayları başkasından duyduğunu kodlayabilmektedir (1 numaralı cümle) ya da kendisi ile ilgili yorumun başkasından duyulduğunu aktarabilmektedir (2 numaralı cümle). 2. kişi çekimi ise, dinleyicinin

kendisi ile ilgili bilginin başka bir kaynaktan edinildiğini anlatmaktadır (3 numaralı cümle).

1.*Bir yaşımdayken kalp ameliyatı olmuşum.*

2.*Sözde inatçıymışım.*

3.*Babamla tanıştıyormuşsunuz galiba.*

Sonuca dayalı tanıtısalılık ise, doğrudan kendisinin algıladığı bir durumu yorumlayarak bir yargıya vardığında ortaya çıkmaktadır. Bir ürün meydana geldikten sonra , ürünün üretim aşamasında yapıldığı/yapılmadığı anlaşılan bir iş, (4) numaralı cümledeki gibi, "-mXş" ile kodlanmaktadır. Ya da birisinin başına gelen yanık, kırık gibi sonuçları olan kazalardan sonra ortaya çıkan durum değerlendirilerek kaza anına yönelik yapılan yorumlar ya da çıkarımlar, bu tür bir tanıtısal kodlamayı beraberinde getirmektedir (5 numaralı cümle).

4.*Ressam iki figürün arasını boş bırakmış.*

5.*Gözlüğümü yanıma almamışım.*

Bu işlevlerin yanı sıra "-ImXş" cümlede aktarılan durumun konuşucu için yeni fark edilmiş bir bilgi olduğunu da anlatmaktadır. Yani bu durumda şaşırma ifadesini kodlamaktadır:

6.*Aaa, yiyecek hiçbir şey yokmuş.*

7.*Kardeşin pek tatlıymış.*

Soru cümlelerinde ise tanıtısalılık kodlaması bilginin konuşucu değil de dinleyici tarafından dolaylı yoldan elde edildiğini göstermektedir. Soruyu soran kişi, kendisine cevap verenin bilgiyi kendi algısı ile elde etmediğini, birinden öğrendiği (bkz. 8 numaralı cümle) ya da sonucundan yola çıkarak vardığını (bkz. 9 numaralı cümle) düşünüyor ise soruyu tanıtısal ile işaretlemektedir.

8.(Gazetenin ekonomi sayfasını okuyan birine soruluyor) Bugün dolar ne kadarmış?

9.(Mutfağa az önce giren birine soruluyor) Fasulye olmuş mu?

Kipsel açıdan "-mXş" biçimbirimin taşıdığı anlamsal değerleri dilbilimciler öncelikle "-DI" ile karşıtlık ilişkisi içinde bilgiye dayalı tanıtısallık üst başlığı altında bilginin birinci-elden ve başka kaynaktan öğrenilip aktarıldığı durumlarda ya da sonradan algılanan bir durumun yargıya dönüştüğü durumlarda kodlanan sonuca dayalı tanıtısallık üst başlığı altında belirlemişlerdir. Zaman açısından "-mXş" biçimbirimini geçmiş zaman addederlerken; görünüş açısından ise bu biçimbirimin bitmişlik görünüşü (perfective aspect) sergilediğini ortaya koymuşlardır.

Bacanlı (2006), "-mXş ve ImXş" dolaylılık kodlayıcılarına odaklanan bir çalışmadır. Bilginin kaynağının konuşucu olmadığını bildiren dolaylılık işaretleyicileri olarak bu eklerin kullanımlarını sorgular. Ayrıca araştırmacıya ait bir diğer çalışmada "-mXş eki, dolaylılık ve şimdiye dek pek dikkate alınmayan dolaylılık-dışı anlamlarının yanı sıra zamansal atıf ve görünüş bakımından da bir takım işlevleri eşzamanlı olarak yerine getirmektedir"(Bacanlı, 2008: 3).

"-mXş" ekinin eski bir bitmişlik işaretleyicisi olduğunu söyleyen Bacanlı (2008), aşağıda verdiği örnekte -mXş ekinin dolaylılık-dışı kullanımlarında da zamansal olarak bitmişlik işaretlediğine dikkati çekmiştir. "Konuşan 'muhatapın dikkatini (kendisinin neler yapabileceğine) çekme' amacını gütmektedir", şeklinde açıklar.

1."Ödeteceğim tabi. Niye kadın olduk ödetmedikten sonra? Değil mi ama?..Anneciğime bile ödetmişim ben. Kocama mı ödetmeyeceğim?..

Dolaylılık, genellikle 1. şahıslar ne yaptığının ve ne hissettiğinin bilincinde olduğu için, 1. şahıslarla uyumsuz bir kategoridir, ancak konuşanın bilincinin dışında, gayri ihtiyari veya kasıtsız olarak meydana gelmiş olaylar söz konusu olabilir. Bundan ötürü dolaylılık-dışı sonuçsallık ve bitmişlik anlamları yukarıdaki

örnekte de görüldüğü gibi bilhassa 1. şahıslı çekimlemelerde daha net bir şekilde ortaya çıkar. Ancak bitmişlik anlamı, aşağıdaki örnekte de görüldüğü gibi dolaylılığa en elverişli olan 3. şahıslı yüklemelerde bile ortaya çıkabilir:

2."Taraçadaki güzel, iri, şen kız(...) Onun ismini bile bilmiyorum. Dükkan sahibine, çırağına da soramadım. Hem sorsam ne fayda? Onu bilmem, fakat birtakım kayıtlar beni sınırsız bağlamış" (Ömer Seyfeddin, 2001: 76).

-mXş eki bitmişliği, dolaylılık yorumlarıyla birlikte de sıkça iletir. Aşağıdaki örneklerde ilki algılamalı dolaylılığı, diğer örnek ise çıkarsamalı dolaylılığı iletmektedir:

3."Şaştı, ne şıklık bu? Lami, terzideki elbisesini alıp giymiş, kumral saçlarını yeni kestirmiş, arkaya taramış" (Safa, 1999:23).

4."O gece hararetim kırk dereceyi geçti. Ertesi gün yataktan kalkamadım. Doktor: 'Fena halde soğuklamışsın!' dedi" (Ömer Seyfeddin, 2001: 94).

Örneklerde de görüldüğü gibi -mXş eki algılamaya ve çıkarsamaya işaret eden dolaylılık yorumları, sonuçsallık ve bitmişlikle gayet uyumludur.

Bacanlı (2008), kiplikten çok zaman kavramını merkeze alan bir çalışma olmakla birlikte dolaylılık ve zaman ilişkisini de -mXş eki temelinde tartışır ve şu sonuçlara ulaşır:

"Dolaylılık-dışı kullanımlarda, sonuçsallığı ve kurgusal bir tarzda geçmişteki bitmişliği de iletebilen bir bitmişlik ekidir. İdraki altyapıya işaret eden algılamalı ve çıkarsamalı dolaylılık ilettiği durumlarda, bitmişliğe yakın duran bir sonlanmışlık ekidir. Söylentiler ve aktarmalarda ise tıpkı dolaylılık karşıtı -di eki gibi 'basit geçmişe daha yakın duran bir genel geçmiş' ekidir" (Bacanlı, 2008: 19).

Benzer (2008), zaman-görünüş-kip/kiplik ile ilgili konulara ayrıntılı yer verdiği çalışmasında -mXş biçimbiriminin zaman-görünüş-kiplik özelliklerini belirtir. Türkçede zaman eki olarak anılan -mXş'ın aslında tek görevinin zaman bildirmek olmadığı, görünüş ve kiplik gibi başka bilgiler de verebileceğini

söylemektedir. Genel olarak Türkçede fiile gelen eklerin her üç kategoriye de karşılayabildiğini savunan araştırmacı, kategorinin belirlenmesinde bağlamın önemine vurgu yapar. Kip ve kiplikle ilgili ise şu ayrımı ortaya koyar:

Kip: istek, dilek, şart, gereklilik, emir

Kiplik: niyet, tahmin, şaşırma, küçümseme, söylenti (Benzer, 2008: 274).

Zaman, görünüş, kip anlatımlarının Türkçede iç içe geçtiğini savunan Erkman Akerson (2016), zaman, görünüş ve kip boyutlarının fiil üstünde nasıl gösterildiği üstünde duran bir çalışmadır.

"Türkçede, bir temel tümcede zaman, görünüş ve kip işlevlerinin anlatımı genelde yüklem ardına gelen eklerle gösterilir. Fiil çekim ekleri dediğimiz bu ekler, hem sayıca çok yüksektir hem de çok işlevlidir. Bu ekleri birbirine çatarak elde edebileceğimiz biçimsel yapıların sayısı 30'u geçer. Bir ek ya da hep bir arada kullanılan iki ekin oluşturduğu bir ek öbeği, çeşitli işlevler taşıyabileceği gibi, bir işlevin çok ince ayrıntılarını değişik ekler kullanarak görmek de mümkündür. Öte yandan, tek bir ekle kapanan bir fiilin ardına [ol-] getirip bu [ol-] fiilini iki ekle daha donatabiliriz. Bu durumda, yüklem öbeği tam üç ekten oluşan bir yapıya kavuşur ki, bu da fiil çekimleriyle aktarılacak zaman, görünüş ve kip işlevlerinin sayısını bir hayli artırır (üç ekli kullanıma örnek: [Ayşe çoktan gel-miş ol-malı-y-dı.]. Şimdiye kadar Türkçenin bu zengin dizgesini araştıran pek az çalışma yapılmıştır. Genel nitelikli Türkçe dilbilgisi kitaplarında ise, görünüş üstünde hemen hemen hiç durulmaz, kip anlayışı ise yetersizdir, tüm ekler zaman anlatımı açısından değerlendirilir" (Erkman-Ozil, 2015: 266).

Geçmiş-şimdi-gelecek olarak üç temel zaman dilimi oluşturan Erkman Akerson (2016), bu dilimlerin Türkçedeki dışa vurumlarını "dilimlenmiş zaman" ve "dilimlenmemiş zaman" başlıkları altında üç farklı şekilde tablolastırmıştır. "Şimdi"nin merkeze alındığı çizelgede -mXş biçimbirimi geçmiş işlevinde dilimlenmiş zaman belirtmektedir ve şu örneklerle açıklığa kavuşturmaktadır:

1. *Dün sabah da erkenden çayını iç-miş.* (Dilimlenmiş zaman:geçmiş)

Merkezin geçmişteki bir noktada bulunması halinde ister istemez biçimsel ögeler değişmekte ve ek öbekleri oluşmaktadır. [-IrmIş] biçimbirimi geniş zaman

işlevinde dilimlenmemiş zaman bildirirken; [-mİşmİş] ise geçmiş işlevinde dilimlenmiş zaman kodlamaktadır. [-yormuş] biçimi şimdi işlevinde dilimlenmiş zaman kodlarken; [-EcEkmİş] biçimi ise gelecek işlevinde dilimlenmiş zaman işaretlemektedir.

2. *Ödül töreninden bir gün önce de ödül provalarına geç kal-mış-tım.*
(Geçmişte geçmiş)

Gelecekteki bir zaman noktası merkez alındığında ise "[-mİş] olacak" biçimi geçmiş işlevinde dilimlenmiş zaman bildirmektedir.

3. *Düğünden önceki hazırlıklar çoktan bit-miş ol-acak.* (Gelecekteki o belli merkez)

Görünüşü "bir olayın süre boyutuyla olan ilişkisini gösterip süreye nasıl yayıldığını gösteren" bir kavram biçiminde tanımlayarak bu ulamı "bitmezlik" ve "biterlik" olmak üzere ikiye ayırmıştır. *Başı ve sonu değil de süreklilikleri önemli olan olguları dışa vuran görünüş türü olarak "bitmezlik"i gösterirken; olayların süreye yayılmadan bir kezlik gerçekleşip, tamamlanıp, bitmesi olarak "biterlik"i tanımlamaktadır.* Ayrıca Türkçede görünüş işleviyle zaman işlevi gösteren eklerin aynı olduğunu söylemektedir. "-mXş" biçimbirimini ise (çoğunlukla) "biterlik" olarak göstermektedir.

Kipi "konuşmacının dile getirdiği önermeye hangi açıdan baktığı" (2016: 242) olarak tanımlayan Erkman Akerson, önermenin *gerçeklik oranına* yönelik olarak fiillere gelen çekim eklerini incelemektedir:

"Konuşmacı, önermesinde dile getirdiği şeyin gerçekleştiğinden emin olabilir, olayı şahsen izlemiştir ya da bu olay hakkında çok güvenilir kaynaklardan bilgi edinmiştir" (2016: 242) ve bu durumu ifade etmek için kullanılan eklerden⁵ birisi de

⁵ Erkman-Akerson (2016: 242) fiilin ardına getirilen "-ır, -yor, -Di, -İrdi, -yordu,-Diydi, -mİştİ, -EcEkti"eklerinin emin olma ifade ettiğini belirtmektedir.

"-mXştI" dır. Eğer konuşmacı olayın gelecekte gerçekleşeceğinden kuşku duymuyorsa, gelecek⁶ için de "-mXş olacak" yapısını sunar:

1. *Ayşe çay iç-miştİ.*
2. *Hasan'ın uçağı yarın bu saatte Amsterdam'a in-miş olacak.*

Yukarıdaki (1) örnekte konuşmacının söz ettiği konu hakkında kesin bilgisi ve fikri olduğu anlaşılmaktadır. (2) numaralı örnekte ise cümledeki eylem henüz gerçekleşmemiştir, ne var ki, konuşmacı bu eylemin gerçekleşeceğine kesin gözüyle baktığını dile getirmektedir.

"Konuşmacı, aktardığı olgunun gerçekleştiğini şahsen görmemiş, yaşamamış olabilir, bilgiyi edindiği kaynak fazla güvenilir olmayabilir, şahsen yaşamış olsa bile bu olay onu şaşırtmıştır ya da gelecekte gerçekleşebilecek böyle bir olayın hayalini kurmaktadır. Bu durumda önermeyi aktarırken kesinlik oranını ya da gerçeklik payını düşürmek ister. İşte böyle çekimserlik durumunda fiilin sonuna "-mİş" eki getirilir (Erkman-Akerson, 2016: 242-243):

3. *Hasan'ın telefonu kaybolmuşmuş.*
4. *Ayşe meğer maçlarını izlermiş.*
5. *Ayşe ne zamandır işe gitmiyormuş.*
6. *Hasan yeni işine yarın başlayacakmış.*
7. *Uyuyakalmışım.*
8. *Bir de bakıyorsun, ödülü sen kazanmışsın.*

Araştırmacının ayrıca konuşucunun aktardığı olayın gerçekleşip gerçekleşmediğinden tam olarak emin olmadığı, ama gerçekleşme olasılığına inandığı durumlarda sunduğu yapılardan⁷ birisi de "-mXştIr" biçimidir:

⁶ Erkman-Akerson (2016: 242) "-EcEk ve -mXş olacak" yapılarının ise olayın gelecekte gerçekleşeceğinden kuşku duyulmadığı durumlarda kullanıldığını söylemektedir.

⁷ Erkman-Akerson'a göre (2016: 243), konuşmacının emin olmadığı durumlarda kullandığı iki yapı mevcuttur: "-yordur- ve -mİştIr"

1. Ayşe'nin toplantısı artık bitmiştir.

Erkman-Akerson'a göre (2016), konuşmacının gerçeklik payına yönelik bakış açısı değişik aşamalarda olabilir. Bu aşamalar kesinlikle gerçekleşmiş olmaktan (ya da gerçekleşecek olma) gerçekleşmemiş olmaya doğru uzanan bir eksen üzerinde yer almaktadır. Ancak kip işlevi yalnızca gerçeklik payına yönelik değildir. Konuşmacı sözünü ettiği olayı başka açılardan da yorumlayabilir.

Erkman- Akerson (2016), buraya kadar yapılan açıklamalarda da görüldüğü gibi zaman-görünüş-kip işlevlerini ana hatlarıyla temel cümle yapılarında sergilemeye çalışmıştır. Sadece -mXş biçimbirimini konu edinen özel ve ayrıntılı bir çalışma olmadığından ve bağlam dışı örnek cümlelerle açıklanmaya çalışıldığından -mXş'in tüm anlamsal değer ve kullanımlarına yer verilememiştir.

2.2.3. Dil Bilimsel Çalışmaların Değerlendirilmesi

-mXş biçimbiriminin "geçmiş zaman" kabul edildiği ve tümünde birbirinin tekrarı niteliğinde değerlendirmelerin yapıldığı dil bilgisi çalışmalarına karşılıklı dil bilimsel çalışmalarda -mXş biçimbirimi, hiç kuşkusuz daha zengin kavramlarla (kip-zaman-görünüş) ifade edilmekte, daha farklı ve çeşitli çerçevelerden bu biçimbirime ilişkin olarak yeni ve özgün kabuller⁸ önerilmekte ve yeni sonuçlara ulaşılmaktadır.

Türkçede -mXş çekim eki alanyazında ya tek işlevi kanıta dayalılık kodlamak olan bir kiplik eki ya da hem geçmiş zaman, hem bitmişlik görünüşü, hem de tanık olmama kipliği aktarmak işlevlerini yerine getiren çok işlevli bir ek olarak kabul görmektedir. Bu biçimbirimin yapısal incelemesinde -mXş ve -ImXş'ı ayıran ve ayırmayan iki yaklaşım bulunmaktadır. Birincisi -mXş ve -ImXş biçimbirimlerinin iki ayrı ek olarak gördüğünü, sadece biçim değil anlamsal olarak da ayrı olduğunu savunan görüştür (Göksel-Kerslake, 2005; Johanson, 2000; Csato, 2000; Kornfilt,

⁸ -mİş sadece kip belirtir [Uzun (1988,2004), Yavaş (1980), Sezer (1990), Zeyrek (1990)]; -mİş hem zaman, hem kip hem de görünüş bildirir [Aksu Koç (1988), Göksel-Kerslake (2005), Erkman-Akerson (2016), Erguvanlı Taylan (1996)].

1997). İkinci görüş ise -mXş ve -ImXş arasındaki ayrımın sadece yapısal bir uyarılma olduğunu, anlamsal olarak bu iki biçimin de aynı içeriği kodladığını savunmaktadır (Yavaş, 1980; Uzun, 2004; Sezer, 1990; Aksu Koç, 1988; Cinque, 2001).

-mXş ve -ImXş'ın farklı anlam özellikleri sergilediğini savunan yaklaşıma göre, -mXş biçimbirimini aslında bir geçmiş zaman ve bitmişlik görünüşü iken -ImXş biçimbirimi ise dolaylılık kipi işaretlemektedir. Ancak -ImXş ekinin dolaylılık anlamı zamanla -mXş ekine de bulaşmıştır. Bu bulaşma sonucu tarihsel gelişimle birlikte -mXş biçimbirimi de kanıta dayalılık anlamı kodlayan bir içerik kazanmıştır. -ImXş ekinin yalnızca kiplik kodladığı bu görüş için "Ali geliyormuş" örneği verilebilir. Çekimli fiil üzerine eklenen -ImXş eki burada görülüyor ki sadece dolaylılılığı kodlamamaktadır. Çünkü -ImXş birimi cümleden çıkarıldığında Ali'nin gelme sürecinin devam ettiği anlamı söz konusudur. Ayrıca -ImXş ile beraber kabul edilebilir olan "dün, eskiden" gibi belirteçler bu biçimbirim yokken kabul edilemez cümleler yaratmaktadır. Bu durum ise -ImXş biçimbiriminin de geçmiş-bitmişlik işaretler olduğunun kanıtını sunmaktadır. Yani örneklenen cümlede bitmiş olmasını sağlayan dilsel birim -ImXş'tır. Böylece "-ImXş geçmiş/bitmiş anlamı aktarmaz" önermesinin yanlış olduğu kanıtlanmış olmaktadır.

-mXş biçimbiriminin tek işlev bildirdiği görüşünü benimseyen araştırmacılarca bu biçimbirim, sadece kip işlevi kodlamaktadır. Oysa bu biçimbirimle çekimlenen bir cümle (Ali gelmiş) kurduğumuzda görülüyor ki -mXş biçimbirimi kiplik kodlamak dışında geçmiş zamana ve bitmişlik görünüşüne de işaret etmektedir. Bu savı ise, -mXş biçimbiriminin varlığı veya yokluğu üzerinden kanıtlamak mümkün görünmektedir.

Bununla birlikte, -mXş'ın sadece kip ya da görünüş-zaman-kip eki olduğuna ilişkin savların aynı derecede güçlü ve ikna edici olduklarını söyleyebilmek de zordur. Her şeyden önce, dil bilimsel çalışmaların çoğunluğu özel olarak -mXş biçimbirimi üzerine yapılmadığından bu biçimbirim, sınırlı sayıda ve türde kullanımlarla ve anlamsal değerlerle incelenmiştir. Örneğin; -mXş'ın farklı iletişim

ortamlarındaki ve değişik metinlerdeki (masallar, fabllar,dinsel metinler, şiirler vb.) kullanımları üzerinde durulmadığı gibi günlük hayatta sıkça kullanılan ifadeler de değerlendirilmemiştir. Bu bakımdan, -mXş'ın işlevlerine ilişkin sonuçlara bu biçimin tüm kullanım özelliklerine bakılmadan varılmıştır. Dolayısıyla -mXş'a atfedilen özellikler, yapılan tanımlamalar ve açıklamalar ("üstlenmeme kipliğı", "bitmişlik görünüşü", "yükümlenmeme kipliğı", "dolaylı tanıt kipliğı" vb.) tümü kapsayıcı ve genelleştirilebilir değildir.

Ayrıca dil bilimsel yaklaşımı benimseyen araştırmacıların çoğunun -mXş'ın işlevini açıklamak için verdikleri örnekler bağlamdan kopuktur. Bu bağlam dışı cümle örnekleri ise bu biçimbirimle ilgili yanıltıcı anlamsal yorumlara ve betimlemelere götürebilmektedir. Örneğin; "John evlenmiş" cümlesinin anlamsal yorumunda belirsizlik söz konusudur. Çünkü cümlede -mXş biçimbiriminin aktarım ya da çıkarım kodladığı net değildir. Yine görüldüğü üzere bu durum -mXş biçimbiriminin işlevini tam olarak anlamayı zorlaştırmaktadır.

Sonuç olarak -mXş biçimbirimini geleneksel dil bilgisi çalışmalarının aksine sadece zaman kavramı açısından değil görünüş ve kip kavramlarına göre inceleseler de geleneksel dil bilgisinden çok farklı yaklaşımları olsa da bu çalışmalarda, -mXş'ın Türkçe dil bilgisindeki konumunun ve işlevinin ne olduğu, tam olarak neyi ifade ettiğı sorusuna doyurucu bir yanıt vermemektedirler. Bu bakımdan kip kategorisinde farklı kipsel işlevlere değinilmekte; bu çok farklı anlamsal değerler gruplandırılmakta, sıralanmakta ama ortak bir kipsel değer belirlenmemektedir. Dolayısıyla belirlenen tüm öneriler, -mXş'ın işlevlerini tam olarak açıklayamamaktadır.

III. BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada araştırma modeli olarak betimleyici model kullanılmıştır. -mXş biçimbirimini ele alan alanyazındaki belli başlı dil bilgisi ve dil bilim kaynakları taranmıştır. Ayrıca -mXş'in anlamsal değerlerini belirlemek amacıyla evren ve örneklem bölümünde adı geçen türlerin incelenmesi yapılarak ardından ders kitapları taranmış ve biçimbirimin ne şekilde ele alındığı çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini Türkçedeki yazılı metinler oluşturmaktadır. Örneklemine ise amaçsal örneklem yöntemine göre belirlenmiş ve buna bağlı olarak -mXş'in yoğunlukla kullanıldığı masal, roman, şiir, fabl, fıkra, biyografi, radyo oyunu, eleştiri, deneme, atasözü, öykü, söyleşi, tekerleme, mizahi anlatı ve bilimsel çalışmalar oluşturmaktadır. Bu türlerin incelenmesinde kip özelliği olarak farklılaşan kullanımlar dikkate alınmıştır.

3.3. Verilerin Toplanması

Verilerin toplaması sürecinde örneklemde belirlenen türler ışığında rastgele eser örnekleri seçilerek -mXş biçimbiriminin yoğun olarak kullanıldığı bölümler üzerinde inceleme yapılmıştır. Ayrıca incelenen eserlerde -mXş'in kip özelliği olarak farklılaşan kullanımları, belirlenen anlamsal işlevlere eklenmiştir.

3.4. Veri Çözümlemesi

Bu çalışmada verilerin çözümlenmesinde bütünce çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. İşlevsel dil bilgisi temelinde örnek metinlerde -mXş'ın anlambilimsel ve edimbilimsel düzlemlerdeki görünümüne açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bütünce sınırları eşzamanlı metinleri kapsamış ve metin çözümlemeleri yapılmıştır.

Çalışmanın bütüncesi oluşturulurken -mXş'ın yoğun kullanıldığı metinler taranmış ve çeşitli kipsel değerlerinin bulunduğu örnekler seçilmiştir.

İşlevsel dil bilgisini temel alan çalışmada, cümleler yerine konuşucunun tutumunu⁹ esas alan söylem eylemleri, temel çözümleme birimi olarak ele alınmıştır.

⁹ Dilbilimin kiplik çalışma alanında "tutum" kavramına sıklıkla rastlanmaktadır. Aynı şekilde Türkçe eğitiminde de sıkça karşılaşılan bu kavramın iki çalışma alanı arasındaki farkının açıklanması yerinde olacaktır: Kiplik çalışma alanında tutum ifadesi, konuşucunun ortaya koyduğu söylemi hangi maksatla söylediğini ifade etmek için kullanılır. Türkçe eğitimi alanında ise "tutum, bireyin herhangi bir konuyla ilgili geçmişten bugüne edindiği davranış şekli" (Karahan, Berna (Ürün), 2015: 39) olarak açıklanır.

IV. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

-MXŞ VE ZAMAN-KİP-GÖRÜNÜŞ

II. bölümde geleneksel dil bilgisi doğrultusunda ve dil bilim bakış açısıyla araştırmacıların -mXş biçimbiriminin zaman, kip ve görünüş değerlerine ilişkin görüşler değerlendirilerek beliren sorunlar ortaya konmuştur. Bu bölümde de araştırmacıların görüşleri dayanak noktası alınarak, -mXş biçimbiriminin zaman, görünüş ve kip kategorileri çerçevesinde tüm kullanımları göz önünde bulundurularak ve yapılan çalışmalarda ortaya konmamış bazı yönleriyle de ele alınarak yeniden değerlendirilecektir.

4.1. Zaman Kavramı ve -mXş

Batı dilciliğinde "zaman" kavramı üzerine düşünce üretilirken "time" ve "tense" olarak iki terim kullanılır. Bu terimlerden ilki dildeki işaretlemelerden bağımsız zaman kavramını karşılarken, ikincisi ise zamanın dildeki işaretlenmiş biçimi ya da gramatikleşmiş zaman için kullanılır. Ayrıca zaman sınıflamasında genel kabul olarak geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde üç çeşit zamanın varlığı söz konusudur (Kerimoğlu, 2014: 175).

Zamanı kategorik açıdan ise, "Eyleme bağlı olarak gerçek ya da doğal sürenin çeşitli dilbilgisel bölümlerini belirten ulam ve bu ulama bağlı ortaya çıkan altulamalardan her biri" (Vardar, 1998: 236) şeklinde tanımlanmaktadır.

Eylemin oluşuyla ilgili dört zamana dikkati çeken Adalı (2004), birincil zaman ardıllarını yüklem zoruyla ardıllarından biri olarak kabul etmektedir. -mXş biçimbirimini ise "belirsiz geçmiş zaman" olarak adlandırırken şu tanıma da yer verir: "Eylemin bulunulan zamandan daha öncesine değin olduğunu belirten zamandır"(Adalı, 2004:46).

Klein (1994), standart zaman teorisinin üç farklı noktada özetlenebileceğine değinmektedir. Konuşma anı ve olay zamanı olmak üzere iki zaman parametresinin olduğuna, konuşma zamanının normal olarak doğrudan verildiğine ve zaman formlarının konuşma zamanı ve olay arasındaki zamansal ilişkileri (öncelik, sonralık, aynı andalık) karşıladığına dikkati çekmektedir. Bu teoriye göre konuşma anından sonra gerçekleşecek bir eylemin zamanı "gelecek zaman", konuşma anından önceki olayların zamanı "geçmiş zaman" ve konuşma anında gerçekleşen olayların zamanı ise "şimdiki zaman" olarak belirlenir.

Biçime göre değil de konuşma anına göre eylemlerin zamanlarının belirlenmesi ise şu örnekle açıklığa kavuşturulabilir: "Ali saat 10.00'da geliyor" cümlesi biçimsel olarak dil bilgisinde şimdiki zaman eki olarak adlandırılan -yor ekini almıştır ve bu gerekçeyle şimdiki zaman bildirdiği savunulmuştur. Oysa zaman teorisine göre açıklanmak istendiğinde -yor eki değil de konuşma anı referans alınır. Buna göre cümlede ifade edilen saatin 09.00 olduğunu varsaydığımızda; bu cümlenin konuşma zamanı 09.00, olay zamanı ise 10.00 olacaktır. Konuşma anından sonra gerçekleşecek bir eylemin zamanı da gelecek zamandır.

Türkçede zamanı işaretlemek için sözlüksel ve dil bilgisel ({-(y)AcAk}, {-mİş} vb.) ögeler kullanılır. Eklemeli dillerde zaman işaretlemesi daha çok eklerle yapılır (Kerimoğlu, 2014:177). Bu doğrultuda Türkçede zaman işaretleyici bir dil bilgisel öge olarak -mXş biçimbiriminin geçmiş, şimdi ve gelecek zamanlı tüm kullanımlar incelendiğinde çoğunlukla geçmiş zamanlı ancak yer yer gelecek zamanlı sözcelerde yer aldığı tespit edilmiştir. Eğer bir cümlede -mXş biçimbirimi varsa her durumda zaman kodlayacağı anlamına gelmez; ancak cümlenin zaman anlamı varsa ve yalın fiil çekimi söz konusuysa o cümlede -mXş biçimbirimi, çoğunlukla geçmiş zaman kodlamaktadır.

4.1.1. Geçmiş Zamanlı İfadelerde -mXş

Geçmiş zaman, konuşma anından önce gerçekleşen olayların aktarıldığı yani geçmişteki olayların dile getirildiği zamandır. -mXş biçimbirimi ise genellikle geçmiş zamanı işaretlemektedir.

- *Ayşe sınavı kazanmış.*
- *Ahmet tabakları kırmış.*
- *Uçak piste inmiş.*

O gece Bodrum'a dönünce bütün ev halkı **yırtınmışlar**; duyulmasın diye seslerini kısarak **ağlamışlar**. Bomba atmak yasak olduğu için duyulup Ateşoğlu ve Fatma'nın hapishaneye götürülmesinden **ürkmüşler**. Bittabi İsmail Çavuş bunların hepsini bildiği için tüfekle ateş **etmişmiş!**

İşte o işten sonra Ateşoğlu birdenbire çöküp **bunamış**. Erkek Fatma gözlerinin ışığı **gibiymiş**. "Onu söndürdüler" demiş ve tuhaf yoksulluğa ıssızlığa **bürünmüş**. Bayağı, babası anası ölüp de yapayalnız kamış çocuklar gibi öksüz **kalmış**. Sırtı **bükülmüş**, bacakları **tutulmuş**...Konuşulduğu zaman konuşanlara bomboş bir bakışla **bakarmış**. Sanki aklı çok **uzaklarda imiş** de aklını söylenen sözlerin üzerine toplamak için bir hayli vakit-gözler yerde- **beklermiş**...

(H. Balıkcısı, 1999:148)

Görüldüğü üzere cümle ve metin düzeyinde örneklerle ele alınan -mXş biçimbirimi kiplik öncelediği cümlelerde de geçmiş zamanı işaretleyebilir. Ancak bilinmelidir ki -mXş biçimbirimi her cümlede geçmiş zamanı kodlamaz. Ancak bu başlıkta bu biçimbirimin zamanla ilişkisi incelendiğinden -mXş'ın zaman da işaretlediği örnekler seçilmiştir. Ancak bir sözcelemin zamanını -daha önce de değindiğimiz gibi- sadece ekler belirlemez; tarihler ya da belirteçler de belirleyebilir.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde görülüyor ki ifadenin zamanını belirleyen unsur -mXş biçimbirimidir ve geçmiş zamana gönderme yapar. Çünkü verilen

cümlelerdeki olaylar konuşma zamanından önce gerçekleşmiştir ve bu geçmiş zaman anlamını belirleyen tarih, belirteç vb. unsur bulunmamaktadır.

Ayrıca -mXş'ın geçmişteki olayları anlatısal bir niteliğe bürünerek bu olayları tasvir, öykü tarzında anlatan bir ek olması, daha açık olarak bu biçimbirimin masallar ve fabllar gibi anlatısal metinlerde kullanılmasını neredeyse zorunlu kılmaktadır:

- KIRK HARAMİLER

Bir varmıŖ, bir yokmuŖ...Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde Bağdat ülkesinin son derecede zengin bir padiŖahı varmıŖ. PadiŖah'ın hazinesinde o kadar çok altın, elmas, pırlanta, zümrüt doluymuŖ ki, saymakla bitirilemez, hesabını kendisi bile bilmezmiŖ. Bağdat hazinesinin zenginliği her tarafa yayılmıŖ, dillere destan olmuŖ...

(Tezel, 1971: 204)

Sonuç olarak -mXş'ın geçmiş zaman değeriine sahip sözcelerle kullanımı tüm metin türlerine (masal, fabl, öykü, roman, deneme vb.) genellenebilir. Ancak anlatısal metinlerde (masal, fabl vb.) olaylara anlatısal (hikaye edici) nitelik yükleyerek sözcelerdeki zaman değeriini ikinci plana atmaktadır. Yani adı geçen türlerde -mXş, olayın geçmişte olduğunu kodlamaktan önce anlatı vurgusunu öncelemektedir.

4.1.2. Gelecek Zamanlı İfadelerde -mXş

Gelecek zaman, konuşma anından sonra gerçekleşecek eylemleri anlatan zamandır. -mXş biçimbirimi, çoğunlukla geçmiş zamanlı sözcelerde yer almasına karŖın gelecek zamanlı cümlelerde de karŖımıza çıkmaktadır:

- "On yıl sonrasını düşünsene..."

Hepimiz mezun olmuştuz. Hiçbir derdimiz kalmamış. Ne istediyssek elde etmişiz."

Yukarıda verilen örnekte görüldüğü üzere -mXş, gelecek zaman ifade eden cümlelerde de yer almaktadır. Ancak sadece -mXş'ın geçtiği cümleler referans alındığında biçimbirimin gelecek zamanı kodlamadığı açıktır. Yani bağlamdan koparmadan -mXş'ın yer almadığı cümleyi de bir bütün düşündüğümüzde ve konu zamanı referans alındığında olay zamanı konuşma anından sonra gerçekleşeceği için -mXş'ın gelecek zamanı işaret ettiği açıktır.

4.2. Kiplik Kavramı ve -mXş

Türkçede *kip* "şekil, biçim" kelimesinden türetilen *kiplik* kelimesinin Batı dillerindeki karşılıkları "ölçü, limit, tarz, durum" gibi anlamları olan Latince kökenli *modus* kelimesinden gelir (İng. *modality*, İsp. *modalidad*, Port. *modalidade*).

Dil bilgisinde kip terimi farklı bağlamlarda birbirinden kopuk işlevleri karşılamak üzere kullanılır. Türkçe dil bilgisi geleneğinde kip teriminin -daha önce de eleştirisini yaptığımız gibi- zaman kategorisi için de kullanıldığı görülür: *Gelecek zaman kipi*, *şimdiki zaman kipi*, *geçmiş zaman kipi* vb. (bk. Kerimoğlu 2011:157-159). Ancak modern dil bilim incelemelerinde kip ve zaman farklı kategoriler olarak ele alınmaktadır. Zamandan farklı olarak kiplik kategorisi konuşurun ifade ettiği önerme hakkındaki yorumunu içerir.

Anlama ve anlamlandırma konusunda insanın eylemlerini bir kalıba sokarak anlatımı kolaylaştırma noktasında dil bilgisel biçim gibi anlamlara sahip olan kip, temel bir işlev görür. Ancak konuşur ve dinleyen arasındaki bildirilişimin gerçekleşmesinde sadece yapı yetmemekte, anlam da işin işine dahil olmaktadır. Bu bağlamda kip kadar, kiplik denilen ve anlamlandırma sürecinde belirleyici rol oynayan bir alan daha değerlendirmeye girmektedir.

Kiplik, fiil ile özne arasındaki ilişkiyi belirler, kip ise kipliğin dil bilgisel biçimidir. Kip, konuşmacının dile getirdiği önerme hakkındaki yorumu olarak tanımlanabilir (Akerson, 2007: 268). Kipsellik esasen anlambilimsel bir kategori olmakla birlikte, dilde şifrelenirken işe zorunlu olarak biçimsel bir bileşen de eklenir. Yani kip, kiplik ifadelerin çekimsel ifadesidir.

A. Dilaçar kip terimini "fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam" olarak tanımlamaktadır (Dilaçar, 1971: 106). Aynı şekilde bir başka kip tanımı ise "Kişinin psikolojik durumu ve tutumunu yansıtan fiil çekimleridir" (Sebzecioğlu, 2004: 32). Korkmaz ise kipi; "kök ve gövde durumundaki fiilin bildirdiği oluş ve kılışın; konuşan, dinleyen ya da kendisinden söz edilen şahıslar açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimi." şeklinde tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 148).

Literatür taraması sonucu en çok kullanılan kip ayrımının Jespersen (1924)'e ait olduğu tespit edilmiştir. İstek ögesi taşıyan ve istek ögesi taşımayan şeklinde yapılan bu ayrım ise daha sonra bilgi (epistemic) ve yükümlülük (deontic) terimleriyle genelleşmiştir. Bu ayrıma göre bilgi kipliği (yani istek ögesi taşımayanlar), yükümlülük kipliği ise (yani istek ögesi taşıyanlar) şeklindedir. Ayrıca en sık kullanılan sınıflamalardan birinin de Palmer (2001)'a ait olduğu görülmüştür. Bu sınıflandırmada ise Jespersen (1924)'in sınıflandırmasındaki istek ögesi taşıyanlar "eylem kipliği"; istek ögesi taşımayan ifadeler ise "önerme kipliği" başlığı altında incelenmiştir. Önerme kipliği sözcede aktarılan bilgi içeriğinin doğruluğundan kimin sorumlu olduğuyla ilgilidir. Araştırmacı, önerme kipliği başlığında tanıtısal ve bilgiselliği ayrı iki kategori olarak tanımlar (Palmer, 2001:24-52). Çalışmamızın konusu olan -mXş biçimbirimi ise "tanıtısal kipliği" üst başlığında "aktarım" ve "duyuşsal" kategoriler olarak alt türlere ayrılmıştır.

Kip (mood) ve kiplik (modality) terimlerinin kapsadığı alanları da açıklamak gerekirse: "Kip, kipliğin gramatik biçimidir" (Bybee-Fleischman, 1995b:2).

Dolayısıyla "kip" kategorisi cümlelerin kiplik değerini bildiren biçimbilgisel bir fiil kategorisidir. "Kip çekimsel olarak bildirme, tasarlama, istek, emir, şart gibi fiille ilişkilendirilen anlam alanlarını karşılar; oysa kiplik daha geniş bir alanda semantik ayrımları (emir, öneri, niyet, zorunluluk, varsayım vb.) da içinde barındıran daha kapsamlı bir alandır. Ancak bununla birlikte kip ve kiplik biçiminde tamamen farklı iki kategori düşünmek de doğru değildir. Çünkü kip ve kiplik parça-bütün ilişkisi temelinde bir ilişkiye dayanmaktadır. Bu durumu -mXş biçimbirimi üzerinden bir örnekle açıklayacak olursak: "Ali çok çalışkanmış!" cümlesindeki -ImXş eki görüldüğü üzere "çalışkan" sözcüğüne eklenerek kiplik anlamlarından birini (aktarım) işaretlemektedir. "Çalışkan" sözcüğüne yani yükleme eklenen -ImXş (ek-fiil olarak) biçim bilgisel bir araç olduğu için kip ögesidir. Ancak "aktarım" anlamını işaret etmek için konuşur yalnızca biçim bilgisel araçları kullanmayabilir veya aktarım anlamının diğer alt kategorilerini (alay, inanmama vb.) bildirmek isteyebilir. Bu durumda yalnızca biçim bilgisel araçları kullanan ve aktarım olarak adlandırılacak dar bir semantik alan değil, daha farklı araçlarla da (tonlama, konuşurun statüsü, bağlam, ezgi vb.) işaretlenen geniş bir anlam alanı ortaya çıkmaktadır. O halde diyebiliriz ki kiplik, yalnızca biçim bilgisi öğeleriyle yetinmez, cümlelerin yorumunda etkili olan tüm etkenleri ele almaktadır. Kip ise yalnızca dil bilgisel işaretleyicilerle (ekler, yardımcı fiiller vb.) ilgili bir kategoridir.

-mXş biçimbirimi ve kip/kiplik ilişkisini açıklamak gerekirse öncelikle zaman eki olarak anılan bu biçimbirimin kipsel işlevlerinin de olduğu göz ardı edilmemelidir. Örneğin -mXş biçimbirimi her zaman geçmiş zaman kodlamaz:

- *Sınıf sessiz. Ali Hoca girmiş olmalı.*
- *Satırlar çizilmiş. Bunu babam okumuştur.*

Örneklerde görüldüğü üzere -mXş biçimbiriminin "olmalı" ve "-Dir" ile birleşerek (-mXş olmalı, -mXştİr) asıl vurguladığı unsur kiplik değeridir. Yani konuşucu, sınıfın sessiz olmasından hocanın derse girmiş olabileceği çıkarımına ya da satırların çizilmiş olmasından yazıyı babasının okumuş olabileceği çıkarımına

ulaşmaktadır. Bu çıkarım anlamı aynı zamanda tahmin, kuşku, olasılık vb. diğer bilgi kipliği ifadeleriyle de ortak noktaları olan bir ifade biçimidir.

Türkçede eklerle kip ulamı arasında birebir eşleşme olmadığı kabul edilmelidir; çünkü kipleri belirleyen ekler kimi zaman paralinguistik etmenler yüzünden, kimi zaman da bağlamın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle birkaç işlevi birden yüklenmektedirler (Kocaman, 1981: 85).

Alanyazında kiplik arası geçişim daha çok bağlam bağımlı bir dilsel olay olarak ele alınmakta ve çok anlamlılık daha çok edimsel bir düzlemde yorumlanmaktadır. Gerçekten de kipliğin belirgin edimsel özellikleri olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin yükümlülüğün işlevi bir edicinin yaptırımla, öneriyle veya istekle bir edimi gerçekleştirmesini sağlamaktır. Bu açıdan kiplik bir söz eylem gibi ele alınabilir. Ayrıca dünya bilgisi de bir kipliği yorumlamamızda öncü olabilir (Erk-Emeksiz, 2008: 4).

Belli başlı sözceler üzerinden kipliği açıklayan Karabağ (2000); örneklerden hareketle bir kipi birden fazla anlam ifade ettiğini ve bu anlamların ise kipi, kipsel değerleri olduğunu belirtmektedir. Kipsel incelemelerde konuşucunun söyledikleriyle ne anlatmak istediğinin yanında dinleyicinin de duyduklarını algılama biçimi öne çıkmakta ve önem kazanmaktadır. Kuşkusuz kiplik araştırmalarının en önemli boyutunu da diyalogların incelenmesi oluşturmaktadır. Bunu yaparken ise; pragmatiğin boyutlarının ve öneminin ön plana çıktığı görülecektir.

-mXş biçimbiriminin kipsel açıdan değerlendirebilmek için -mXş'lı sözcelerin hangi metinlerde ve hangi anlamsal değerlerle kullanıldığını belirlemek gerekmektedir. Aksi takdirde sadece cümle düzeyinde yapılan belirlemeler metnin bağlamından kopuk olacağı için bu biçimbirimin kipsel değerlerini belirlemede yetersiz kalmayıp yanlış değerlendirmelere bile götürebilmektedir. İşte tüm bu nedenlerle -mXş biçimbiriminin kipsel değerleri; cümle düzeyinde değil de farklı metin türlerinden örnekler sunularak açıklanmaya çalışılacaktır:

4.2.1. -mXş'ın Kullanıldığı Metin Türleri

-mXş biçimbirimi zamansal değere sahip sözcelerde kullanılabildiği gibi çok çeşitli metin türlerinde de kullanılabilmektedir:

4.2.1.1. Masallarda -mXş Biçimbirimi

Belli kahramanlar eşliğinde olağanüstü olayların aktarıldığı ve toplumsal değerleri, sezdirme yoluyla çocuk gelişimini destekleyen masallarda -mXş biçimbirimi olmazsa olmazdır. Bu tür metinlerde içerik itibarıyla kurgusal bir evren anlatılmakta ve birtakım olaylar yaratılarak çocuğun ahlâk gelişimi desteklenmektedir.

- Karıncalar padişahının bir ayağı **topalmış**. Deyneğine dayanarak ayağa **kalkmış**, etrafındakilere **emretmiş**:

-Hemen şimdi gidip bu delikanlıyı bana getirin!

Karıncalar, koşup şehzadeyi **bulmuşlar**. Padişahlarının kendisini istediğini **söylemişler**. O da, peki diyerek karıncalar padişahının sarayına **gitmiş**. Onu padişahın yanına **çıkarmışlar**. Karıncalar padişahı:

-Oğlum, **demiş**, sen benim karıncalarımın çok büyük iyilik yaptın! Dile benden ne dilersin?...

(Tezel, Kırk Kardeş, 1971: 17)

- Hükümdar Şehriyar divandan az önce çıkıp **gelmiş** (...) göz alan şahane bir sedire **kurulmuş**, günün yorgunluğunu gidermede. Şehriyar hem yorgun, hem dalgın. Dalgınlığının tek sebebi: Şehrazad! (...)

Şehrazad:

-Ey mutlu hükümdar! Vaktiyle çok yaşlı, çok fakir, evli ve üç çocuk babası bir balıkçı **varmış**. Bu balıkçı ağını denize günde dört defadan fazla **atmazmış**. Günlerden bir gün, gece deniz kıyısına **gitmiş**, sepetini bir kenara **bırakmış**, ağını denize atıp beklemeye **başlamış**...

(Taşer, Binbir Gece Masalları, 1957: 15-18)

Masal metin türünde görüldüğü üzere -mXş, başlıca eylem çekimini oluşturmaktadır. Kurgusal bir anlatımın ön planda olduğu bu metin biçeminde -mXş, anlatı işlevini üstlenmektedir. Burada bu biçimbirimin tercihinde metnin bağlamsal içeriği belirleyici olmaktadır.

Sözcelerde -mXş'in kullanımıyla ne bir aktarım ne de bir çıkarım söz konusudur. Olaylar gerçekleşmemiş olmasına rağmen yaşanmış gibi olayların aktarımı yapılmaktadır. Ancak -mXş hangi işlevinde olursa olsun (ister aktarım, ister çıkarım, ister anlatı işlevi vb.) bilindiği üzere hiçbir durumda -mXş ile kodlanan bilginin kaynağı konuşucu olmamaktadır.

4.2.1.2. Romanlarda -mXş Biçimbirimi

Yer ve zaman unsurunun net bir şekilde belirlendiği, yaşanmış ya da yaşanma ihtimali olan olayların kahraman eşliğinde ayrıntılı olarak ele alındığı romanlarda da -mXş biçimbirimine fiil çekimi olarak oldukça rastlanmaktadır.

- Güneye doğru inerken Jan Dorya'nın kumandasında olan iki büyük mavuna gerilerde **kalmıştı**. Geri kalanlar yalnız mavunalar değildi, Jan Dorya'nın bazı kadirgalarının kaptanı, adamın yani Jan Dorya'nın ne yapmak istediğini **anlamamışlardı**. Onlar da "Acaba amirali kovalayacak mı, kovalamayacak mıyız?" diye tereddüd ederek geri **kalmışlardı**.

(H. Balıkçısı, 2011: 450)

Yukarıda örneklenen romanın tamamı tarandığında -mXş biçimbiriminin aktarım işlevi belirgin biçimde ön plana çıkmaktadır. Yani yazar, -mXş temelinde olay aktarımını sunmaktadır.

- Bütün dünyasını saran bu buhrandan çıkabilmek için yazar çok emek **vermiş**, kendini yeni bir sıkı düzene **sokmuş**, eski düşlerinin ahengini bulabilmek için onları tek tek hatırlamaya **zorlamış** kendini. Haftalar sonra, gene sabah ezanlarıyla huzurla uyuduğu bir uykunun hemen arkasından, uykuda yürür gibi kalkıp başına oturduğu yazı masasında istediği canlılık ve güzellikte cümleler yazmaya başlayınca buhrandan çıktığını **anlamış**, bunu başarabilmek için, farkında olmadan keşfettiği tuhaf bir hileye başvurduğunu da...

(Pamuk, 2010: 87)

Bu tür metinlerde yazar, yaşadığı ya da kurguladığı bir olayı detaylı bir şekilde aktarır veya kahramanın psikolojik durumunun detaylı tahlilini sunar. Bunu yaparken -mXş biçimbiriminin sunduğu pragmatik kullanımların anlam özelliklerinden yararlanır.

Pamuk'un (2010) "Kara Kitap" adlı romanında kahramanın içinde bulunduğu ruhsal durumu okuyucusuna sezdirmeye çalıştığı açıktır. Kahramanın psikolojik tahlilinin yapıldığı eserde yazar (konuşucu), aktarım şeklinde gerçekleşmeyen bir içeriği yine -mXş biçimbirimi ile kodlamaktadır. Yani konuşucu, ilettiği ruh durumuna doğrudan tanık olmuş ve gözlemlemiş olarak kendi aktarımını -mXş yoluyla gerçekleştirmektedir.

İncelemiş olduğumuz iki ayrı romandan alınan bölümlerde görüldüğü üzere konuşucu, kahramanların yaşadıklarına birebir tanıklık etmiş edasıyla aktarımını gerçekleştirmiştir. Yani -mXş biçimbiriminin temel işlevi olan sonradan öğrenme şeklinde değil de konuşunun gözleme dayalı edindiği bilgi aktarımı cümlelerde belirgindir.

4.2.1.3. Şiirlerde -mXş Biçimbirimi

Edebî metin türlerinden şiirlerde de -mİş biçimbirimi kullanılmaktadır. Ancak şiirlerde duyguların anlatımı ön plandadır ve olay anlatımına yer verilmemektedir. Daha çok olaya dayalı metin türlerinde rastladığımız bu biçimbirime incelemiş olduğumuz üç farklı şiir kitabında da rastlamış bulunmaktayız:

- OTUZ BEŞ YAŞ

Gökyüzünün başka rengi de **varmış**;

Geç farkettim taşın sert olduğunu.

Su insanı boğar ateş **yakarmış**

Her doğan günün bir dert olduğunu

İnsan bu yaşa gelince **anlarmış**.

(C. S. Tarancı, 1999: 189)

Örneklenen şiirin dizelerinde -mXş biçimbirimi, şairin kendi deneyimleyebileceği türden bir durumu sonradan algılamasına işaret etmektedir. Bunda hiç şüphesiz şairin içinde bulunduğu duygusal ruh durumu belirleyici olmaktadır. Yapısal açıdan ise şair, her ne kadar 3. kişimi çekimi kullanmış olsa da anlamsal vurgu 1. kişi üzerinedir yani kastedilen şairin kendisidir. Burada -mXş aktarım ya da çıkarım kodlamamakla beraber şairin duygusal bir dönüşümle sonradan farkına vardığı bir durumu işaretler.

Görüldüğü üzere "-mXş", konuşucunun aktarılan süreç sonunda gelinen son noktayı anlatırken, konuşucu olayın o noktaya gelmesini sağlayan süreçten uzaktır. Yani bu sürecin hiçbir anına tanık olmamıştır ya da olaya katılmamıştır.

- RÜYAMIZ

Bir havuz kenarında yan yana **oturmuşuz**;

Bu su bizim gölgemiz, biziz şeffaf ve temiz.

Su sesine uyarak bir şarkı **tutturmuşuz**

Açılan güller gibi suda gönüllerimiz.

Ne vakitten beridir burada **oturmuşuz**,
 Dünden hatta bugünden bile yok haberimiz,
 Yaşamanın en güzel noktasında **durmuşuz**,
 Bir huzur ahengine **dalmış** gönüllerimiz...

(Tarancı, 1999: 54)

Bu dizelerde şair, okuyucunun zihninde kurgusal bir şema canlandırarak geleceğe dönük bir anlatım sergilemektedir. Yani konuşucunun, okuyucunun zihninde birtakım olaylar yaratması söz konusudur. Bu yönüyle -mXş biçimbirimi, geçmişte yaşanmış olayların aktarımına işaret etmemektedir. Dolayısıyla -mİş, aynı bağlamsal içerikte hem olmuş gibi gösterdiği olayları anlatmakta hem de okuyucu açısından olabilecek olayları (zihindeki hayali kurguyu) anlatma işlevini üstlenmektedir.

- DENİZ KIZI

Denizden yeni mi **çıkmişti**, neydi;
 Saçları, dudakları
 Deniz koktu sabaha kadar;
 Yükselip alçalan göğsü deniz gibiydi.(...)
 Neler **görmüş**, neler **öğrenmişti** kimbilir,
 Denizle boğaz boğaza geçen hayatında!
 O gece gördüm, onun gözlerinde gördüm;
 Gün ne güzel **doğmuş** meğer açık denizde!(...)

(Kamık, 1973: 224)

Şair, ilk dizede aslında çok iyi bildiği bir durumu soru sorma yoluyla hem şüpheli gösterme eğiliminde olup hem de deniz kokusu göstergesiyle bir çıkarıma ulaşmaktadır. -mXş burada anlatsal işlevinden tamamen uzaklaşıp bir çıkarımsal dolaylılığa işaret etmektedir. Ayrıca "neler görmüştü neler öğrenmişti kim bilir" ifadesiyle -mXş, varsayımsal bir içeriğe gönderme yapmaktadır. "Gün ne güzel doğmuş meğer açık denizde" derken ise konuşucu, yaşanan bir durumun sonradan

farkına varmaktadır. Yani -mXş, "meğer" belirteci ile destekli dolaylı bir algılamaya işaret etmektedir.

4.2.1.4. Fabllarda -mXş Biçimbirimi

İnsan dışındaki varlıkların konuşturulduğu ve bu sayede çocukların hayal dünyası hedef alınarak onlara ahlâki açıdan öğüt-ders verme amacının güdüldüğü yazı türü olan fabllarda -mXş biçimbirimi, masallarda olduğu gibi temel eylem çekimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

- EV FARESİ İLE TARLA FARESİ (MUĞLA)

Ev faresi ile tarla faresi, bir gün bir yerde **buluşmuşlar**. Görüşürlerken tarla faresi **demiş** ki:

"Arkadaş! Benim o kadar çok malım var ki sen görsen şaşırırsın!"

Ev faresi merak **etmiş**, tarla faresinin malına, mülküne bakmaya **gitmiş**. Tarla faresi yuvasında ne kadar buğday, arpa, darı varsa hepsini **gezdirmiş**, **göstermiş** ve sonunda ev faresine:

"Nasıl! Senin bu kadar var mı?" diye **sormuş**.

Ev faresi:

"Bu hiçtir. Benimkini görsen aklını aldırırsın." **demiş**. Bu defa tarla faresi de onunkini görmek **istemiş**, ikisi birden eve **gelmişler**. Ev faresi de evdeki, bütün ambardaki çavdarları, buğdayları, arpaları buna **göstermiş**. Sonunda ambarın üstüne **oturmuşlar**, seninki çok benimki çok, diye çekişmeye **başlamışlar**. O sırada ocağın başında bir kedi **düşünüyormuş**. Tarla faresi bunu görünce merak **etmiş** ev faresine:

"Bu kedi ne düşünüyor, bir merakı mı var?" diye **sormuş**. Ev faresi de:

"Zavallı, dün anası öldü de onun için kederleniyor, istersen 'Allah cennette kavuştursun' de. Gönlünü al, teselli et." **demiş**.

Tarla faresi, bunu söylemek için kediye yaklaşıncı kedi birden atlayarak fareyi **kapmış**.

Örneklenen sözcelerde konuşucu, kurgusal olayların okuyucuya aktarımını gerçekleştirmektedir. Bu cümlelerde -mXş, masallarda olduğu gibi anlatı işlevini üstlenmektedir. Gerçek-dışı olayların anlatıldığı masallar gibi fabllarda da -mXş, başlıca eylem çekimini oluşturmaktadır. Ancak -mXş'in kullanımı ile birlikte konuşucu, ya süreçte gerçekleşen hayali kurguda gözlemci ya da herhangi bir kaynaktan (sözlü veya yazılı) duyuma işaret etmektedir.

4.2.1.5. Fıkralarda -mXş Biçimbirimi

Güncel bir konunun ele alındığı bu yazı türünde -mXş biçimbiriminin daha çok aktarım ya da çıkarım temelli anlamlar kodladığı görülmektedir.

- TEKİR VE FARELER

Size bugün bir Tekir ile fareler hikayesi yazalım. Ama bu kedilerin Tekir'i!

Konağın fareleri olağanüstü kongre yapmışlar. Tüm fareler, bir eksiksiz, bir araya gelmişler. Neymiş dertleri?

Hepsi de Tekir'den yana yanıkmiş. Hem de bu Tekir, başka Tekir'miş. Yıllarca alıştıkları Tekirlere hiç benzemiyormuş. (...)

Yaşlı fare, kısa bir soru sorup çekilmiş kenara:

- O çingırağı Tekir'in boynuna kim takacak?

Sanki top düşmüş farelerin arasına, hiçbiri ses çıkaramamış. Doğrusu ya düşünmedikleri tek şey buymuş!

Yok yok, kıssaden hissesi falan yok, düz yazı!

Anlamayanlar çıkarmış, o da onların ferasetine kalmış. Akşamları geç vakit üçer beşer televizyonlarda sallıyorlar.

(Pulur, Milliyet gazetesi/02.05.2015)

Yukarıda örneklenen köşe yazısının girişinde bir fabl örneği ile başlandığı için -mXş biçimbiriminin oldukça geniş yer tutması olasıdır ve bu cümlelerde anlatı işlevi ile varlığını üstlenir. Ancak "Yok yok, kıssadan hissesi yok..." şeklinde devam eden son bölümde ise aynı biçimbirim yergi işlevi ile öne çıkmaktadır. Topluma yönelik yapılan eleştiride -mXş'in kullanımı hiciv anlamını güçlendirmektedir.

- DOMATESİN İTİBARI

Ekonomi Bakanı açıkladı, domatesin itibarı tavan **yapmış!**

Hani şu, toplamak daha pahalıya geldiği için tarlada çürümeye terk ettiğimiz ya da hayvanlara yem olarak verdiğimiz domatesten söz ediyoruz.

Fiyatı 10 liraya çıkınca fiyakasından **geçilmiyormuş.**

Tıpkı, sonradan zenginler, çakma sarışınlar ve içi boş entel, danteller gibi...

(Güçlü, Milliyet gazetesi/06.05.2017)

Örneklediğimiz köşe yazısında domatesin pahalılığı üzerinden bir ironi çağrışımı olasıdır. Bu ironi doğrudan okuyucuya aktarılacak yerine -mXş biçimbirimi ile dolaylı yoldan bir çıkarsamaya işaret eder. Aynı zamanda cansız bir nesnenin itibarına vurgu yapılarak kişileştirme yoluyla ironi güçlendirilmiştir.

4.2.1.6. Biyografilerde -mXş Biçimbirimi

Biyografiler, toplumda önemli bir yer edinmiş isimlerin hayatlarının ve başarılarının ele alındığı metin türüdür. Bu metin türü ile amaç, topluma örnek teşkil edecek nitelikteki kişi aracılığıyla yine topluma yön vermektir. Tamamen gerçeklerin ele alındığı bu tür anlatılarda, olay aktarımına rastlanmamaktadır. Bu tür metinler,

aynı zamanda belge değeri taşıdığından gerçekliği ve kesinliği kabul edilen bilgilerin aktarımına olanak sağlamaktadır.

- HÜSEYİN CAHİT YALÇIN (1874-1957)

Sevet-i Fünun'a bağlı hikaye, roman, eleştiri yazarı ve gazaeteci. Balıkesir'de doğdu. İlk öğrenimini Serez'de, orta ve yüksek öğrenimini İstanbul'da yaptı. (...)Hüseyin Cahit Yalçın; Edebiyat-ı Cedide döneminde, eski edebiyata karşı yeni edebiyatı, Doğu kültürüne karşı Batı kültürünü savundu. Gerçek şöhretini Sevet-i Fünun dergisi sıralarında **yapmış**; eserlerini realist bir görüşle, iç ve dış gözleme dayanarak yazmak yolunu **tutmuştur**. Hikaye, roman, fıkra ve mensur şiirlerinin dışında, çokluk, yalın, süssüz, yapmacıksız bir dil kullanır. Yoğun bir fikir yapısı, kesin ve atak bir eleştirisi vardır. Pervasız, cesur politik makaleleri yüzünden defalarca ölüm tehlikesiyle **karşılaşmış,hapsolmuş**, sürgüne **gönderilmiştir**. Zamanın bütün tartışmalarına **karışmış**, inandığı davalar uğruna, ömrünün sonuna kadar heyecanını kaybetmeden kalem savaşlarına **atılmış**, kudretli mantığı ile karşıtlarını susmak zorunda **bırakmıştır**.

(Karaalioğlu, 1973: 73)

- RIZA TEVFIK BÖLÜKBAŞI (1868-1949)

Şiirimize yeni bir hava getiren şair. Edirne'nin Cesirmustafapaşa ilçesinde doğdu.(...) Önceleri Servet-i Fünun şairleri yolunda şiirler **yazmış**; sonraları şiiri kensi ulusal kaynaklarımızdan yaratmayı düşünerek, halk edebiyatımızdan **yararlanmıştır**. (...) Mehmet Emin Yurdakul'la Ziya Gökalp'in elinde ahenksizleşen hece, ilk defa, onun elinde çağdaş dünyanın ve aydın insanın duygularını dile getiren bir lirizm kudreti **kazanmıştır**. (...) Rıza Tevfik Bölükbaşı; şiir, anı, eleştiri, edebi inceleme, felsefi nesir, çeviri türlerinde **yazmış**; şiirlerinde didaktik olmaktan **kaçınmış**; aşk, anı, vatan hasreti, tabiat güzellikleri, gurbet temalarını **işlemiştir**.

(Karaalioğlu, 1973: 150)

Konuşucunun kendisinin doğrudan tanık olmadığı bir durum olmasına rağmen; -mXş biçimbirimi burada kesinlik işlevi üstlenmiştir. Yani konuşucu, cümlelerde aktarılan durumu birebir görmemiş veya yaşamamıştır. Ancak biyografi

yazı türünde bilgilendirme amacı güdüldüğünden burada -mXş, kesinlik gösteren bir bilgi aktarımı işlevi üstlenmektedir. Bu işlevi -mXş, yapısal olarak çoğunlukla -Dır biçimbirimi ile birleşerek üstlenir ve böylece önermenin içeriğinin kesinliğini pekiştirir.

4.2.1.7. Radyo Oyunlarında -mXş Biçimbirimi

Hiç kuşkusuz oyun yazılarında da olay anlatımı ön plandadır ve -mXş biçimbirimine de oldukça yer verildiği görülmüştür.

- ERKEK: Fakat ben... kimseyi sulara itip öldürmedim.

1. KADIN: Kaypak bir kavramdır suçluluk. Sınırları kesin belirlenemez! Biraz da bize **kalmış**. Vicdan meselesi. Kendimizi suçlu hissediyorsak suçluyuz!

ERKEK: Eh, haksız da sayılmazsınız! Kendimizi biraz koyversek, suçluluk duygusu başlar. Hatalarımız **olmuştur**, bazı küçük hatalar. Yaparken farkına varmayız da sonradan bilincine varırız.

1. KADIN: Gazetede **okumuştum**. Bir barajda **olmuş** böyle bir olay. Sudan bir ceset **çıkarmışlar**, üç gün mü ne, suda **kalmış** bir ceset. Görgü tanıklarından biri şöyle diyor: "Bir arkadaşımın baraja gezmeye **gitmiştik**. Şelaleye doğru indik. Elli metre kadar uzağımda, genç bir adamın, bir kızı suya ittiğini fark ettim. Kız, acı bir feryat **koparmıştı**. Adam, ağaçlar arasında gözden kayboldu. Sonra kızın, girdaplı suda batıp çıkan gövdesini gördüm..."

ERKEK: Aradan üç gün geçince mi **hatırlamış** bunları?

1. KADIN: Evet, siz de öyle demediniz mi? Bazı ihmallerin sonradan farkına varılır. Olay sırasında hiçbir şeyin bilincinde **değilmiş**, **düşünememiş**. Ceset su yüzüne çıktıktan sonra, kovuşturmayla başlayınca, o zaman, tesadüf, gazetede olayı öğrendi, **hatırlamış** bunları. Aradan üç dört geçince..

(B. Necatigil,2013:21)

Karşılıklı diyaloglara dayanan oyun türünde bu biçimbirim, işaret ettiği kipsel değer açısından incelendiğinde -mXş'in işaretlediği anlamsal değerler birbirinden farklıdır. Örneğin; görgü tanıklarından birinin konuşturulduğu cümlelerde -mXş

biçimbirimi konuşucunun (görgü tanığı) gözlemine dayalı bir anlatmaya işaret etmektedir. Yine 1. Kadın'ın: "Gazetede okumuştum." söyleminde -mİş, başkasından öğrenmeye değil de konuşucunun kendi deneyimlerine dayanmaktadır. Hiç kuşkusuz cümlede 1. kişi çekimi -mXş'ın işaret ettiği anlamı destekler niteliktedir. Devamında aynı diyalogta "Bir barajda olmuş böyle bir olay" ifadesinde ise -mXş, konuşucunun kendi deneyimi değil de başka bir kaynaktan duyumunu kodlamaktadır.

İlk diyalogta verilen cümlede: "Biraz da bize kalmış, vicdan meselesi" derken -mXş, bir çıkarıma işaret etmektedir. Konuşucunun edindiği tecrübelerden ulaştığı sonuç anlamını kodlamaktadır. Ayrıca "hatalarımız olmuştur, bazı küçük hatalar" ifadesiyle -mXş, varsayımsal bir içerik kodlaması yapmaktadır. Yani konuşucu, bilincinin dışında gerçekleştirdiği hataların da olmuş olabileceğine gönderimde bulunmaktadır. Böylece olasılığa vurgu yapan konuşucu, varsayımsal bir anlam alanı oluşturmaktadır.

Ancak "Aradan üç gün geçince mi hatırlamış bunları?" ifadesi -mXş'ın yukarıda kodladığı işlevinden farklılık göstermektedir. Çünkü bu cümlede -mXş biçimbirimi, soru desteğiyle aktarım temelinde inanmama anlamına işaret etmektedir. Son bölümde -mXş ile kodlanan ifadeler ise konuşucunun bütün olayı yazılı bir kaynaktan (gazete) duyduğu anlamını desteklediği için bu sözcelemede -mXş, aktarım kodlamaktadır.

4.2.1.8. Eleştirilerde -mXş Biçimbirimi

Bir fikrin, bir durumun ya da bir olayın olumlu ya da olumsuz yanlarıyla ele alındığı bu yazı türünde de -mXş biçimbirimi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

- SANTAYANA-CROCE-MAURIAC

Geçen bir ay içinde üç düşünce ve edebiyat adamının adı gazetelerden şöyle bir geldi geçti. Oysa her birinin kendine göre dünya uygarlığına hizmeti vardır. Bunlardan François Mauriac bu yılki Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı. Elbet

romanları bundan sonra Türkçeye çevrilir ve onun üzerine, birkaç ay olsun, tanıtma yazıları çıkar(...)

George Santayana, İspanyol kökenliydi. 1863 yılında Madrid'de **doğmuştu**. Ama dokuz yaşından sonra Amerika'da **yetişmiş**, yıllarca Harvard Üniversitesi'nde profesörlük **etmiş**; Oxford'da, Sorbonne'da konferanslar **vermiş**, sonra akademik yaşamdan bıkarak profesörlükten **çekilmiş**, önce Oxford'da, ilk dünya savaşından sonra Paris'te, nihayet Roma'da **yerleşmişti**. Son savaş sırasında ve daha sonra kendisine rahibeler bakmaktaydı. Santayana gençliğinden beri şiir yazardı. Yetmişinde tek bir romanla günün en çok tartışılan romancısı oldu. Ama asıl filozof ve estetikçi olarak ün **kazanmıştı**(...)

(O. Burian, 1993:211)

Eleştirinin muhatabı hedef alındığından bu tür metinlerde bir durum tespiti söz konusudur. Bu yüzden eleştiriye konu olan şey hakkında öncelikle ön inceleme yapılmaktadır ve bu da -mXş biçimi ile kodlanmaktadır.

Cümlelerde bahsedilenler konuşucunun doğrudan kendisinin algıladığı durumlar değildir. Konuşucu, önermenin içeriğine dair bilgiyi bir başka kaynaktan edinmiştir. Yani -mXş, belirli bir geçmişte kesin bir biçimde tamamlanmış olan eylemlerin sonradan öğrenilmesi anlamına işaret etmiştir. Bu yönüyle -mXş, bu cümlelerde aktarım kodlamaktadır. Ancak metnin bağlamı dikkate alındığında görülüyor ki konuşucu, sunduğu içerik hakkında bilgiyi güvenilir bir kaynaktan edinmektedir.

4.2.1.9. Denemelerde -mXş Biçimbirimi

Herhangi bir konu hakkındaki düşüncelerin samimi bir üslupla ele alındığı ve okuyucuyu bilgilendirme ya da ikna çabasının olmadığı yazı türüdür. Örnek metinler incelendiğinde bu biçimbirimin kullanımına dair oldukça çeşitli anlamsal değerler saptanmıştır.

- "Bu dünya düzelmez, gününü gün etmeye bak" derken sen hep daha güzel, daha namuslu bir dünyanın peşindeysen, aynı kitaba sen zararlı ben faydalı dersek, nasıl ne niye dost olalım. Eskiden belki **olunabilirmiş**; çünkü daha dedelerimizin gününde dünya işleri bir yana, düşünceler bir **yanaymış**. Kimse düşündüklerinden bugünkü kadar sorumlu **değilmiş**. Arslana payını verdiği sürece dilediğin tekkeyi açar, dilediğin kafada **olabilirmişsin**. Şimdi öyle mi ya? Düşünüş ayrılıkları yüzünden dünyamızda kan gövdeyi götürüyor. İnsanlar düşüncenin tüfek kadar etkili olduğunu anladılar. Daha doğrusu baktılar ki düşünce günlük çıkarlardan sanıldığı kadar uzak **değilmiş**...

(Eyuboğlu, 1973: 75)

Örneklenen metinde -mXş biçimbirimi, bilginin kaynağı bakımından aktarım üstlenmektedir. Çünkü konuşucu, dedelerinin zamanındaki günlere gönderimde bulunarak cümlede ifade edilen bilgiye dolaylı yoldan ulaştığını kanıtlamaktadır. Yalnız buradaki aktarım, doğrudan bir başkasından kesin olarak alınan bir duyuma işaret etmemektedir. Nitekim konuşucu "Eskiden belki olunabilirmiş" ifadesiyle ön-sayıltısal bir kullanımı hissettirmektedir. Ancak sözcelerde görülüyor ki -mİş ile birlikte, bir çıkarsama da sezdirilmektedir. Özellikle son cümlede "...baktılar ki düşünce günlük çıkarlardan sanıldığı kadar uzak değilmiş" söylemiyle bugünün dünyasına dair bir çıkarsama söz konusudur. Bu çıkarsamayı konuşucu, başka insanlar üzerine atfederken; aslında derin yapıda kendi fikrini iletmektedir.

Böylece -mXş'in aktarım ve çıkarım temelinde şüphe ve hiciv anlam değerleri de bu metin için geçerli olmaktadır.

4.2.1.10. Atasözlerinde -mXş Biçimbirimi

Atasözlerinde de belirli bir olay anlatımı söz konusu değildir. Genel değerlendirmeler yapılmakta, durum saptamaları belirlenmekte ve genel bir mesaj verilmesi amaçlanmaktadır. Genel bir iletiye dayalı olması nedeniyle de atasözlerinde sözceleme öznesi, sözceleme zamanı ve yeri belirsizdir. Yapılan

incelemeler sonucunda daha çok "-r" biçimbirimi ile çekimlenmiş olanlara rastlansa da -mİş biçimbirimi ile çekimlenmiş atasözlerinin varlığı da tespit edilmiştir:

- *Danışan dağı aşmış, danışmayan(-m) yolu şaşmış.*
- *Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü şaşırmış.*
- *Mirasa "Nereye gidiyorsun?" demişler; "Esip vurmaya." demiş.*
- *Allah kardeşi kardeş yaratmış, kesesini ayrı yaratmış.*

Doğası gereği metin değil de cümle düzeyinde verilen atasözlerinde -mXş biçimbirimi görüldüğü üzere yol göstermek, ders ve öğüt vermek, ibret alınması için gerçekleri bildirmek gibi anlam alanlarına hizmet etmiştir.

4.2.1.11. Bilimsel Çalışmalarda -mXş Biçimbirimi

Bilimsel metinlerde kişisel yaşantılar, konuşucunun başından geçen olaylar değil; nesnel ölçütlerle belirlenmiş, doğruluğu herkesçe kabul edilen olgular ifade edilmekte, durum saptamaları yapılmakta ve çıkarımlara ulaşılmaktadır. Bu bağlamda bu tür metinlerde -mXş biçimbirimi, kesin kabulleri işaretler nitelikte işlev üstlenmektedir.

- Bu çalışmada okul öncesi dönem çocuklarının dil gelişimlerini desteklemek için çocukların fiziksel, bilişsel ve ruhsal gelişim özellikleri göz önüne alınarak yazılmış altı hikaye kitabının oluşturduğu veri tabanı; eylem durum türleri, eylem-üye yapısı dağılımı, eylem-biçimbirim etkileşimi ve eylem-belirteç kullanımı bakımından **incelenmiştir**. Çalışmanın sonuçları şu biçimde özetlenebilir: Hikaye kitaplarında 242 eylem **kullanılmıştır**. Bu sayının önemli bölümünü bitirme ve durum eylemleri oluşturmaktadır. Eylemlerin üye yapılarına bakıldığında, eylem üyelerinin çoğunlukla yalın durumundaki ad öbekleri olduğu görülmektedir. İkinci sırada, yönelme durumundaki ad öbeklerini alan geçişsiz eylem grubunun geldiği, bunları belirtme durumundaki ad öbekleri ile kullanılan geçişli eylem grubunun takip ettiği görülmektedir. Hikaye metninin özelliklerine uygun olarak, bitmişlik/geçmiş gösteren -DI ve -mİş biçimbirimleri en fazla bitirme eylemleriyle **kullanılmıştır**.

Veri tabanında belirlenen zaman belirteçlerinden, zaman odaklı belirteçler tüm eylem türleriyle en çok kullanılan belirteç türü **olmuştur**. Bu belirteç türünün durum eylemleri ve tamamlama eylemleri ile olan kullanım sıklığı aynıdır. Zaman odaklı belirteçler en az edimsel eylemlerle, sürerlik, sıklık ve tamamlama belirteçleri tüm eylem türleriyle çok nadir **kullanılmıştır**.

(Ortaköylüoğlu, 2015: 238-239)

Yukarıda bir makalenin sonuç bölümünden alınan örnekte görüldüğü gibi -mİş biçimbirimi, yazarın ortaya koyduğu bilimsel bulguları kesinlik işleviyle kodlar niteliktedir. Ayrıca bu tür metinlerde yazar ile olgular arasında bir mesafe bulunmaktadır. İşte bu yüzden konuşucu ile sözcüğü arasındaki mesafeyi gösteren -mİş, bilimsel metinlerde eylem çekimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim makalelerin özet bölümlerinde de sıklıkla rastladığımız -mİş biçimbirimi, bu bölümlerde de yukarıda bahsettiğimiz işlevlerde kullanılmaktadır ve yine gözlemlere dayalı kesin kabulleri aktaran "-mXş + -Dİr" yapısı ile karşımıza çıkmaktadır:

- Araştırmada söylem dilbilgisi yaklaşımı çerçevesinde Türkçe sözlü söylemde {-Dİr} biçimlerinin kiplik alanları, sıklık kullanımlarının belirlenmesi **amaçlanmıştır**. Bu amaç doğrultusunda ulusal kanallardaki sağlık, politik sohbet, güncel sohbet ve kültür-sanat konulu yayınlardan kaydedilen 15 saatlik veriler yazıya aktarılarak bir bütünce **oluşturulmuştur**. Çalışma verileri bütünce temelli söylem çözümlemesi yöntemiyle "Bağlam İçinde Anahtar Sözcük Arama" (BIAS-TR) programı kullanılarak **çözümlemiş**ti. Bütüncede {-Dİr} biçimbiriminin kullanıldığı cümleler ve cümlelerin içinde bulunduğu bağlamlar örneklem olarak **seçilmiş**, seçilen örneklerden hareketle çalışmanın bulgular bölümünde {-Dİr} biçimlerinin belirteçlerle ve diğer dil bilgisel yapılarla kullanım sıklığı ve anlamlarla **belirlenmiş**, bu belirlenmeler tablolar üzerinde gösterilerek **açıklanmıştır**.(...)

(Kerimoğlu-Aksu, ÖZET, 2015)

Görüldüğü üzere bilimsel çalışmaları ele alan yazılarda söylemin öznesi, yeri ve zamanı belirsizdir. Bu yönüyle bu tür çalışmalarda olay anlatımı bulunmamakta; tasvir etme özelliği öne çıkmaktadır. Ayrıca tespit edilen bulgulara odaklanılmakta ve -mXş ile işaretli eylemler sürecin aşamaları olarak anlatılmaktadır. Dahası bu tür metinlerde 3. tekil kişide edilgen cümleler kullanılması, bu metinleri zaman açısından "zamansızlaştırmak"la kalmamakta; kişi açısından da "kişisizleştirmekte"dir.

4.2.1.12. Öykülerde -mİş Biçimbirimi

-mXş biçimbirimi; yer, zaman ve kahraman unsurları ekseninde gerçek ya da gerçekleşme olasılığı olan olayların anlatıldığı hikayelerde en az -DI biçimbirimi kadar kullanım sıklığına sahiptir.

- Renkten bir şey **kaybetmemiştik**. Çünkü şamar iki suratının bir tarafını da kırmızı kırmızı **etmişti**. Hele benimki cayır cayır yanıyordu. Başım **sersemleşmişti**. O ana kadar böyle sert, acıtıcı bir şamar **yememiştim**. Sütнімem bazen bunalır, bana bir tokat kaptırırdı ama onunki Kalfa'nın şamarı yanında ayva marmelatı gibi kalır! Ne dersiniz? İhtimal ki olağanüstü bir korkunun, sinir bozuculuğu da **eklenmiş olmalıydı**. Biraz sonra öğle paydosunda eve gittiğimde sütнімem hemen farkına vardı. Anneme:

-Hani, bu çocuğun yüzünün bir yanına allık **gelmiş**, dedi. Rahmetli annem baktı...O bile **biliyormuş** ki yumuşak yumuşak:

-Kalfa mı dövdü? Deyince, mektepte gözlerimden bir damla yaş akmışken, burada birdenbire boşandım.

(A. Rasim, 2007: 32)

- Şefik Bey Halide'ye çamaşır **yıkamış**, parasını **vermemiş**: "İki gömleğim paralandı, bir çorabım kayboldu" **diyormuş**. İş yalnız bununla kalsa Halide **aldırmayacakmış**, nasıl ki bir aydır hiçbir şey **söylememiş**. Ortada böyle bir anlaşmazlık varken bir de bir akşam Şefik Bey'e iki genç çocuk misafir **gelmişler**.

Bir masa örtüsü **istemiş**. Halide, üst katta oturan Yahudi madamın hizmetçisinden eğreti bir örtü **almış**. O gece bu yeni örtüyü hem **yakmışlar**, hem şarap döküp **lekelemişler**. Halide, Şefik Beye bu örtüyü ödemesini **söylemiş**. Şefik Bey **aldırmamış**...

(Esendal, 2011: 41)

İncelenen öykülerde görülmüştür ki -mXş biçimbirimi, belirli bir geçmişte tamamlandığı varsayılan olayların anlatımına işaret etmektedir. Bu yönüyle masallardaki anlatı işlevine benzemektedir. Ayrıldıkları nokta ise, metin türlerinin farklılığıdır. Çünkü masallarda anlatılan olaylar olağanüstü iken, öykülerde anlatılan olaylar genellikle gerçek ya da gerçeğe uygun niteliktedir.

4.2.1.13. Söyleşilerde -mXş Biçimbirimi

Yazarın herhangi bir konu hakkındaki düşüncelerini karşısında okuru varmış da onunla konuşuyormuş gibi aktardığı metin türlerinde de -mXş biçimbirimine sıklıkla rastlamaktayız. Bu metinlerde -mXş'in birden fazla kullanım özelliği görülmektedir.

- Genç yazarlardan biri **üşenmemiş**, bana güzel güzel öğütler veriyordu geçenlerde: **saygısızlık** benim ettiğim. Dünün şairlerinden biri **büyükmüş**, çok **büyükmüş**, ben onu beğenmediğimi ulu-orta **söyleyiveriyormuşum**. İyi **bilmiyormuşum** o şairin yazdıklarını, beğenmeyişim **bilgisizliğimdenmiş**, başımı ellerimin arasına alıp da bir okusam, neler neler **bulurmuşum** o yazılarda! **Alıklığımdanmış** benimki: düşünceli bir kişi ne yapar yapar, bilgisizliğini belli **etmezmiş**. Artık **birakmalıymışım** böyle işleri, benden öğrenip birtakım çoluk çocuk da azıtıyor, o büyük, çok büyük şaire dil **uzatıyorlarmış**. Anlıyacağınız, türediler eline **düşmüş** edebiyat acunu...

(Ataç, YAVAŞÇA, 1964:367)

Örnek olarak alınan metinde -mXş biçimbiriminin iki farklı anlam özelliği (aktarım ve çıkarım) saptanmıştır. İlk cümlede yazar, "Genç yazarlardan biri

üşenmemiş, bana güzel güzel öğütler veriyordu geçenlerde" ve son cümlede "Anlıyacağınız, türediler eline düşmüş edebiyat acunu" derken cümlelerde bahsedilen durum hakkında bir tespitte bulunmaktadır. Nitekim -mXş biçimbirimi çıkarım anlamına işaret etmektedir. Çıkarım kullanımında konuşucu, aktarılan süreç sonunda geline son noktayı anlatırken olayın o noktaya gelmesini sağlayan süreçten uzaktır. Yani konuşucu, bu sürecin hiçbir anına tanık olmamıştır ya da olaya katılmamıştır. Aynı zamanda belirlenen ifadelerde -mXş, çıkarım temelinde küçümseme ve alay anlamları kodlamaktadır. Yani bu biçimbirim, tamamlanan eyleme karşı hiciv tavrı ileten bir küçük düşürme işlevinde kullanılmıştır.

Metnin diğer cümlelerinde eylem çekimi olarak kullanılan -mXş biçimbirimi ise aktarım temelinde pragmatik olarak hiciv yan çağrışımı iletmektedir. Kuşkusuz aktarım kullanımında konuşucu, bütün olayı başkasından duymuş ve olayın hiçbir kesitini bilinçli olarak gözlemlememiştir. Duyuma dayalı olan ifadelerde -mXş, aktarım işlevi yanında edimsel uzanımları doğrultusunda hiciv yan çağrışımı olan ironi de kodlamaktadır. Hatta "Başkaları öyle diyor, ama aslında değil" ifadesinin bu cümleler için kabul edilebilir olması da önermeye yanlış değerinin yüklendiğini kanıtlar niteliktedir.

4.2.1.14. Fıkralarda (Mizahi Anlatılarda) -mXş Biçimbirimi

Toplumsal değerlerin mizah yoluyla aktarıldığı fıkralarda da -mXş biçimbirimine sıklıkla rastlanmaktadır. Bu tür anlatılarda her şeyden önce yaşanan olaylar değil, bu olaylar üzerinden verilmek istenen ileti ön planda olmaktadır.

- Hoca bir gün evinin penceresinde **oturmuş**, sokağı **seyrediyormuş**. Derken çisenti halinde bir yağmurdur, **başlamış**. Gittikçe **fazlalaşmış**, sicim gibi yağarken Hoca, **bakmış** ki dostlarından biri, cübbesini **çemremiş**, koşarcasına evine gidiyor. Tam Hoca'nın evinin hizasına gelince Hoca, vah vah **demiş**, **okumuş** adamsın da, hiç Tanrı'nın rahmetinden kaçılır mı? Adamcağız **utanmış**, doğru **demiş**, **yavaşlamış**. Yağmur tepesinden **girmiş**, tırnağından **çıkmiş**, evine **varmış** ki su gibi. Olacak bu ya, o adam, bir gün penceresinden sokağı seyrederken gene yağmur **başlamış**.

Derken bir de ne görsün? Hoca yel yeperek, yelken kürek, doludizgin evine koşmada. Hocam **demiş** adam, hani Tanrı'nın rahmetinden kaçılmazdı, bu hal ne? Hoca, sus bre bilgisiz **demiş**, ben, Tanrı'nın rahmetinden kaçmıyorum, yere düşen rahmeti çiğnemeyeyim diye koşuyorum.

(Gölpınarlı, Nasreddin Hoca, 1996: 35-36)

- Hoca'nın evine hırsız **girmiş**. Hoca, yüke **saklanmış**. Adamcağız, evin içini, dışını **aramış**, çalacak işe yarar bir şey **bulamamış**. Bu sırada acaba burda bir şey var mı diye yükü **açmış**. **Bakmış**ki içerde Hoca, dimdik durmada. Birden şaşırıp yüreği çarparak â **demiş**, sen burada mısın? Hoca, evet **demiş**, çalacak bir şey bulamıyacağını biliyorum da utancımından saklandım senden.

(Gölpınarlı, Nasreddin Hoca, 1996: 61)

Hiç kuşkusuz konuşucu, aktarılan olayların doğrudan muhatabı konumunda değildir. Sadece anlatıcı yönüyle ön plana çıkan konuşucu, olayları kendi algısı yoluyla değil de bir başkasının algısı aracılığı ile aktarmaktadır. Metnin bağlamından hareketle -mXş biçimbiriminin geçmişte ve kesin bir biçimde tamamlanmış, fakat sonradan öğrenilmiş durumlara işaret ettiği tespit edilmektedir. Yani -mXş, konuşucunun sözlü ya da yazılı kaynaktan öğrendiği bilgiyi dinleyiciye aktarırken kullandığı "bilgiye temellikanita dayalılık"anlamını kodlamaktadır. Bu yönüyle -mXş, aktarım işlevini üstlenirken; aynı zamanda metnin türü de dikkate alındığında belirsiz bir geçmiş zamana da gönderimde bulunmaktadır. Bu biçimbirimin kullanımından doğan aktarım işlevine ilaveten konuşucunun önermenin içeriğine ilişkin inancının kesin olmaması da söz konusudur.

4.2.1.15. Tekerlemelerde -mXş Biçimbirimi

Çocuklarda dil gelişimine destek olmak aynı zamanda sesletimi zor olan ifadelerde dil sürçmelerini engellemek amacıyla okunan tekerlemelerde az da olsa eylem çekimi biçiminde -mXş biçimbirimine rastlanmaktadır.

- *Bir berber bir berbere bre berber beri gel diye bar bar **bağır**mış.*

- *Çapakçurlu çipil Çatalın çar çur ettiği çil çil liraları çöpçatan çakmacının çıvıtçı kızı iç etmiş.*
- *İbişle Memiş mahkemeye gitmiş mahkemeleşmiş mi mahkemeleşmemiş mi?*
- *Kara kızın kara kayışını kasışını kızmayışına şaşırmışsın da kara kazın kızışıp kayısı kazışına şaşmış kalmışsın.*
- *Korkorozlanan koca köstek kostak kostaklanmış kök sökmek kösnül kösnül bakmak da ne takmak demiş.*
- *Vefasız varvara farfara fırıldayışlı vefalı fırıldağını vınlayan yele fırlatan Veli'nin vaktiyle vefalıstıymuş*

(Karadağ, 1996: 53-55)

Tekerlemelerde cümle düzeyinde yerini bulan -mXş, daha çok eylem çekimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu çekimlerde mantıklı bir söylemin aktarımı değil; söylemi zor olan seslerin bir araya getirilmesi amaçtır. Kuşkusuz cümlelerde -mXş, bir olay ya da durumun aktarılması noktasında işlev üstlenmiştir.

4.2.2. -mXş Biçimbiriminin Anlamsal Değerleri-İşlevleri

-mXş biçimbirimi gerek incelediğimiz metin türlerinde gerekse günlük konuşma dilinde kipsel açıdan şu anlamsal değerlerle-işlevlerle kullanılmaktadır:

4.2.2.1. Aktarım

-mXş biçimbiriminin sergilediği en temel işlevlerden biri aktarım işlevidir. Bu işlevi kodlayan cümlelerde -mXş biçimbirimi, konuşurun bilgisinin ikinci elden kanıta dayandığını işaretlemektedir. Yani aktarım işaretleyen cümlelerde, konuşanın atıf noktası üçüncü kişilerin sözleri olmaktadır:

- "Yeryüzüne bir felaket çöktü. Hepimizin efendisi, kralların kralı, insanlar arasındaki tanrı, tanrılar arasındaki insan yüce Erdeşir şanlı hükümdarlarının yanına gitti..." diye başladı katip.

Hürmüz sözünü kesti:

"Büyükbabam **ölmüş.**"

Gözlerindeki bir korku kıvılcımı sönmüştü. Mani'nin gözlerinde ise dönüş yolu şekilleniyordu.

(Maalouf, 2004:127)

Yukarıda sunulan söylemde konuşucu, önermede aktarılan bilginin bir başkasından edindiği bilgi olduğunu kodlamaktadır.¹⁰ Daha çok 3. kişi çekimlerinde ortaya çıkan -mXş'ın aktarım işlevi, konuşucunun bilgiye birinci elden değil ikinci elden ulaştığını sergiler niteliktedir. Ayrıca cümlelerde birimi çıkararak denetlemek mümkündür. -mXş biçimbirimini cümlelerden çıkardığımızda ise geride aktarım işaretleyen bir başka ögenin bulunmadığı açıkça görülebilmektedir.

4.2.2.2. Çıkarım

Konuşurun bilgisine dayalı bir yorum işaretleyen -mXş biçimbirimi bazı cümlelerde çıkarım da kodlayabilmektedir. Hatta bu işlevini en az aktarım işlevi kadar yoğun olarak sergilemektedir. Çıkarım işlevi konuşurun gerçekleşmiş olan eylemle ilgili yorumlarına dayanmaktadır. Yani konuşanın atıf noktası kişinin deneyimlerine dayanan çıkarsamalarıdır:

- En sağlam kişilerin korku süresince inanılmaz şaşkınlık hallerine düştükleri olur. Bilgisiz halkı, korkudan atalarını mezardan çıkmış, kefenlerine sarılı dolaşır görenleri, cinlerin perilerin saldırısına uğrayıp çarpılanları bir yana bırakıyorum, meslekleri gereği korkmamaları gereken nice askerlerin korkudan bir koyun sürüsünü zırhlar kuşanmış bir alay, sazları, kamışları mızraklı akıncılar, dostları düşman, beyaz haçı kızıl haç sandıkları az mı **görölmüştür?**

(Montaigne, 1999: 179)

¹⁰ Bu cümleler yine de bağlam içinde çıkarım tanıtısal değerini alabilirler. Bu durum Türkçenin bu iki ulam arasında dil bilgisel ayırım yapmamasının bir sonucudur.

- mezarlık yolundan yürütüldünüz mü hiç dualar ki korkularda **öğrenilirmiş...**

(Özer-Şiir Defteri, 2011:271)

Söylemlerin içinde bulunduğu bağlam dikkate alındığında -mXş, konuşucunun üçüncü kişiden duyduğu ifadeyi değil; doğrudan kişinin tecrübelerine dayalı bir çıkarsamayı işaretlemektedir.

4.2.2.3. Varsayım

Birdiğer kipsel kullanım olan varsayım anlatan söylemler de -mXş biçimbirimini eylem çekimi olarak kabul edebilmektedir. Gerçekleşmemiş olaylara işaret eden şu tip ifadeler varsayım içinde değerlendirilebilir:

- "Akşama gelecek misin? diye soruyorlar. Ben ne bileyim taa öğlenden, akşama ne yapacağımı? Bir otelin önünden geçiyor olursun. Bakıyorsun, bir tanıdık **çekip almış** seni içeri. Barda içki **ismarlamış**. İnsanlarımızı konuşmaya **dalmışız**.

(Ağaoğlu, 1976: 97)

İfadelerden anlaşılacağı üzere çekimli eylem olarak -mXş, gerçekleşmiş olayların aktarımını değil; varsayımsal bir anlam alanını işaretlemektedir. Varsayımların ilk başladığı cümledeki bakmak fiilinden itibaren cümlelerde bilginin kaynağı, varsayılan bir durumun görsel olarak algılanmasıdır.

4.2.2.4. Şaşkınlık

Kuşkusuz -mXş'li kullanımların yan çağrışımlarından biri de şaşkınlık olabilmektedir. Ancak şaşkınlık anlamı taşıyan cümlelerde -mXş, soru yoluyla desteklenmektedir:

- Aaa baksanıza, daha şubat ayında papatyalar **açmış**.

Ayşe öğretmen **mi olmuş**? Oysa hiç sevmezdi çocukları..

Cümlelerde -mXş biçimbirimi şaşırma anlamı kodlamaktadır. Ancak ilk cümlede konuşucunun kişisel algılamalarına dayalı bir şaşırma ifadesi anlamı işaretlenirken; diğer örnekte ise, konuşucunun üçüncü bir kaynaktan duyumuna dayalı bir şaşırma anlamı soru yoluyla desteklenerek kodlanmaktadır.

4.2.2.5.Şaka

-mXş biçimbiriminin 90'lı yıllardan itibaren yeni bir pragmatik anlamı ortaya çıkmıştır. Bu kullanım, "demek" fiilinin "-r" eki ve "-mXş" biçimbirimi ile birleşiminin 1. tekil kişiye göre çekimlenişiyle sınırlı kalmıştır: *dermişim*. Bu özel kullanım ilk önce televizyon ve radyolardaki talk-show programlarında ve dj konuşmalarında ortaya çıkmıştır.

- "Sabah oturuyorum televizyonun karşısına, akşam kalkmıyorum, orada uyuyorum **dermişim!**"

(www.milliyet.com.tr)

Örneklenen ifadede konuşucu, önce ciddi bir tavırla durumu aktarır; sonrasında ise gülümseyerek "dermişim" ibaresini ekleyerek söylemi ile gerçeklik arasındaki mesafeye işaret eder. Yani şaka çağrışımı ile önermenin içeriğinin yanlışlığına dikkati çeker. Cümlelerin tamamında şaka anlamı düşünülebilir. Ancak -mXş'ı cümleden çektiğimizde şaka anlamının düştüğünü görüyoruz. Bu nedenle şaka anlamını verme noktasında -mXş'ın seçimini gerekli görüyoruz.

4.2.2.6. Şüphe

Bir söylemde konuşanın atıf noktası, üçüncü kişilerin sözleri veya kişisel algılamalar olabileceği gibi konuşanın çıkarsamaları da olabilmektedir. İşte

konuşanın atıfta bulunduğu bu çıkarsamalar, bağlamda bulunan özel sözcüksel ve söz dizimsel unsurların etkisiyle şüphe çağrışımını destekleyebilmektedir:

- "Duvarın yüzeyi de sarı beneklerle dolu. Dikkatsiz bir hemşire, enjektöründen ilaç **mi püskürtmüştü**, **yoksa** benden önce yatan hasta, portakalını yerken dişlerinin arasından suyunu **mu fışkırtmış?**"

(Ağaoğlu, 1976: 43)

Yukarıdaki örnekte konuşan, yeni yatırıldığı bir hastaneyi betimlemektedir. Buradaki şüphe unsuru ise, "mi... yoksa mi..." soru yapısından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bir olgu arasındaki iki muhtemel çıkarsama doğal olarak şüphe çağrışımına gönderimde bulunmaktadır.

- "... **herhalde** bizi bu fare deliğinde açlıktan gebertmeğe **karar vermişler**."

(Dinamo, 1973: 83)

Bilgi kipliği değerinde olan yukarıdaki cümlede, "herhalde" sözcüğü tecrübelerden yola çıkarak varılan bir çıkarsamayı kodlamaktadır. Böylece cümle çıkarsama temelinde bir tereddüte işaret etmektedir. Ancak sözcelemdeki tereddüt olgusunun -mİş biçimbiriminden kaynaklı olup olmaması da değinilmesi gereken bir noktadır. Örneğin ifadeyi şu şekilde değiştirdiğimizde: "... herhalde bizi bu fare deliğinde açlıktan gebertmeğe karar verdiler." derken görülüyor ki cümle yine tereddüt çağrışımı iletmektedir. O halde cümledeki anlamsal değer -mXş ya da -DI ekinden değil "herhalde" kelimesinden kaynaklı olduğu söylenebilir.

Ancak söylemdeki -mXş biçimbirimi, kipsel değer taşıyan bir unsura (herhalde, galiba vb.) rağmen bazen başat kavram olarak boy gösterebilir:

- "Cadı nerede? Doktorun söylediklerini ona söylemedin mi?"

Söylememiş. Komşuya **gitmiş** o **galiba**. **Konuşmuyorlarmış** o günden beri."

(Safa, 1996: 154)

Örnekte verilen "Komşuya gitmiş o galiba" cümlesinde dolaylılık (-mXş), kipsel unsurdan (galiba) bağımsız olarak varlığını korumaya devam etmektedir. Çünkü "3. kişiden işitilen şüpheli bilgi" konuşan tarafından dolaylı şekilde aktarılmaktadır. Anlaşıyor ki konuşanın atıf noktası üçüncü kişilerin sözleri olduğunda -mİş, şüphe anlamını tek başına da üstlenebilmektedir.

4.2.2.7. Serzeniş

Bilginin kaynağı bakımından aktarmaya işaret eden -mXş, pragmatik kullanımlarında ise serzeniş, sitem bildirebilmektedir:

A: ...bizim de bir evimiz olacak, diye mırıldandı.

B: Olacak, dedi Nuri. Küçük müçük, fakir makir.

A: Neden fakir **oluyormuş**? dedi Melahat.

Görüldüğü gibi -mXş, örneklenen cümlede aktarım iletmektedir. Ancak çağrışımsal olarak da söylenen sözün konuşan tarafından beğenilmediğini ifade ettiği için "*neden, niçin, niye*" gibi sebep bildiren soru sözcükleriyle bu çağrışım güçlendirilmektedir.

- Giyilmiş ve eskimiş üzüntüler gibi her şey
Çoğalırken bir mektubun içinde anladım
Devleti sevmekten beni sevmeye fırsat **bulamamış** babam.
(Gökburun-Şiir Defteri,2011:299)

Örneklenen ifadede -mXş, konuşucunun kendi yaşamı üzerinde çıkarım temeline dayalı bir sitem, serzeniş kodlamaktadır.

4.2.2.8. Meydan Okuma

-mXş biçimbiriminincümeleeye yüklediği pragmatik çağrışımlardan biri de meydan okuma çağrışımıdır:

- "A: Git işine kafamı bozma benim. Amir mamir dinlemem. Fena olur sonra.
B: **Ne olurmuş**, haddini bil de konuş sen."

(www.elbruz.net)

Söylemde -mXş, "ne" soru sözcüğü ile birleşerek aktarma temelinde meydan okuma çağırtışımı iletmektedir. Yani konuşurun karşısındaki kişiye karşı bir başkaldırışı söz konusudur.

4.2.2.9. Alay

-mXş biçimbirimi, çıkarsama temelinde alay¹¹ çağrışımı iletebilmektedir:

- "Ben üç kurşundan birini vurdum. Fasarya hiçbirini vuramadı. 'Tam muhafız yapacak adamı **bulmuşlar**' dedim. 'Sana güvenenin aklına şaşayım.'"

(Taner, 1970: 310)

Yukarıda örneklenen ifadede alay işlevinin doğrudan -mİş üzerinde olmadığını görmekteyiz. Çünkü -mXş'i cümleden çektiğimizde de bağlamsal olarak alay iletisi açıktır. Ancak -mXş, burada alay işlevine katkı sağlar niteliktedir.

- Ahmet kitabın kapağını açmadığı halde sınavı **kazanacakmış(!)**

Buradaki örnekte ise alay, doğrudan -mXş üzerinde toplanmıştır. Çünkü bu biçimbirim bir başkasıyla değiştirildiğinde aynı anlamı vermeyecektir.

¹¹ "Alay" ve "hiciv" kavramları birbirine benzer ifadeler olmakla beraber aralarındaki küçük de olsa anlam farkı bulunmaktadır. Bu kavramların TDK'ye göre tanımlarını açıklamak yerinde olacaktır:
Alay: Bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun gülünç, kusurlu, eksik vb. yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapma.
Hiciv: Yergi

4.2.2.10. Hiciv

Türkçede -mXş biçimbiriminin tipik özelliklerinden biri de önermede pragmatik düşünce olarak hiciv yan çağrışımı iletmesidir. -mXş biçimbirimi, bu alanda yetkinleşmiş kullanımlara sahiptir. Konuşanın olayı aracısız olarak algıladığı bağlamlarda -mXş'in işaretlediği cümle hiciv ifadesine yarayabilmektedir:

- "Karidesleri hep ben ödedim, o gitti başkasıyla evlendi. O da nankörün **biriymiş!** Zaten beni hiç konuşturuyordu. Hep kendisi konuşuyordu. Kurtulduğuma sevindim bile."

(Ağaoğlu, 1976: 99)

Örnekte -mXş ile kodlanan ifadede, bilginin kaynağı konuşanın kendi çıkarsamasıdır. Ancak bu biçimbirimin edimsel kullanımından doğan bir ifadeyle cümle, küçük düşürme anlamı iletmektedir.

Ayrıca -mXş biçimbirimi, aktarma temelinde ironi çağrışımına işaret edebilmektedir:

- "Dinlemiyor. Bırakın beni efendim diyor. Su testisi su yolundakı**ırılırmış**. Memlekete kılıcı ile hizmet **edemiyormuş**; bari kalemi ile hizmet **etsinmiş**. Bu işlerde yaşın ne ehemmiyeti **olurmuş**?"

(Taner, 1970: 14)

-mXş biçimbirimi, genellikle aktarma temelinde ironi anlamına işaret etse de bazen alışılmışın dışında bilginin kaynağına yönelik örtülü de olsa hiçbir atıfta bulunmayabilir:

- "Yok**bankacılıkmış**, hariciye **memurluğu imiş**, mühendislik veya **avukatlıkmış**, boş verirdi Miralay böyle ıvır zıvır mesleklere..."

(Taner, 1970: 7)

-mXş, konuşanın kişisel deneyim ve izlenimleri sonucunda elde ettiği çıkarsamayı ironi çağrışımıyla iletebilmektedir:

- "Ben size bir şey söyleyeyim mi; **hürriyetmiş, demokrasiymiş, insan hakları imiş**, hepsi faso fiso bunların."

(Taner, 1970: 193)

Bağlamdan anlaşılacağı üzere -mXş, konuşucunun bakış açısıyla kavramların değersizliğini kodlamaktadır.

4.2.2.11. İltifat

-mXş biçimbiriminin işaretlediği diğer bir çağrışım ise iltifat anlamıdır. Bu bağlamda konuşucu, aynı hiciv çağrışımında olduğu gibi olayı aracısız olarak algılamaktadır. Bağlamda kafiyeli cümlelerle konuşan kişiye karşı, konuşucunun verdiği cevapta -mXş biçimbirimi, hem bir çıkarsama hem de bir iltifat bildirebilmektedir:

- A: "Felek demişler buna. ..Kimisini azdırır, kimisini üzdürür, kimisini ezdirir, kimisinin de şair Nesimî gibi derisini yüzdürür.

B: Neler de **bilirmişsin** sen...

(Taner, 1970: 244)

Görüldüğü üzere -mXş biçimbirimi, söylemdepragmatik olarak iltifat iletebilmektedir. Ancak iltifat çağrışımı; mimik, tonlama, duygusal arka plan gibi unsurların etkisiyle aslında ironi olarak yorumlanmaya da elverişlidir. Nitekim "Neler de bilirmişsin sen" sözcüsü, anılan etkenler çerçevesinde rahatlıkla ironi amaçlı kullanılabilir.

4.2.2.12. Lakaytlık

-mXş biçimbiriminin bir diğer pragmatik çağrışımı ise lakaytlıktır. Ancak -mİş'in bu çağrışımı ilettiği durumlarda bilginin kaynağına herhangi bir atıf söz konusu değildir:

- "Dışarıda ay **çıkılmışmış**, ay ışığına deniz **vurmuşmuş**, arka taraça püfür püfür **esiyormuş**... Basketçi Erdal'la arkadaşlarının umurlarında bile değildi."

(Taner, 1971: 108)

Yukarıdaki örnekte, konuşanın -mXş'ı bilginin hangi kaynağına atıfla kullandığı belirsizdir. Yani basketçi Erdal ve arkadaşlarına cümlelerde sıralanan gelişmeler birileri tarafından mı haber verildi yoksa bu gelişmeler onların algılamalarına açık bir ortamda mı gerçekleşti de ilgilenmediler, tüm bunlar net değildir. Ancak "umurlarında bile değildi" ifadesi sözcelemin lakaytlık anlamını netleştirdiği açıktır.

4.2.2.13. Doğru Yolu Gösterme

Eylem çekimi olarak -mXş biçimbirimi, -sA şart ekiyle birleşerek 3. kişiye işaret eden bir biçime girebilmektedir. Bu yapı, konuşucunun muhatabı ile arasındaki duygusal yakınlığa göre basitçe doğru yolu gösterme veya bir tür ders verme, hizaya getirme anlamlarını ifade edebilmektedir. Örnekleme gerekirse bir gazete haberi şöyledir:

"Sosyetik güzel(!) Derin Mermerci, kendi kullandığı arabasıyla bir davete giderken yolunu kaybetmiş, kendini kavga eden 40-50 kişilik bir grubun ortasında bulunca çok korkmuş ve (...) Şimdi uzak bir yere giderken şoför kullanıyormuş. "

Yukarıdaki gazete haberini okuyan kişinin yorumu ise şöyledir:

- "O kadar da uzağa **gitmeseymiş**."

(Serdar Devrim, Hürriyet, 18.04.2004)

Örneklenen kullanımda -mXş, konuşucunun özneye karşı "önceden düşünmeliydi" "bu ona ders olsun" gibi bir anlama işaret etmektedir. Yani -mXş, cümlede bir duyum değil; pragmatik olarak doğru yolu gösterme, ders verme çağrışımı kodlamaktadır.

4.3. Görünüş Kavramı ve -mXş

Özellikle tipolojik incelemelerde görünüş kategorisi ele alınan bir kategoridir. Türkçede bu kategorinin bir şekilde karşılanıp karşılanmadığı sorusuna cevap aranmaktadır. Dil bilim incelemelerinde zaman kategorisine göre araştırılma tarihi daha yeni bir fiil kategorisidir. Ancak zamandan bağımsız bir kategori değildir. "Görünüş (aspect); fiilin başlama, devamlılık, bitme, tekrar etme gibi süreçlerin hangisine sahip olduğu ile ilgili bir kategoridir" (Kerimoğlu, 2014:181). Görünüş kategorisi, zaman kategorisinden zamanın niteliği yönünden ayrılmaktadır.

Dahl (1985), "Zaman ve Görünüş" incelemesine yer verdiği eserinde bu kategorilerin ayırımına dikkat çekmiştir. Zaman ve görünüş ayrımı ise şu şekilde benzer bir örnek üzerinden açıklanabilir:

- a. *Ali eve geldiğinde, kitabımı okuyordum.*
- b. *Ali eve geldiğinde, kitabımı okumuştum.*

-yor-du eklerini alan ilk cümlede kitap okuma sürecinin Ali'nin eve geldiği esnada devam ettiği bildirilmektedir. "b" cümlesinde ise -muş-tu ekleriyle ise bu sürecin tamamlandığı ifade edilmektedir. Bu cümlelerin her ikisi konuşma anı referans alınırsa geçmiş zaman olarak belirlenecektir. Ancak bu iki cümlelerin görünüşleri aynı değildir. "a" cümlesinde devamlılık-bitmemişlik görünüşü varken; "b" cümlesinde bitmişlik görünüşü vardır. Bu durumu benzeri bir örnekle tartışan Dahl (1985), devam etme gibi bir sürecin zaman (time) kavramından çok farklı olmadığından hareketle; görünüşü zamandan soyutlamanın mümkün olmadığını savunur. Çünkü her iki cümlede de olay ve süreçler (Ali'nin gelişi ve kitap okuma süreci) aynıdır. Ancak araştırmacı aradaki farkın "tense" lerin konuşma anına göre

"time" ile ilişki kuran gösterimsel (deictic) kategoriler olmasından kaynaklandığını, görünüşün gösterimsel olmadığını (non-deictic) belirtir. Yani Dahl (1985), görünüş ve zamanın ayrılmasındaki tek ölçünün gösterimsel olma ve olmama olduğunu savunmaktadır.

Comrie (1998) ise görünüşü iç zaman ve dış zaman kavramlarını kullanarak açıklamaktadır. Zaman kategorisi için, bir başka zaman noktasının önemli olduğunu; ancak görünüşün bir başka zaman noktasıyla ilgilenmediğini belirtmektedir. Araştırmacıya göre görünüş; ifade edilen durumun iç zamanını, dilsel zaman ise cümlede ifade edilen durumun dış zamanını işaretlemektedir.

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde görünüş kategorisi şu şekilde tanımlanmaktadır: "Eylemin anlattığı iş, oluş, edim vb.'ni konuşucunun nasıl gördüğünü belirten dilbilgisi ulamı." (Vardar, 1998: 111). Ayrıca araştırmacı zaman kategorisinden ayrılan görünüşü; eylemin bitmişliği, bitmemişliği, başlangıcı, gelişimi, sonucu, yinelenişi vb. bakımından ele alındığını vurgulamaktadır. Görüldüğü üzere görünüşün özellikle *bitmişlik*, *bitmemişlik*, *yineleniş* gibi kavramlarına zamandan ayrılan önemli yönler olması açısından dikkat çekilmiştir. O halde görünüş; her ne kadar zaman kategorisine benzer gibi gözükse de ondan çok ayrı bir işleve sahiptir.

Türkçede görünüş için ayrı bir dizge bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu dizgenin olmaması görünüş kategorisinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Türkçede zaman eki olarak kabul edilegelen biçimlerin görünüş de bildirdiği görülmektedir.

Şimdi ise -mXş biçimbiriminin görünüş kategorisi içindeki yeri tartışılacaktır:

4.3.1. -mXş ve Bitmişlik-Bitmemişlik Görünüşü

Görünüş de kategori olarak çeşitli alt kategorilere ayrılır. Temel olarak *bitmişlik* (*perfective*) ve *bitmemişlik* (*imperfective*) şeklinde ikili bir ayrım yapılmaktadır.

Bitmişlik ve bitmemişlik genel ayrımı şu örnek üzerinden ele alınabilir:

- a. Ali biraz önce **ölmüş**.
- b. Ali biraz önce **uyumuş**.

Bu iki cümleyi görünüş açısından farklı kılan, fiillerin farklı özelliklere sahip olmasıdır. Johanson (1971)'un *Xdi* ve *hâlâ Xyor* formülünü bu iki fiile uyguladığımızda görünüş farklılığı görülmektedir. "a" cümlesinde "*ölmüş ve hâlâ ölüyor*." gibi kullanımı olmayan bir yapı ortaya çıkmaktadır. Yani bu cümlede öl-fiili bir başlama ve bitmeyi aynı anda tamamlamış, görünüş olarak "bitmiş" bir fiildir. Oysa "b" cümlesindeki fiil bu formüle göre bitmemiş ve devamlılık gösteren bir fiildir. Çünkü "Ali uyumuş ve hâlâ uyuyor" cümlesi gramer olarak doğru yapıda bir cümledir.

Johanson (2016), Türkiye Türkçesi sözlükbirim dağarcığının ikili bir ayrım yapmaya uygun olmadığını belirtir. Deneme amacıyla önce BİTD¹²-sözlükbirim sınıfının varlığını, belli bir son noktaya -bitiş çizgisine- erişmediği sürece meydana gelmiş sayılmayacak bir eylemi gösterdiğini varsayarak bunun için uygun ve görünüş araştırmalarında klasikleşmiş olan "öl-" örneğini kullanır. Ancak diğer taraftan yine BİTD-sözlükbirimler olarak kabul edilen "iç-, oyna- ve oku-" fiillerinin yukarıda bahsettiği ölçütü yerine getirmediğine vurgu yapar. Bu ayrımın pratikte uygulanmasının güçlüğü de ekler.

Dil bilimsel olarak "olası sistematik" başlığı altında Johanson (2016), "x-di mi?" "Evet, x-di ve de hâlâ x-iyor." test modelini sunar. Bunu belli başlı eylem

¹² BİTD-sözlükbirim (finaltransformatif), Johanson'da (2016) "Bitiş Dönüşümlü Sözlükbirim" şeklinde bir açılım gösterir.

örnekleri üzerinden 1. sözlükbirim sınıfı ve 2. sözlükbirim sınıfı şeklinde gruplayarak açıklar.

"Türkiye Türkçesi miş'in bağlamdan kaynaklanan kiplik anlamlarının köklerinde çok açıktır ki görünüşsel bir nitelik yatmaktadır. Tek bir anlamsal nitelik miş'in bütün kullanımlarında uygun bir parça olarak ortaya çıkar: "sınır sonrasılık". Bir eylemin önemli sınırı aşıldıktan sonra gözlenmesi dolaylı olur: Dikkat bir noktaya yönelmiştir ki orada eylem öbeğinin "kritik" zaman sınırı zaten aşılmıştır. "Kritik" sınır BİTD ve dönüşümsüz eylem öbeklerinde bitiş sınırıdır, BAŞD eylem öbeklerinde ise başlangıç sınırıdır; başka bir ifadeyle söyleyecek olursak zaman ilişkisinin konumlanma noktasıyla aynıdır. Sınır sonrasılık, "di" rekabetinin mümkün olmadığı bütün "miş" işlevlerinde nesnelleşmiş olarak bulunur" (Johanson, 2016: 234).

Görüldüğü üzere görünüş, bağlamcıl bir kategoridir ve -mXş biçimbirimi de farklı görünüşler için kullanılabilir. Ancak -mXş biçimbirimi, kullanımlarının çoğunda bitmişlik görünüşü işaretlemektedir:

1. Ayşe dün akşam **gelmiş**.
2. Uçak piste **inmiş**.

Örneklenen cümlelerde -mXş biçimbiriminin kullanımında "görünüş" bakımından beliren özellik, geline son noktayı anlatması yönüyle bitmişlik belirtmesidir. Yani -mXş ile çekimlenen cümlelerde bitmiş, sonlanmış, son noktası ile tasvir edilen bir olay ifade edilmektedir.

Görünüşün aslında zaman kavramıyla yakından ilgili olmakla birlikte gene de farklı işlevler taşıdığını söyleyen Erkman-Akerson (2016), görünüşü; bir olayın süreye yayılma şekli olarak göstermektedir. Yani konuşma ya da anlatı zamanı dediğimiz bir nokta temel alınmamakta; genel olarak olayın süre boyutuyla olan ilişkisi gösterilmektedir. Bir olayın süreye yayılmasının ise *biterlik* ve *bitmezlik* olmak üzere iki şekilde gerçekleştiğine dikkat çekilmektedir.

Gündelik yaşamımızda bir dönem yinelenen, kendi çaplarında daha alçakgönüllü bir süreklilik gösteren olaylar, "bitmezlik" görünüş türünde

değerlendirilirken; süreye yayılmayan, bir kezlik gerçekleşip tamamlanıp biten ve arkalarından başka bir şeyin gerçekleştiği görünüş türü ise "biterlik" olarak kabul görmektedir. Bu doğrultuda -mİş biçimbirimi, çoğunlukla biterlik göstermektedir.

Ancak bazen de fiilin anlamsal içeriği görünüş türünü belirlemektedir. Örneğin "uyumak" süre içine yayılan bir eylemdir, fiilin anlamı açısından bitmezlik türüne girmektedir. Oysa "uykuya dalmak" eylemi anlık bir eylemdir ve dolayısıyla biterlik kapsamındadır. Yukarıda da Johanson'a ait bir formülle uyarladığımız örneklerde -mXş biçimbiriminin bir cümlede görünüş, diğer cümlede görünüş bildirmemesinin kaynağı fiillerin kendi içlerindeki anlamsal içerikleridir.

V. BÖLÜM

İLKÖĞRETİM-ORTAÖĞRETİM TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA VE YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ KİTAPLARINDA -MXŞ BİÇİMBİRİMİNİN ÖĞRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında -mXş Biçimbirimi

İlköğretimin birinci basamağında (1,2,3 ve 4. sınıf) özel olarak bu biçimbirimin öğretimi yerine, metinlerin içinde özellikle masal, fabl vb. metin türlerinde okuma gerçekleştirilirken öğrencilerin metnin akışında doğal olarak -mİş biçimbirimini görmeleri sağlanmıştır. Doğrudan -mXş biçimbiriminin etkinlikler aracılığıyla kavratılması ise ilköğretimin ikinci basamağında (5,6,7 ve 8. sınıf) söz konusudur.

Türkçe Öğretim Programı (2005), incelendiğinde ise -mXş biçimbiriminin kip kavramıyla ilişkili olarak öğretiminin söz konusu olduğu görülür. Sınıf düzeyinde Türkçe Ders Kitapları ve Türkçe Öğrenci Çalışma Kitapları incelendiğinde ağırlıklı olarak doğrudan bu biçimbirime dayalı etkinliklerin 7. sınıf düzeyinde yer aldığı görülmektedir.

Güncellenen Türkçe Öğretim Programı (2017)'nda ise ilk dört sınıf seviyesinde dil bilgisi kazanımlarına yer verilmediği, dille ilgili kural ve tanımları ezberleten bir anlayışın aksine anlam ve işlevi öne çıkaran bir anlayışla yapılandırıldığı görülmektedir.

Türkçe Dersi Öğretim Programı (2017)'nin "7.Sınıf Kazanım ve Açıklamaları" başlığında "Okuma" beceri alanında "Söz Varlığı" alt başlığı ile ilişkili olarak "Çekim eklerinin işlevlerini ayırt eder." kazanımı yer almaktadır. Bu kazanımın alt başlığı şeklinde "Fiil çekim ekleri (kip ve kişi ekleri) üzerinde durulur." ifadesi bulunmaktadır. Bu doğrultuda görülüyor ki fiillerle ilişkili olan

kipler, "Okuma" beceri alanı ile bağdaştırılmıştır. Ayrıca 7. sınıf düzeyinde "9" nolu kazanım koduyla yerini almıştır.

Aşağıda etkinlik örneklerinde de görüldüğü gibi farklı biçimbirimler belirlenerek yalın halde verilen fiillerin çekimlenmeleri istenmiştir. Böylece doğrudan kip olarak öğretimi yerine öğrencilerin cümle düzeyinde bu biçimbirimleri kullanmaları öncelenmiştir.

-(A)r biçimbirimi ile çekimlenmiş cümlelerden oluşan fıkrayı -mXş biçimbirimi ile yeniden okuma etkinliğinde ise öğrencilerin bağlama dayalı farkındalıklarının oluşması sağlanmıştır. Dolayısıyla -mXş'ın anlatı işlevinin de sezgisel yöntemle kazandırılması söz konusudur.

7. ETKİNLİK

Aşağıdaki cümleleri inceleyiniz. Bu cümlelerdeki boşlukları yay ayraç içinde verilen fiillere "-di, -miş, -yor, -ecek, -r" eklerinden uygun olanları getirerek tamamlayınız.

- İstanbul, 1453'te (fethedilmek)
- Yarın gelecek misafirlere için mutfakta yemek (hazırlamak)
- Amcam, geçen yıl bahçeye fındık ağacı (dökmek)
- Kitaplarını ve para çantasını takside (unutmak)
- Türkiye'de 8 şiddetinde bir deprem (olmak)
- Bana her ay mutlaka mektup (yazmak)
- Sabahları erkenden (uyanmak)
- Bin hafta sonra halam bize (gelmek)
- Yılın bu mevsiminde sıcaklık 40 derecenin üstüne (çıkarak)
- Ahmet amcam, İstanbul'a babamdan sonra (taşınmak)
- Televizyonun karşısında (uyumak)
- Çok geç kaldım, arkadaşlarım beni (beklemek)
- Merve, bu filmi daha önce de (seyretmek)

7. ETİKİK

Aşağıdaki fıkrayı bir kez okuyunuz. Daha sonra altı çizili fiillere “-miş” eki getirerek fıkrayı tekrar okuyunuz. Fıkranın hangi okunuşunda kendinizi olayın içinde hissettiğinize dikkat ediniz.

BU DA DÜŞÜNÜR

Hoca bir gün, pazarda bir kuşun iki akçeye satıldığını görür. İçini bir sevinç kaplar ve şöyle düşünür.

Demek ki bunlar bu kadar para ediyor...
Bu ufack kuş iki akçe ederse bizim evdeki baba
hindi yirmi akçe eder.

Koltuğuna alır hindiyi, doğru pazarın yolunu tutar. Kimse hindisine iki akçeden fazla veremince canı sıkılır Hoca'nın:

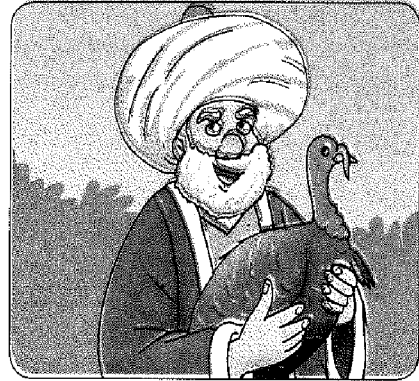
“Az önce ufaklık bir kuş bu paraya satıldı. Bu onun kaç katı, görmüyor musunuz?” diyerek çevresindekilere dert yazar.

Adamlar:

"Hocam o papağandır, konuşur. Bu yüzden fazladır değeri." derler.

Hoca hiç bozuntuya vermeden cevap verir:

"O konuşursa bu da düşünür."

Derleyen: Mehmet AYCI - Şükran ÇAĞLAR

Nasrettin Hoca Fıkralarından Seçmeler

8. ETKİNLİK

Aşağıdaki hikâyeyi şimdiki zaman eki (-yor) ya da geniş zaman eki (-ir/-mez) kullanarak yeniden yazınız. Hikâyelerdeki anlatımı arkadaşlarınızla birlikte inceleyiniz.

Ayhan'ın annesiyle babası Yunanistan'dan göçünce bu şehre yerleşmiş. Onları şehirde eski bir eve yerleştirmişler. Ayhan bu evde doğmuş. Daha sonra da diğer kardeşleri. Babaları önceleri her işte çalışmış. Sonra biriktirdiği parayla bir tarla satın almış. Bu tarlada çeşitli sebzeler yetiştirerek satmış. Yılmadan çalışan babaları onları her şeye rağmen okutmayı başarmış.

Komisyon

[illegible]

5.2. Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında -mXş Biçimbirimi

Ortaöğretim 9,10,11 ve 12. sınıf düzeylerinde Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları incelendiğinde 9,11 ve 12. sınıf düzeylerinde doğrudan -mXş biçimbiriminin öğretiminin söz konusu olmadığı tespit edilmiştir.

10. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında "-mXş'li geçmiş zaman"adıyla "haber kipleri" başlığı altında bu biçimbirime yer verilmiştir. "Duyulan/öğrenilen geçmiş zaman" olarak da adlandırılan mXş biçimbirimi, "filin söylenme anından önce yapıldığını ve anlatan kişinin filin yapılışını başkasından duyduğunu veya öğrendiğini bildirir" şeklinde tanımlanmıştır. Farklı kişi ekleriyle de çekimine yer verilen bu biçimbirim örneklenerek tablolaştırılmıştır.

Aşağıda kitaplarda yer aldığı haliyle doğrudan örneklenen -mXş biçimbirimi, görülüyor ki her ne kadar belli örneklerle çekimlense de mekanik bir anlatım yöntemiyle ele alınmıştır. Bu biçimbirim, sadece bir çekim unsuru şeklinde düşünülerek anlamsal değerleri göz ardı edilmiştir. Bağlama dayalı alıştırma ve uygulamaların da konunun kavratılmasında öneminden hareketle yetersizliği de açıktır.

Dil Bilgisi

FİİL (Eylem)

İş, oluş veya durum bildiren sözcüklere fiil denir. Fiiller yalın hâldeyken mastar ekini (-mek, -mak) alır: *koş-(mak)*, *güî-(mek)*, *ara-(mak)*, *uyu-(mak)*. Cümlede kullanılırken mastar eki kullanılmaz. Aşağıdaki cümlede altı çizili kelimeler fiil görevindedir.

Örnek: *Kan Turalı der. Oğuz beylerini ağırladı.*

ANLAMINA GÖRE FİİLLER

Fiiller anlam bakımından üçe ayrılır:

a) İş (Kılış) Fiilleri

Yapılan işten etkilenen bir nesnenin bulunduğu fiillerdir. Aşağıdaki altı çizili kelimeler iş fiilidir.

Örnek: *Babası oğlanlığını gördü Allah'a şükürler eyledi.
Yeşil, alaca, güzel çimene çadır dikti.*

b) Durum Fiilleri

Yapılan işten etkilenen bir nesnenin bulunmadığı fiillerdir. Aşağıdaki altı çizili kelimeler durum fiilidir.

Örnek: *Sarı elbiseli Selcen Hatun köşkten bakar.
Kan Turalı ayağa kalktı.*

c) Oluş Fiilleri

Zamanla meydana gelen değişmeyi gösteren fiillerdir. Bu fiillerde, fiil genellikle kendiliğinden gerçekleşir. Aşağıdaki altı çizili kelimeler fiil görevindedir.

Örnek: *Çocuğun saçı uzamış.
Kan Turalı gün geçtikçe iyileşti.*

FİİL KIPLARI

Fiillerin bir işi, durumu veya oluşu ortaya koyuş biçimlerine kip denir. Kipler ikiye ayrılır:

a. Haber (Bildirme) Kipleri

1. Geniş Zaman (-r)
2. Şimdiki Zaman (-yor)
3. Gelecek Zaman (-ecek, -acak)
4. Dî'li Geçmiş Zaman (-di, -dı, -du, -dü, -ti, -tı, -tu, tü)
5. Miş'li Geçmiş Zaman (-miş, -mış, -muş, -müş)

b. Dilek (Tasarlama) Kipleri

1. İstek Kipi (-e, -a)
2. Dilek-Koşul Kipi (-se, -sa)
3. Gerekliklik Kipi (-meli, -malı)
4. Emir Kipi (-)

a. Haber (Bildirme) Kipleri

Zaman anlamı taşıyan kiplerdir. Bu kiplerle çekimlenen fiillerin gerçekleşme zamanı bellidir.

1. Geniş Zaman (-r)

Geniş zaman kipi geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman kesimindeki oluş ve kılışları içine alır. Fiil kök ve gövdelerine "-r" ekinin getirilmesiyle yapılır. Ünsüzle biten, tek ve çok heceli kelimelerin durumuna göre bu ek "-er, ar; -ır, ir, ur, ür" biçimlerini alır.

Örnek: *Şimdi yiğidi atar, yıkar, yere serer, delik deşik eder.*

Geniş zaman kipinin olumsuz, birinci teklik ve çokluk şahıslarında "-ma" olumsuzluk; ikinci, üçüncü teklik ve çokluk şahıslarında ise olumsuz geniş zaman eki durumundaki "-maz, -mez" eki ile kurulur.

Örnek: *Kan Turalı hak bildiği yoldan geri dönmezdi.*

2. Şimdiki Zaman (-yor)

Fiilin söylendiği anda yapılmakta olduğunu bildirir. Fiilin yapılışı ile anlatım aynı anda gerçekleşmektedir. "-makta, -mekte" ve "-mada, -mede" ekleri de cümleye şimdiki zaman anlamı katar. Olumsuz -ma, -me eki ile yapılır.

Örnek: Gördüler ki namus için *durmuyor.*
Ders *çalışmaktayım.*

Anlamıyorum *dilinden artık,*
Geceyi *saran güzelliğin.*

3. Gelecek Zaman (-ecek, -acak)

Fiilin gelecek zamanda yapılacağını bildirir. Anlatım önce, fiil sonra gerçekleşir.

Örnek: Canavarların sultanı aslandır, onunla da oyun *göstereyim,* kızı ondan sonra *vereceğim.*
Onların övgülerine *inanmayacak,* hayallerini hele hiç *anlamayacak...*

4. Di'li Geçmiş Zaman (Görülen / Bilinen Geçmiş Zaman) (-di, -dı, -du, -dü, -ti, -tı, -tu, -tü)

Fiilin söylenme anından önce yapıldığını bildirir. Anlatan kişinin, fiilin yapılışını gördüğünü ya da bildiğini ifade eder. Olumsuz -ma, -me eki ile yapılır.

Örnek: Babasının, anasının ellerini *öptü.*
Aylar *geçti* ama hâlâ evine *dönmedi.*

5. Miş'li Geçmiş Zaman (Öğrenilen / Duyulan Geçmiş Zaman) (-miş, -mış, -muş, -müş)

Fiilin söylenme anından önce yapıldığını bildirir. Anlatan kişinin, fiilin yapılışını başkasından duyduğunu, öğrendiğini ifade eder. Olumsuz -ma, -me eki ile yapılır.

Örnek: Karşı yatan kara dağını *aşmağa gelmişim.*
Galiba *burqlara şimdiye kadar hiç bozucu bir insan eli *değmemiş...**

b. Dilek (Tasarılma) Kipleri

Zaman anlamı taşımayan fiillerdir. Bu kiplerle çekimlenen fiiller, bir tasarı hâlinde olduğundan zaman kavramı taşımaz.

1. İstek Kipi (-e, -a)

Fiile istek, niyet, arzu kavramları veren bir tasarlama kipidir. Yapılan işin istendiğini veya o işe niyet edildiğini gösterir. Fiil kök ve gövdelerine "-a, -e" ekinin getirilmesiyle yapılır. Olumsuz -ma, -me ekiyle yapılır.

Örnek: Kul *hizmetçi getireyim,* *hüner göstereyim.*
Ben bu gece burada *kalmayayım da, yola *çıkayım.**

2. Dilek-Koşul Kipi (-se, -sa)

Bir oluş ve kılışı "şart"a veya "dilek, istek ve niyet"e bağlayan bir tasarlama kipidir. Fiil kök ve gövdelerine -se, -sa eki getirilmesiyle yapılır. Olumsuz -ma, -me ekiyle yapılır.

Örnek: Kim o üç canavarı *bastırsa,* yense, *öldürse* kızımı ona *veririm.*
Bu alanları *görmesem* daha iyiydi.

3. Gereklilik Kipi (-meli, -malı)

Fiilin yapılmasının gerekli, zorunlu olduğunu ifade eder. Olumsuz -ma, -me ekiyle yapılır.

Örnek: Baba bu sözü sen bana *dememeliydin.*
Yalnız *görmeliyim* nerde hekim, nerde *ilâç.*

4. Emir Kipi (-)

Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden kiptir. Fiil kök veya gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahıs da karşıladığından, kipe ayrıca şahıs ekleri getirilmez. Bu kip I. tekil ve çoğul kişilere yönelik kullanılmaz. Olumsuz -ma, -me ekiyle yapılır.

Örnek: Yoksa evdeki kıza *razı olsun.*
Tanrım, sen *sağlığımızı bağışla,* *işimizi gücümüzü *raşt getir,* namerde *muhtaç etme!**

I. Tekil	-	I. Çoğul	-
II. Tekil	ol	II. Çoğul	olun
III. Tekil	olsun	III. Çoğul	olsunlar

Şahis Ekleri

Şahis ekleri, oluş ve kılışın kim veya kimler tarafından yapıldığını gösteren eklerdir. Varlık ve nesnelerin fiiller içinde gerçekleştirdikleri hareketlerin hangi şahsa ait olduğu ancak şahis ekleriyle belli olmaktadır. Dilimizde teklik ve çokluk biçimleriyle altı türlü şahis eki vardır:

Teklik 1. Şahis ekleri	-m, -sın	geldi-m	Çokluk 1. Şahis ekleri	-k, -z	Gel-di-k, gel-ir-iz
Teklik 2. Şahis ekleri	-n, -sın, -sin, -sun, -sün	gel-di-n, gel-miş-sin	Çokluk 2. Şahis ekleri	-nız, -niz, -nuz, -nüz, -sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz	Gel-di-niz
Teklik 3. Şahis ekleri	Sadece emir kipinde -sın, -sin, -sun, -sün	gel-sin	Çokluk 3. Şahis ekleri	-lar, -ler	Gel-di-ler

Çekimli Fiil

Fiillerin, kip ve kişi eki olarak kullanılmasıdır. Şahis eki her zaman bulunmayabilir.

Fiil Kök / Gövde + Kip + Kişi Eki

Aşağıda altı çizili verilen örnekler çekimli fiildir.

Örnek: Yedi gün yedi gece at koşturdum.

Evinin çözdü, devesini bağirtti, kara koç atını kışnetti, geceyi gündüze kattı, göçtü.

Fiillerde Olumsuzluk

Fiilleri olumsuz bir anlatıma sokabilmek için fiil kök veya gövdeleri ile fiil çekimi ekleri arasına "-ma, -me, -maz, -mez" olumsuzluk eki getirilir. Olumsuzluk ekinden sonra ünlü ile başlayan bir ek gelmişse, iki ünlü arasına bir kaynaştırıcı "-y" ünsüzü girer. Olumsuzluk ekinin çekim sırasında bir ses değişmesine uğradığı yerler de vardır. Ekin ünlüsü "-yor" ekindeki y'nin etkisi ile daralmaya uğrayarak "-mı, -mi" biçimine dönüşür.

Örnek: Benim aşklarım çoktur, ansızın dört nala gelmesin, tutup yiğidimi öldürmesinler.

Verilen yönergeleri okumuyorsun.

Fiilde Anlam (Zaman) Kayması

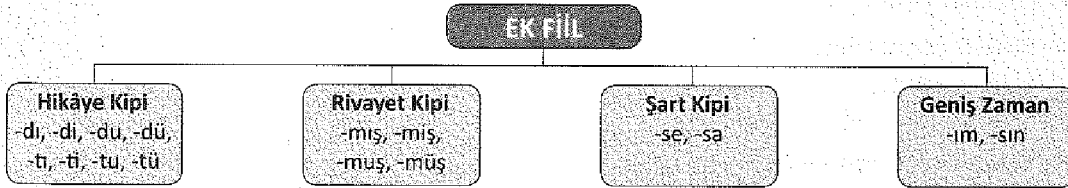
Bir fiil kipinin kendi anlamı dışında, başka bir kip yerine kullanılmasıdır. Şimdiki, geniş, gelecek zaman kiplerinde anlam kayması olabilir. Aşağıdaki örneklerde zaman kaymaları gösterilmiştir:

Örnek: Turalı bir gün şehre gider. ("gitmiş" yerinde)

Acele etme, birazdan gideriz. (gelecek zaman yerinde)

O, bu iyilikleri hep yapıyor. (geniş zaman yerine: yapar)

Ama çok dikkatli olacaksın. (gereklilik kipi anlamında: olmalısın.)

EK FİİL

Ek fiil "i-mek" fiilidir. Sözcük özelliğini yitirip ek durumuna geldiğinden bu şekilde adlandırılmıştır.

Ek fiilin iki görevi vardır:

- Basit çekimli fiillere gelerek onları birleşik çekimli fiil yapar.
- Ad soylu sözcüklere gelerek onları yüklem yapar.

Şimdi bu görevleri inceleyelim.

a. Basit çekimli fiillere gelerek onları birleşik çekimli fiil yapar: Bir fiil iki tane kip eki almaz. Daha önce gördüğümüz gibi birleşik çekimli fiillerde ikinci kip eki fiile ek fiil (imek) sayesinde gelir. Daha sonra ek fiil genellikle düşer. Altı çizili kelimeler ek fiil almıştır.

Örnek: Gözyaşı durmaz sel gibi akardı.

Yiğit nereden geliyordu?

b. Ad (İsim) soylu sözcüklere gelerek onları yüklem yapar: Ad soylu sözcükler fiil kip eklerini almaz. Ek fiil, fiil kip eklerini alıp ad soylu sözcüklere eklenerek onları yüklem yapar.

Ek fiil genellikle düşer.

*Örnek: Yol çok emindir diye gafil olma,
Harami çoktur düşersin pusuya*

b.1. Ek Fiilin Di'li Geçmiş Zaman Çekimi

Ad soylu sözcüklere "ek fiil" ve "di'li geçmiş zaman" kipi eki getirilerek yapılır.

Örnek: Yusuf Mısır'a sultanı.

b.2. Ek Fiilin Miş'li Geçmiş Zaman Çekimi

Ad soylu sözcüklere "ek fiil" ve "miş'li geçmiş zaman" kipi eki getirilerek yapılır.

Örnek: Sabır gerçek ilaçmış.

b.3. Ek Fiilin Geniş Zaman Çekimi

Ad soylu sözcüklere kişi ekleri getirilerek yapılır.

Ek fiilin geniş zaman çekiminde kişi ekleri ek fiil görevi üstlenir.

Örnek: Bu tekkede bir garip misafirim.

b.4. Ek Fiilin Şart Çekimi

Ad soylu sözcüklere "ek fiil" ve "dilek-koşul" kipi eki getirilerek yapılır. Ek fiilin şart çekimi, öteki çekimlerinde olduğu gibi eklendiği sözcüğü yüklem yapmaz, ona şart anlamı katarak yükleme bağlar.

Örnek: Üzgünsem gönlüm dili konuşur.

Ek Fiilin Olumsuz

Ek fiilin az önce gördüğümüz çekimlerine "değil" sözcüğü getirilerek yapılır.

*Örnek: Sabır her yerde iyiliktir işi.
Sabır her yerde iyilik değildir işi,*

Birleşik Çekimli (Zamanlı) Fiil

Çekimli fiiller, taşıdıkları kip sayısına göre basit kipli veya basit zamanlı fiiller ve birleşik kipli veya birleşik zamanlı fiiller olmak üzere başlıca iki gruba ayrılır.

Basit kipli fiiller, yapılarında şekil ve zaman kavramı taşıyan tek kip bulunan fiillerdir. Bunlar bildirme ve tasarlama kipleri bölümlerinde incelenmiştir.

Birleşik kipli fiiller, içinde birden fazla kip eki bulunan fiillerdir. Fiilin birden çok kip ve zaman bildirecek biçimde çekimlenmesiyle oluşur. Basit çekimli fiillere ek fiilin getirilmesiyle yapılır.

Birleşik çekimli fiiller üçe ayrılır:

1. Hikâye Birleşik Çekimi (i, -di): Basit çekimli fiillere "di'li geçmiş zaman" kipi eki getirilerek yapılır.

Örnek: Sarhoş yiğit hem iki canavarla savaştı.

2. Rivayet Birleşik Çekimi (i, -miş): Basit çekimli fiillere "miş'li geçmiş zaman" kipi eki getirilerek yapılır.

Örnek: At ayağı çabuk (yel gibi), ozan dili çevik olurmuş.

3. Şart Birleşik Çekimi (i, -se): Basit çekimli fiillere "dilek-koşul" kipi eki getirilerek yapılır.

Örnek: Anamın yüzünü görmeden bu gelin odasına girersem.

Uygulama

Aşağıdaki metinde geçen anlam kaymalarını tespit ediniz.

Yarın size muhakkak uğrarım. Her hafta dedemleri ziyarete gidiyorum. Oradan dönünce ilk işim size uğramak olacak. Sonra birlikte parka gideriz.

Aşağıdaki metinde geçen birleşik zamanlı fiilleri bulunuz.

Yürüyordum, aklımda düşünceler. Oraya neden gitmiştim? Bilemiyorum. Bu soruyu defalarca sormuştum kendime ama bir türlü cevabını bulamadım.

5.3. Yabancılar Türkçe Öğretimi Kitaplarında -mXş Biçimbirimi

-mXş biçimbirimi, "Hitit" serisinin temel (A1-A2) seviyesinde "belirsiz geçmiş zaman" ifadesiyle yer almaktadır. Konuların sıralanışı açısından -mXş'tan önce "şimdiki zaman", "belirli geçmiş zaman" ve "gelecek zaman" öğretilmektedir. Ancak -mXş biçimbiriminin öğretiminde diğer dil bilgisel zamanlarla karşıtısal ilişki kurulmamaktadır.

-mXş biçimbirimi, "Rivayet Odur Ki..." ana başlığı ve "Bir Zamanlar" alt başlığında ele alınmıştır. Ünitenin giriş bölümünde "Evvel Zaman İçinde" başlıklı görsel üzerinde öğrencilerin dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Okuma bölümünde ise yer verilen metin, -mXş'ın çekimli fiil olarak kullanımlarının yer aldığı efsane türündedir. Dolayısıyla -mXş, metin düzeyinde anlatı işleviyle ön plana çıkarılmıştır. Cümle düzeyinde ise boşluk tamamlama yöntemiyle "aktarım-çıkarım" işlevlerine yer veren örnekler sunulmuştur.

"Belirsiz Geçmiş Zaman" adı altında bu biçimbirim, tüm tamamlayıcı unsurlarıyla tablolaştırılmıştır. Ancak verilen tablodan ve uygulanan etkinliklerden hareketle görülüyor ki -mXş, zaman işlevi ile ön plana çıkarılırken kipsel değerdeki anlamsal özelliği ile geri planda tutulmuştur.

Okuma metni (Nergis) üzerinden Doğru-Yanlış etkinliği ile öğrencilerin bu yapıları görmesi sağlanmış ve dil bilgisi kartları ile tamamlama çalışması yaptırılarak bu biçimbirim sezdirilmeye çalışılmıştır.

Tüm bu açıklamalardan hareketle denilebilir ki konunun kavratılması için bağlama dayalı örneklere oldukça yer verilmiştir. Metin üzerinden konunun daha iyi anlaşılması için -mXş yapılarının geçtiği metinler seçilerek anlama dayalı sorular yöneltilmiştir. Yeniden yazma tekniği ile öğrencilerin öğrendiklerini uygulamasına ve pekiştirmesine olanak tanınmıştır.

Öğrencilere -mXş'lı fiil çekimleri ve -mİş'in biçimsel kullanımları şemalar halinde verilmektedir. Ardından öğrencilerin mekanik cümle alıştırmaları ile boşlukları doldurmaları istenmiştir. Ancak bu kullanımlarda -mXş'ın cümleye kattığı anlamsal değerlerle ilgili herhangi bir çalışma örneği sunulmamıştır.

8 Rivayet Odur Ki...

1. Bir Zamanlar

Sözcük Alanı

- Geçmiş zaman belirteçleri
- Duyuru, ilan ifadeleri

Dilbilgisi

- GEÇMİŞ ZAMAN (belirsiz) -mİş
- KOŞAÇ TÜMCESİ (rivayet kipi) -l-lylmış / < i-miş

Beceriler

- Duyduklarını, öğrendiklerini -mİş ekini doğru kullanarak geçmiş zamanlı tümcelerle 3. kişilere aktarabilme
- Geçmiş zaman belirteçlerini doğru kullanabilme
- Duyuru, ilan ifadelerini anlayabilme

Süre: Normal 12 saat / Yoğun 10 saat

1 Yerleştirilim, eşyleyim

Evvel Zaman İçinde

► Bu üniteye, öğrencilerin dikkatini giriş görseline çekerek başlayın. Onlara,

Sızce bu resimler hangi masalı anlatıyor?

Siz bu masalları okudunuz mu veya biliyor musunuz?

gibi sorular sorarak "masal" konulu bir konuşma ortamı yaratın. Ardından paragrafları okutup öğrencilerden, boşlukları tamamlamalarını ve paragrafları resimlerle eşlemelerini isteyin. Okuma çalışmasının ardından öğrencilere, giriş etkinliği olarak kısa özetleri verilen masalların nasıl devam ettiğini veya bittiğini anlatmalarını isteyin. Onları, anlatımlarında -mİş ekini kullanmalarını konusunda yönlendirin. -mİş ekinin doğru kullanıldığı tümceler tahtaya yazıp bu tümcelerden yola çıkarak belirsiz geçmiş zaman yapısı ile ilgili açıklamalarınızı yapın.

Alice • Kül Kedisi • Pamuk Prenses • Kırmızı Başlıklı Kız

[3] Bir gün prens sarayda bir balo düzenlemiş ve bütün bekar kızları bu baloya davet etmiş. Bizim iki üvey kardeş de hemen hazırlıklara başlamışlar. Kül Kedisi de baloya gitmek istemiş ama üvey kardeşleri ona "Sen çok çirkinsin ve hiç güzel kıyafetin yok!" demişler. Onunla alay etmişler.

[2] Bir tavşan yolda telaşla koşuyormuş, çünkü randevusuna geç kalmak istemiyormuş. Tavşan bir deliğe girmiş. Alice onu takip etmiş ve kendisini olağanüstü bir serüvenin içinde bulmuş. Bu serüvenin içinde garip olaylar, tuhaf yaratıklar varmış. Bu dünya önce ona çok cazip gelmiş ama sonra...

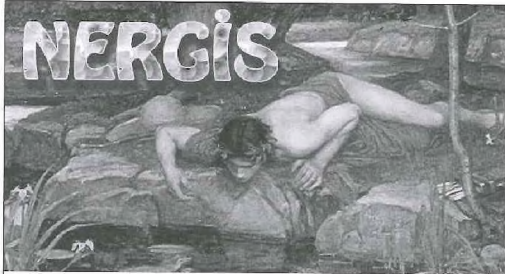
[1] Küçük kız büyükannesinin evine gitmiş ve kapıyı çalmış. Kurt, içeriden yumuşak bir sesle seslenmiş: "Kim o?" Küçük kız, "Benim, Kırmızı Başlıklı Kız . Sana çörek getirdim." demiş ama "Büyükanneimin sesi ne kadar da garip böyle." diye düşünmüş. Kurt o sırada "Kapı açık, hadi içeriye gir." demiş. O da hemen kapıyı açmış ve içeriye girmiş.

[4] Bir gün kraliçe yine aynaya sormuş: "Ayna, ayna! Söyle bana, var mı benden daha güzel biri bu dünyada?" Ayna cevap vermiş: "Kraliçem siz de güzelsiniz ama Pamuk Prenses sizden bin kat daha güzel!" Kraliçe çok sinirlenmiş. Bunun üzerine sarayın avcısını çağır-mış ve ona "Üvey kızımı hemen ormana götür ve öldür." demiş.

GEÇMİŞ ZAMAN (belirsiz)						-mîş
Adıl	Eylem	—	Zaman Eki	?	Kişi Eki	Örnekler
ben	yaz-	-ma	-mîş	mî	-ım/-im/-um/-üm/-yım/-yım/-yum/-yüm	Ben borcumu <i>ödememiş</i> miyim?
sen	ver-	-me	-mîş	mî	-sin/-sin/-sun/-sün	Sen iyileşmemişsin.
o	ara-		-muş	mu	-	Beni o aramamış mı?
biz	öde-		-müş	mü	-iz/-iz/-uz/-üz/-yız/-yız/-yuz/-yüz	Biz, sana kitabını vermemiş miyiz?
siz	iyileş-				-sınız/-sınız/-sunuz/-sünüz	Siz adınızı yazmamışsınız.
onlar	anla-				(-lar/-ler)	*Onlar anlamamış mılar?

2 Okuyalım, işaretleyelim

► Okuma çalışmasından önce öğrencilere, nergis çiçeğinin adının nereden geldiğini açıklayan bir efsane okuyacaklarını söyleyip bu konuda kendilerinin bildiği bir efsane, hikaye olup olmadığını sorun. Bildikleri efsaneleri sınıfta anlatırın. Öğrencilerin -mîş eylemiyle ilgili olası yanlışlarını düzeltin ve "Nergis" metnini önce siz okuyun. Yeni sözcükleri açıklayın. Ardından metni bir kez de öğrencilere okutup onlardan sorulan yanıtların tamamlanmasını isteyin.

Nergis hoş kokulu, sarı beyaz renkli bir çiçektir ve dünyada Akdeniz’le aynı enlemlerdeki bölgelerde, su kenarlarında yetişir. Türkiye’de İzmir’in Karaburun ilçesi ve onun Mordoğan beldesi Nergis’in anayurdu. Eski bir Yunan efsanesi nergisi diğer çiçeklerden ayırır. Bu çiçek adını efsaneden alır.

Efsaneye göre Eko adında bir peri kızı bir gün bir avcı görmüş ve ona hemen aşık olmuş, çünkü Narkissos adlı avcı çok yakışıklıymış. Ancak Narkissos Eko’nun aşkına karşılık vermemiş. Eko bu durum karşısında üzüntüden günden güne erimis, bir deri bir kemik kalmış ve ölmüş. Kemik yığını vücudu kayalara, sesi de bu kayalarda yankıya dönüşmüştü.

Olimpos dağındaki tanrılar Narkissos’a çok kızmışlar ve onu cezalandırmaya karar vermişler.

Günlerden bir gün Narkissos avda susamış ve bir su kenarına gelmiş. Su içmek için eğilmiş ama suda kendi yüzünü görmüş. Bu güzelliği karşısında adele büyümüş, öylece kalakalmış. O şekilde günlerce kalmış, ne su içebilmiş, ne de yemek yiyebilmiş, sonunda ölmüş. O güzel vücudu da nergis çiçeklerine dönüşmüştü.

Yanıtlar

	Doğru	Yanlış
1. Efsanenin ismi nergis çiçeğinden gelmiştir.	☐	☒
2. Tanrılar Narkissos’u Olimpos Dağı’nda cezalandırmış.	☐	☒
3. Eko Narkissos’un aşkını reddetmiş.	☐	☒
4. Narkissos da Eko gibi erimiş, ölmüş.	☐	☒
5. Narkissos suyu içememiş, çünkü adale donmuş.	☒	☐

3 Tamamlayalım

► -mîş eylemiyle ilgili açıklamalarınızı dilbilgisi kartını da kullanarak özetleyip öğrencilerden tümceleri tamamlamalarını isteyin.

Yanıtlar

1. Kilo al *mişsin* . Artık spor yapmıyor musun?
2. Babam gençken şarkıcı olmak iste *miş* ama dedem izin ver *memiş* .
3. Size "Bugün gelin." derdim. Siz beni yanlış anla *mışsınız* .
4. Bana biraz borç verir misin? Cüzdanımı evde unut *muşum* .
5. Yemeklerimden yemiyor musun? Yoksa güzel yap *mamış mıyım* ?
6. Bu saç modeli bana yakış *mış* *mi* ?
7. Televizyondan duyduğuma göre benzine zam gel *miş* .
8. Çiçekleri vazoya koymadım. Hepsini sol *muş* .
9. Ahmet beni ara *mış* ama ben telefonu duy *mamışım* .
10. Yemeğe bak, piş *miş* *mi* ?

4 Bir masal oluşturalım

► Öğrencilerden, belirsiz geçmiş zamanı kullanarak bir paragraf yazmalarını isteyin. Daha sonra sınıfta yazdıkları paragrafları öğrencilere sesli olarak okutun ve yanlışlarını düzeltin.

prens • saray • prenses • aşk

Bir gün...

► Sonraki etkinliğe geçmeden önce *rivayet* kipi ile ilgili açıklamalarınızı yapın. Açıklamalarınızda,

- rivayet kipi, konuşma türlerinde belirsiz geçmiş zamanı gösteren kip olduğunu (*Öğretmenimiz Murat Bey imiş* / *Murat Bey’miş* gibi),
- rivayet kipinde aksi belirtilmedikçe, belirtilen nitelikte olma veya sürdürülen yerde bulunma durumunun konuşma anında da sürdüğünün anlaşıldığını ama uygun belirtme veya bağlam yardımıyla konuşma anından öncesine de gönderimde bulunulabileceğini (*Öğretmenimiz Murat Bey’miş ama şimdi değişmiş* gibi),
- Özne canlı ise, eşleme ve yer belirtme amaçlı konuşma türlerinde 3. çoğul-kısa için -*Er* ekinin seçilerek kullanıldığını (*Onlar öğretmenmişler*. *Çocuklar bahçedeymişler*) gibi),
- Niteleme amaçlı tümcelerde -*Er* ekinin kullanılmadığını (**Kitaplar eskimışler*. **Çocuklar akıllıymışlar* gibi) vurgulayın.

8.1

KOŞAÇ TÜMCE (rivayet kipi)						-lymiş / -miş
Adıl	Ad / Sıfat	—	?	Zaman Eki	Kişi Eki	Örnekler
ben	öğrenci	değil	mi	-miş / -ymiş	-im/-im/-um/-üm/-yim/-yım/-yum/-yüm	Ben küçükken çok sevimliydim.
sen	toplantıda		mi	-miş / -ymiş	-sin/-sin/-sun/-sün	Öğretmene göre sen başansız mıydın?
o	başansız		mu	-muş / -ymuş	-	O pilot değildi.
biz	sevimli		mü	-müş / -ymüş	-iz/-iz/-uz/-üz/-yiz/-yüz/-yüz/-yüz	Biz eskiden çok zenginmişiz.
siz	pilot				-sınız/-sınız/-sunuz/-sünüz	Dün aradım, ama siz toplantıdaymışsınız.
onlar	zengin				(-lar/-ler)	*Onlar öğrenciler.

5 Tamamlayalım

► Rivayet kipi ile ilgili açıklamalarınızı dilbilgisi kartını da kullanarak özetledikten sonra öğrencilerden boşlukları tamamlamalarını isteyin.

Yanıtlar

1. Dün akşam Okan ve Eray sinemaya gitmişler. Film çok korkunç muş.
2. Annem gençken çok zayıf miş.
3. Ben çocukken çok uslu ymuşum, hiç yaramaz değilmişim.
4. Duyduğuma göre siz eskiden çok ünlü bir futbolcu ymışsınız.
5. Benim babam gençken çok yakışıklı ymış, seninki de yakışıklı miymiş?
6. Akşam annemle konuştum. İstanbul'da hava hiç soğuk değilmiş.
7. Aaa! Aslı evli miymiş?
8. Ceren ve Selin kardeş değil miymişler? Ben onları kardeş zannediyordum.
9. Bugün onun yaş günü miymiş? Hemen hediye alalım.
10. Ankara'daki en iyi lokanta burası miymiş?

6 Dinleyelim, işaretleyelim

Bana Bir Masal Anlat Anne

► Öğrencilerden metinle ilgili tümceleri okumalarını isteyin. Daha sonra ses kaydını dinletin ve onlardan doğru tümceleri "D", yanlışları "Y" ile işaretlemelerini isteyin. Ses kaydını ikinci kez dinletip yanıtlarını kontrol etmelerini sağlayın.

Ses Kaydı

Kız Çocuk: Annediğim, bu gece bana hangi masalı okuyacaksın?
Anne: Bu geceki masalımızın adı "Kelebek". Haydi yatağına yat da hemen başlayalım.
Kelebeğin biri, bir adamla dost olmak istemiş. Pencerenin önüne gelmiş, cama vurmuş. Tık... tık... tık... Adam o sırada çok meşgulmüş. Dönmüş, bakmış küçük bir kelebek. Kelebek heyecanla "Seninle dost olmak istiyorum. Lütfen pencereyi aç, beni içeri al" demiş. Adam birden sinirlenmiş. "Olmaz! Sen bir kelebeksin." diye bağırılmış. Kelebek utanmış ve başını öne eğmiş. Sonra "Lütfen al beni içeri. Hava çok soğuk üşüyorum." demiş. Adam yine kabul

etmemiş. "Git buradan! Beni rahat bırak" demiş. Kelebek çok üzül-müş ve oradan uzaklaşmış. Aradan uzun zaman geçmiş. Adam çok pişman olmuş. "İlk defa biri benimle dost olmak istedi ama ben bu teklifi kabul etmedim." diye kendine kızmış. Sonra "Belki bir süre sonra tekrar gelir, ben de onu içeri alırım ve dost oluruz" diye düşünmüş. Uzun süre beklemiş. Her gün başka kelebekler görmüş ama o kelebek bir daha hiç gelmemiş. Her gün penceresi açık beklemiş. Sonunda bilgi almak için bilge bir kişiye gitmiş. Her şeyi anlatmış. Bilge kişi adama bakmış ve demiş ki: Kelebeklerin ömrü bir iki gündür ...
Anne: Uyumuş bile... İyi geceler yavrum, tatlı rüyalar.

Yanıtlar

1. Kelebek adamla kalmak istemiş.
2. Kelebek başka biriyle dost olmuş.
3. Adam kelebeği evine almamış.
4. Kelebek bir süre sonra tekrar gelmiş.

Doğru Yanlış

☒	☐
☐	☒
☒	☐
☐	☒

7 Aktaralım

► Öğrencilerden metni, -D/ eklerinin yerine -miş ekini koyarak yeniden yazmalarını isteyin.

DÜN NE YAPTIM?

Dün sabah çok erken kalktım. Odanın penceresini açtım ve dışarı baktım. Hava çok güzeldi. Elimi yüzümü yıkadım, tıraş oldum. Eşofmanımı giydim ve karşıdaki parka gittim. O sabah park çok sessizdi. Sadece kuşların sesi vardı. Derin bir nefes aldım, burnuma çiçek kokuları geldi. Yaklaşık bir saat parkta yürüyüş yaptım. Sonra eve döndüm. Güzel bir kahvaltı yaptım. Daha sonra işe gittim.

Sabah çok erken kalkmış...

VI. BÖLÜM

SONUÇ-TARTIŞMA VE ÖNERİLER

-mXş biçimbirimi üzerine yapılan dil bilgisel ve dil bilimsel yorumlar ve öneriler dikkate alındığında bu biçimbirim için çok çeşitli saptamalar yapıldığı görülmüştür. Bu biçimbirim üzerine yapılan açıklamalarda, ister dil bilgisi ister dil bilim olsun ayrı ayrı kendi disiplini içinde belli ölçütler doğrultusunda öneriler getirilmiştir. İki disiplinin de ortaya koyduğu veriler, belirli açılardan eleştirilmekle beraber bu verilerin tamamen de yanlışlanmaları mümkün olmamaktadır.

Dil birimlerinin yalnızca yapısal yönden incelenmeleri ve kendi içlerinde son bulan birimler olarak algılanmaları yetmez. Bunların dilsel değerlerinin anlaşılması, içerdikleri söz eylemin, konuşucu ya da dinleyicinin dil olayı karşısındaki tavrının, sözcenin kullanıldığı bağlamın; kısacası ilgili dil içi ve dil dışı etmenlerin göz önüne alınması gerekmektedir.

Bu açıdan bakıldığında çalışmanın temelini oluşturan en önemli unsur, geleneksel çalışmalardaki zamana verilen önceliğin yanlışlığıdır. Çünkü dil ve dildeki tüm olgular, tüm değişkenleriyle bir bütündür ve tüm yönleriyle incelenmelidir. O halde -mXş biçimbiriminin betimlenmesi ve öğretimindeki yanlışlık ya da eksiklikler daha önce de dayanaklarıyla eleştirildiğine göre sonuç ve öneriler şu şekilde maddelenebilir:

1. Türkçede bir biçimbirim birden fazla kategoriye kodlayabilmektedir. Bu durumda -mXş biçimbirimi; zaman yanında kip ve görünüş değeri de üstlenebilmektedir.

2. Bu çalışmada kiplik-zaman-görünüş tek bir form esas alınarak değerlendirilmiştir. Bu form ise; farklı işlevleri (geçmiş zaman-bitmişlik görünüşü-kanıt kipliği) yerine getiren -mXş ekidir. Dolayısıyla -mXş, çok işlevli bir biçimbirim olarak ele alınmalı ve bu şekilde yorumlanmalıdır.

3. -mXş biçimbiriminin semantik özellikleri dikkate alınarak farklı türler üzerinde inceleme ve çıkarımlar yapılmıştır. Böylece -mXş'ın anlamsal değerleri belirlenmeye çalışılmıştır.

4. Cümlelerin bağlamdan koparıldığında belirsizlikler taşıyacağı gerçeğinden hareketle -mXş'ın pragmatik kullanımları üzerinden incelemeler öncelenmelidir.

5. Bilimsel bir çerçevede inceleme ve tanımlamayı kolaylaştırma adına -mXş biçimbirimi, dil bilgisel ya da anlamsal düzlemde değil; edimsel düzlemde incelenmelidir.

6. -mXş biçimbirimi ile ilgili ele alınan örnekler; cümledeki kişi çekimi, eylem türü, kullanılan belirteçlerin etkisi gibi dilsel özellikleri açısından incelenmelidir. Bu etkiler ile ortaya çıkan anlam ise "anlam bütüncüllük ilkesi" ışığında değerlendirilmelidir. Böylece -mXş ile ilgili betimlemelerin gücünün artacağı söylenebilir.

7. -mXş'ın tüm anlam uzanımlarına olanak veren anlamsal alt yapının tanımlanması; bu biçimbirimin betimlenmesi ve öğretimine yönelik alanyazındaki beklentiyi karşılamayı sağlayabilir.

8. -mXş biçimbiriminin öğretimine dayalı uygulamalar ve etkinlikler mekanik alıştırmalar yerine anlam temelli uygulamalar ve etkinliklerle desteklenebilir.

9. Yapısal bir öğretim metodu yerine karşıtsal ilişkiler kurularak anlama dayalı yöntemler geliştirilebilir.

10. -mXş'ın yabancı dil olarak öğretiminde konuşma dilinin iletişimsel kullanımlarını destekleyici nitelikte bağlamlar (metin parçaları) sunulabilir.

11. Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda fiil çekim ekleri odaklı kazanımın yanında eklerin anlamsal işlevleri de kazanım bağlamında verilebilir.

12. -mXş biçimbiriminin gelecek zamanda kullanımı ilerideki araştırmalar için çıkış noktası olabilir.

KAYNAKÇA

A- GÖNDERMELER

- ADALI, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yay.
- AKSU KOÇ, A. (1988). *The Acquisition of Aspect and Modality: The case of past reference in Turkish*. Cambridge: CUP.
- AKSU KOÇ, A. – SLOBİN, D. (1986). "A Psychological Account of the Development and of Evidentials in Turkish", *Evidentiality* (W. Chafe vd. (ed.)), Norwood: Ablex: 159-167.
- BACANLI, E. (2006). "Türkçedeki Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/1: 35-47.
- BACANLI, E. (2008). "Türkiye Türkçesindeki -miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf", *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, 44: 1-24.
- BANGUOĞLU, T. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- BENZER, A. (2008). *Filide Zaman Görünüş Kip/Kiplik*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- BYBEE, J. - FLEISCHMAN, S. (1995b). "An Introductory Essay". *Modality in Grammar and Discourse*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins: 1-14.
- CİNQUE, G. (2001). "A Note on Mood, Modality, Tense and Aspect Affixes in Turkish", *Venedik Üniversitesi*.
- COMRIE, B. (1998). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CORCU, D. (2010). *Tanıtsallığın Durum Anlambilimsel Sunumu: Türkçede Tanıt Türleri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CSATO, E. E. (2000). "-miş and -Imış items. Dimensions of a functional analysis. U. Bo ve Johanson, L. (haz.) içinde *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages*" 29-44. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- DAHL, Ö. (1985). *Tense and Aspect*. Oxford: Basil Blackwell.
- DİLAÇAR, A. (1971). "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *TDAY Belleteri*: 83-145.
- ERCİLASUN, A. B. (2006). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yay.

- ERGİN, M. (1988). *Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım.
- ERGİN, M. (1962). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- ERGUVANLI TAYLAN, E. (1996). "On The Parameter of Aspect in Turkish", Proceedings of the Sixth International Conference on Turkish Linguistics, (Ahmet Konrot (ed.)), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- ERGUVANLI TAYLAN, E. (1997). "Türkçede Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi {-DI} Biçimbirimi". XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri (Ş. Ruhi vd (ed.)). Ankara: ODTÜ Yay.
- ERGUVANLI TAYLAN, E. (2000). "Semi-grammaticalized Modality in Turkish". Studies on Turkish: and Turkic Languages: Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag: 113-143.
- ERK EMEKSİZ, Z. (2008). "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller". Çukurova Üniversitesi-Türkoloji Araştırmaları Merkezi, *Dil Dergisi*: 141/055-066.
- ERKMAN AKERSON, F. (2016). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Bilge Yay.
- GENCAN, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yay.
- GÖKSEL, A. – KERSLAKE, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. Routledge: Londra.
- GÜLSEVİN, G. (1997). "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara: TDK Yay: 215-224.
- GÜNEŞ, S. (1995). *Dil Bilgisi*. İzmir: Altındağ Matbaası.
- JESPERSEN, O. (1924). *The Philosophy of Grammar*. New York: Henry Holt.
- JOHANSON, L. (1971). *Aspekt im Türkischen*. Uppsala.
- JOHANSON, L. (2000). "Turkic Indirectives", L. Johanson ve B. Utaş (haz.) içinde Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages, 61-87. Berlin: Mouton de Gruyter.
- JOHANSON, L. (2016). *Türkçede Görünüş*. Ankara: Grafiker Yay.
- KAHRAMAN, T. (2009). *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. İzmir: Kanyılmaz Basımevi.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yay.

- KARABAĞ, İ. (2000). "Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu". *Türk Dili* (Eylül): 275-278.
- KARAHAN, B.Ü. (2015), "Türkçe Öğretmen Adaylarının Konuşma Eğitimine Yönelik Tutumları", -e *Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2/1: 39.
- KERİMOĞLU, C. (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- KERİMOĞLU, C. (2014). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yay..
- KLEİN, W. (1994). *Time in Language*. London-New York: Routledge.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- KOCAMAN, A. (1981). "Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler". *TDAY Belleten*, Ankara: TDK: 81-85.
- KORNFİLT, J. (1997). *Turkish*. New York: Routledge.
- PALMER, F. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge Textbooks in Linguistics (2. Baskı), Cambridge: Cambridge University Press.
- RUHİ, Ş - ZEYREK, D. - OSAM, N. (1997). "Türkçede Kiplik Belirteçleri ve Çekim Ekleri Üzerine Bazı Gözlemler", IX. Dilbilim Kurultayı, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi: 105-113.
- SEZER, A. (1990). "A New Approach to The Conjugation of The Turkish Verb" *Current Issues in Turkic Linguistics*.
- UZUN, N. E. (1998). "Türkçede Görünüş/Kip/Zaman Üçlüsü". *Dil Dergisi*, 68:5-22.
- UZUN, N. E. (2004). *Dilbilgisinin Temel Kavramları*. İstanbul.
- YAVAŞ, F. (1980). *On The Meaning of Tense and Aspect Markers in Turkish*. Doktora Tezi, Kansas Üniversitesi.
- VARDAR, B. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Multilingual Yay.
- ZEYREK, D. (1990). "-mİş'in Masallardaki İşlevi Üstüne". *Dilbilim Araştırmaları*: 79-84.
- ZEYREK, D. (1990). *An Analysis of The Textual Pattern of The Turkish Folktale*. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

B- TARANAN ESERLER

ÖYKÜ

AĞAOĞLU, A. (1976). *Yüksek Gerilim*. İstanbul: Remzi Yay.

ESENDAL, M. Ş. (2011). *Ayaşlı ile Kiracıları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

RASİM, A. (2007). *Falaka*. İstanbul: Türkerler Yay.

TANER, H. (1970). *Hikâyeler 1*. Ankara: Bigi Yay.

TANER, H. (1971). *Hikâyeler 2*. Ankara: Bilgi Yay.

MASAL

TAŞER, S. (1957). *Binbir Gece Masalları*. Ankara: Emek Basımevi.

TEZEL, N. (1971). *Türk Masalları-I/II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ROMAN

BALIKÇISI, H. (1999). *Aganta Burina Burinata*. Ankara: Bilgi Yay.

BALIKÇISI, H. (2011). *Uluç Reis*. Ankara: Bilgi Yay.

DİNAMO, H. İ. (1973). *Öküz Musa*. İstanbul: May Yay.

MAALOUF, A. (2004). *Işık Bahçeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

PAMUK, O. (2010). *Kara Kitap*. İstanbul: İletişim Yay.

SAFA, P. (1996). *Cânân*. İstanbul: Ötüken Yay.

SAFA, P. (1996). *Matmazel Noralya'nın Koltuğu*. İstanbul: Ötüken Yay.

ŞİİR

BİLSEL, Ş.-GÜNDOĞDU, C. (2011). (Gökburun). *Şiir Defteri*. İstanbul: İkaros Yay.

KANIK, O. V. (1973). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Varlık Yay.

TARANCI, C. S. (1999). *Otuz Beş Yaş*. İstanbul: Can Yay.

FABL

BAKIRCI, N. (2010). *Türk Dünyası Coğrafyasından Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme*. Elazığ: Manas Yay.

BİYOĞRAFI

KARAALIOĞLU, S. K. (1973). *Edebiyatımızda Şair ve Yazarlar*. İstanbul: İnkılâp-Aka Kitabevi.

ELEŞTİRİ

BURİAN, O. (1993). *Denemeler-Eleştiriler*. İstanbul: Cem Yay.

DENEME

EYUBOĞLU, S. (1973). *Denemeler-Mavi ve Kara*. İstanbul: Çan Yay.

MONTAİGNE, (1999). (Türkçesi: Sabahattin Eyüboğlu). *Denemeler*. İstanbul: Cem Yay.

SÖYLEŞİ

ATAÇ, N. (1964). *Söyleşiler*. Ankara: TDK Yay.

FIKRA

GÖLPINARLI, A. (1996). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

RADYO OYUNU

NECATİGİL, B. (2013). *Bütün Eserleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

BİLİMSEL ÇALIŞMA

KERİMOĞLU, C.- AKSU, C. (2015). "{-Dİr} Biçimbiriminin Sözlü Söylemdeki Kiplik Alanları ve Kullanımları". *Dil Araştırmaları*, Güz/17: 73-94.

ORTAKÖYLÜOĞLU, H. (2015). "Türkçede Görünüş: Okul Öncesi Hikâye Kitaplarında Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçimbirim ve Belirteç Etkileşimi". Güz/3/1: 224-240.

DERS KİTABI

ERCAN, E. (2014). *Ortaöğretim 12. Sınıf Dil ve Anlatım Ders Kitabı*. Ankara: Paşa Yay.

YENİ HİTİT. (2008). *Yabancılar İçin Türkçe Öğretmen Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

YILDIRIM, R. (2017). *İlköğretim 7. Sınıf Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabı*. Ankara: Ez-DeYay.

YILMAZ, A. H. B. (2017). *Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı*. Ankara: Bir-Yay Yay.

GAZETE

Devrim, S. (2004). 13 Ocak 2003 ve 18 Nisan 2004 tarihli nüshalar. **Hürriyet Gazetesi**. (18.04.2004).

Güçlü, A. (2017). Domatesin İtibarı. **Milliyet Gazetesi**. (06.05.2017).

Pulur, H. (2015). Olaylar ve İnsanlar: Tekir ve Fareler. **Milliyet Gazetesi**. (02.05.2015).

TEKERLEME

KARADAĞ, M. (1996). *Sözlü Anlatım Bilgileri*. Balıkesir: Ürün Yay.

C- İNTERNET KAYNAKLARI

www.elbruz.net: www.elbruz.net/index.php?sayfa=dergi&bolum=1&yazi_id=669

www.milliyet.com.tr: <http://www.milliyet.com.tr/2004/02/19/cumartesi/yazsari.html>

EKLER

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 10/07/2018

Tez Başlığı:

-miş Biçimbiriminin Betimlenmesi ve Öğretiminde Yöntem Sorunları

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 128 sayfalık kısmına ilişkin, 10/07/2018 tarihinde tez danışmanım tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın sağladığı İntihal Tespit Programından (Turnitin-Tez İntihal Analiz Programı) aşağıda belirtilen filtreleme tiplerinden biri (uygun olanı işaretleyiniz) uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 21'dir.

- <http://www.kutuphane.deu.edu.tr/tr/turnitin-tez-intihal-analiz-programi/> adresindeki Tez İntihal Analiz Programı Kullanım Kılavuzunu okudum ☒

Filtreleme Tipi 1(Maksimum %15) ☐

Filtreleme Tipi 2(Maksimum %30) ☐

☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça hariç, ☐ Alıntılar dâhil, ☐ Altı (6) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.	☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☒ Kaynakça dâhil, ☒ Alıntılar dâhil.
EK 1- İntihal Tespit Programı Raporu İLK SAYFA Çıktısı. ☐	
EK 2- İntihal Tespit Programı Raporu (Tümü) Cd İçinde. ☐	

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve yukarıda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : Burcu KURNAZ

Öğrenci No : 2014950103

Anabilim Dalı : Türkçe Eğitimi

Programı : Türkçe Öğretmenliği

Statüsü : Yüksek Lisans ☒

Doktora ☐

ÖĞRENCİ

DANIŞMAN

(Adı Soyadı, İmza, Tarih)

(Unvan, Adı Soyadı, İmza, Tarih)

10.07.2018

10.07.2018

Burcu KURNAZ

Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU

Açıklamalar

1: Bu formu teslim etmeden önce sizden istenen bilgileri uygun kutucuğu (□) işaretleyerek doldurunuz.

Kullanıcı şifre vb. konusunda sorun yaşanması durumunda Üniversitemiz Merkez Kütüphanesinde bulunan Turnitin yetkilisine (Ali Taş Tel: +90 (232) 3018026 veya ali.tas@deu.edu.tr) başvurunuz.

2: Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu" formu tezin ciltlenmiş ve elektronik nüshalarının içerisinde ekler kısmında yer alır.

3: Tez savunmasında düzeltme alınması durumunda bu form güncellenerek yeniden hazırlanır.

4: Turnitin-Tez İntihal Analiz Programına yükleme yapılırken Dosya Başlığı (document title) olarak tez başlığının tamamı, Yazar Adı (author's first name) olarak öğrencinin adı, Yazar Soyadı (author's last name) olarak öğrencinin soyadı bilgisini yazınız.